

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ

5-6•95

ՀԱՆՈՒՆ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ, ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ

*Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը
և ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Բուդրուո Ղալին (Երևան, 1994 թ.)*

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ

ՈՍՁՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

Լույս է տեսնում 1995 թվականից
տարին վեց անգամ

5-6.1995

Մտայողական օգտագործման համար • № 000049

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ
ԿՈԼԵԳԻԱ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Մ. Լ. Կարապետյան, Հայաստանի Հանրապետության բանակի կազմավորումը (1918–1920 թթ.) . . . 3

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԲԱՂԱԲԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Մ. Գ. Մելքոնյան, Թուրքիայի ռազմական քաղաքականության ուրվագիծ 24

ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԻ ԾԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. Հ. Զախարենկյան, Հայաստանի Հանրապետության բանակի կարգապահական կանոնադրության նախագիծը 32

ՀԵՏԱՆՈՒԶՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. Ե. Սարգսյան, Գիտատեխնիկական հետախույզությունը և ապատեղեկատվությունը 42

Է. Մ. Քոչարյան, Կառավարման միջոցների և համակարգերի ռադիոէլեկտրոնային պաշտպանությունը 50

ՄԱՐՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ն. Մ. Մուրադյան, Հրետանու նախապատրաստումը լեռնային պայմաններում կրակի վարմանը և կառավարմանը 67

ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱՍՏՈՒՄ

Ռ. Խ. Գրիգորյան, Ուսումնավարժական միջոցների վարժասարքերի և նմանակիչ համալիրների, ստեղծման ժամանակակից ուղիները 79

ՀՕՊ-Ի ԶՈՐՔԵՐՈՒՄ

Վ. Ա. Կարոյան, Ցամաքային զորքերի ՀՕՊ-ի կազմակերպումը, մարտական հնարավորությունները և կիրառման սկզբունքները 94

ՌԱԶՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Վ. Խ. Բաղդասարյան, Համարի բառարան 102

Շիրխանյան Վ. Գ.
(նախագահ)
Քոթանջյան Հ. Ս.
(գլխավոր խմբագիր)
Աբրահամյան Մ. Ա.
Ավետիսյան Մ. Վ.
Գորդիենկո Ի. Վ.
Խորխորունի Վ. Վ.
Հայրապետյան Վ. Ա.
Հարոյան Հ. Վ.
Հարությունյան Ա. Թ.
Հարությունյան Գ. Բ.
Հարությունյան Մ. Հ.
Մարդանյան Ա. Գ.
Մարտիրոսով Լ. Ա.
Միրզոյան Ս. Վ.
Շահսուվարյան Ս. Ն.
Պետրոսյան Ա. Ա.
Պետրոսյան Ա. Ս.
Պետրոսյան Գ. Լ.
Սարգսյան Ա. Գ.
Սարգսյան Ա. Ե.
Սարգսյան Մ. Ս.
Տեր-Գրիգորյանց Ն. Գ.
Տեր-Թադևոսով Ա. Ի.

«ԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ» («Армянская армия»)
ВОЕННО-НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
МИНИСТЕРСТВА ОБОРОНЫ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
N 5-6, 1995
Издается 6 раз в год

Редакционная коллегия:

В. Г. Ширханян (председатель); *Г. С. Котанджян* (гл. редактор);
М. А. Абрамян; М. В. Аветисян; В. А. Айрапетян; А. В. Ароян; А. Т. Арутюнян;
Г. Б. Арутюнян; М. А. Арутюнян; И. В. Гордиенко; А. Г. Марджанян; Л. А. Мартиросов;
С. В. Мирзоян; А. А. Петросян; А. С. Петросян; Г. Л. Петросян; А. Г. Саркисян;
А. Е. Саркисян; М. С. Саркисян; Н. Г. Тер-Григорьянц; А. И. Тер-Татевосов;
В. В. Хорхоруни; С. Н. Шахсуварян.

Научное консультирование и редактирование

генерал-майор *М. А. Абрамян*; подполковник, г. мед. н., профессор *Б. Н. Арутюнян*;
к. филос. н., доцент *В. Х. Багдасарян*; подполковник, д. ист. н., профессор *Б. П. Балаян*;
полковник, д. полит. наук, профессор *Г. С. Котанджян*;
генерал-майор *С. С. Мартиросян*; г. ист. н., проф. *Р. Г. Саакян*,
майор, д. тех. н. *А. Е. Саркисян*; генерал-лейтенант *Н. Г. Тер-Григорьянц*.

«ՄԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ»
MILITARY-SCIENTIFIC JOURNAL
OF THE MINISTRY OF DEFENCE OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
N 5-6, 1995
Is published 6 times a year.

Editorial board:

V. G. Shirkhanian (Chairman), *H. S. Kotanjian* (Editor-in-chief),
M. A. Abrahamian, M. V. Avetisian, I. V. Gordienko, V. A. Hairapetian, H. V. Haroian,
A. T. Haroutunian, G. B. Haroutunian, M. H. Haroutunian, V. V. Khorkhoruny, A. G. Mardanian,
L. A. Martirosov, S. V. Mirzoian, A. A. Petrosian, A. S. Petrosian, G. L. Petrosian, A. E. Sarkisian,
A. G. Sarkisian, M. S. Sarkisian, S. N. Shahsouvorian, N. G. Ter-Grigoriants, A. I. Ter-Tatevosov.

Scientific Consultations and Editing:

M. A. Abrahamian, Major-General; *V. Kh. Baghdasarian*, Ass.-Prof., Ph. D. (Philosophy);
B. P. Balaian, Lieutenant-Colonel, Prof., Dr. of Hist. Sc.;
B. N. Haroutunian, Lieutenant-Colonel, Prof., Dr. of Medicine; *H. S. Kotanjian*, Colonel, Prof., Dr. of Polit. Sc.;
S. S. Martirosian, Major-General; *R. G. Sahakian*, Prof., Dr. of Hist. Sc.;
A. E. Sarkisian, Major, Dr. of Tech. Sc.; *N. G. Ter-Grigoriants*, Lieutenant-General.

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԱԿԻ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄԸ (1918—1920 ԹԹ.)

Մ. Լ. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, պատմական գիտությունների թեկնածու

1918 թ. մայիսի 28-ին չափազանց դժվարին արտաքին ու ներքին պայմաններում վերականգնվեց հայկական պետականությունը. ստեղծվեց Հայաստանի Հանրապետությունը:

Հանրապետության ստեղծումից ամսի շաբաթսուներեք անոց անցած անոցն ահաբեկիչ հիմնահարցերի շարքում կարևորագույն տեղ էր գրավում պինված ուժերի կազմակերպման խնդիրը: Հատկանշական է, որ երբ Թիֆլիսում կազմավորվեց Հայաստանի Հանրապետության առաջին կառավարությունը՝ Հովհաննես Բաջալուևսու վարչապետությամբ, առաջին նախարարությունների թվում էր պինվորական նախարարությունը՝ ռուսական բանակի գեներալ-մայոր Հովհաննես Բարսեղի Հախվերդյանի (Իվան Վասիլևիչ Ալավերդովի) գլխավորությամբ: Թեև Բաթումի պայմանագրով Հայաստանի Հանրապետության պինված ուժերի կազմակերպման գործը մի շարք լուրջ խոչընդոտների հետ էր կապված¹, այնուամենայնիվ նորաստեղծ հանրապետության կառավարությունը ձեռնամուխ եղավ սեփական

պինված ուժերի կազմակերպման գործին:

Հայաստանի Հանրապետության պինված ուժերի հիմքը կազմեցին հայկական բանակային կորպուսի (կոչվել է նաև առանձին հայկական կորպուս) գործառնանքը և ստորաբաժանումները: Այն կազմավորվել էր դեռ 1917 թ. վերջին ռուսական բանակի կազմում գործող հայկական կամավորական ջոկատների հիմքի վրա, Թիֆլիսի Հայոց ազգային խորհրդի պինվորական մարմնի անմիջական ջանքերով, թուրքական ներխուժման դեմ պայքարելու նպատակով²:

Ռուսական բանակի Կովկասյան և Արևմտյան ռազմաճակատներում մարտընչող հայ սպաներին և պինվորներին կորպուսի կազմում համախմբելու անհրաժեշտությունն առաջացավ ռուսական բանակի կողմից Կովկասյան ռազմաճակատի պահպանման լրումից ու մերկացումից հետո, ինչը 1917 թ. հոկտեմբերին Ռուսաստանում տեղի ունեցած հեղաշրջման և բոլշևիկյան կուսակցության վարած քաղաքականության հետևանք էր:

¹ Պայմանագրի մյուս կետերը վերաբերում էին Հայաստանի վրայով տարանցիկ փոխադրումներ իրականացնելու՝ թուրքական բանակին տրվող իրավունքին (հոդված 3—4-րդ), ռազմագերիների փոխանակման մասին կոնվենցիայի պայմանների ճշգրիտ կատարմանը երկու երկրների կողմից (հոդված հինգերորդ) և Նույն պայմանագրի վավերացման ժամկետների հստակեցմանը (հոդված վեցերորդ): Տես *Ս. Կ. Տարկսյան. Из истории турецкой интервенции в Армении в 1918 г.*, Ե., 1970, с. 163—167.

² Հայկական կորպուսի կազմավորման մասին մանրամասն տես Մ. Լ. Հարությունյան, Թուրքական ինտերվենցիան Անդրկովկաս 1918 թ. և ինքնապաշտպանական կռիվները, Ե., 1984, Մ. Լ. Կարապետյան, Հայկական ազգային բանակային կորպուսի ստեղծման պատմությունից, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», Ե., 1994, հմ. 1, էջ 3—12:

¹ 1918 թ. հունիսի 4-ին Թուրքիայի և Հայաստանի Հանրապետության միջև Բաթումում կնքված առանձին լրացուցիչ պայմանագրով, որը բաղկացած էր 6 հիմնական հոդվածներից, Հայաստանի Հանրապետությանը թույլատրված պինված ուժերի թվաքանակը, ինչպես նաև նրանց տեղաբաշխումը ըստ տարածաշրջանների պետք է որոշվեին թուրքական կառավարության կողմից (հոդված առաջին): Բացի դրանից, Հայաստանի կառավարությունը պարտավորվել էր անհապաղ վտարել իր տարածքում եղած, Թուրքիայի և նրա դաշնակիցների դեմ պատերազմի մեջ գտնվող երկրների բոլոր սպաներին ու քաղաքացիներին: Հայաստանին արգելվում էր նաև մինչև համաշխարհային պատերազմի ավարտը ծառայության վերցնել այդ երկրների սպաների և այլ անձանց (հոդված երկրորդ):

Հայկական կորպուսի ստեղծման գործում անմիջական մասնակցություն են ունեցել այնպիսի գործիչներ, ինչպիսիք են Թիֆլիսի Հայոց ազգային խորհրդի Կինվորական մարմնի ղեկավարներ Ստեփան Մամիկոնյանը, Արսեն Շահմալյանը, Ռուբեն Տեր Մինասյանը, Հակոբ Բոչարյանը, Արամայիս Երզրնկյանը, Երևանի Հայոց ազգային խորհրդի նախագահ Արամ Մանուկյանը, նրա գործադիր մարմնի՝ Հատուկ կոմիտեի, նախագահ Արշալույս Աստվածատրյանը, Երևանի հայ Կինվորական միության նախագահ բժիշկ Հովակիմ Մելիքյանը և ուրիշներ:

Հայկական կորպուսի հրամանատարն էր ռուսական բանակի փորձված և հմուտ զորավար գեներալ-լեյտենանտ Թովմաս Հովհաննեսի Նապարեկյանը (Ֆոմա Իվանովիչ Նապարեկով), շտաբի (սպայակույտի) պետը՝ գեներալ-մայոր Եվգենի Եվգենիչ Վիշինսկին, իսկ կոմիսարը՝ Դրաստամատ Կանայանը (Դրո):

Կորպուսի կազմում կային երկու հրաձգային դիվիզիա՝ յուրաքանչյուրը կազմված չորս հրաձգային գնդից և մեկ հրաձգային-հրետանային բրիգադից, առանձին հեծելազորային բրիգադ՝ կազմված երկու հեծելազորային գնդից, բերդապահ հետևակային բրիգադ՝ կազմված հինգ հետևակային գնդից, պահեստային բրիգադ՝ բաղկացած երկու հետևակային գնդից և չորս գումարտակից, հավաքական զորաջոկատ և մի շարք այլ առանձին և մասնագիտացված զորամասեր ու ստորաբաժանումներ³:

1918 թ. մարտի 31-ի տվյալներով հայկական կորպուսի զորամիավորումների խմբավորումները և մարտական կազմը ունեին հետևյալ պատկերը. Բեգլի Ահմեդի զորաջոկատ՝ թվով 11 գումարտակ, 14 լեռնային, 4 թեթև թևա-նոթ, 8 հեծելազորային էսկադրոն, Կադրվախի զորաջոկատ՝ 1 գումարտակ և 130 հեծելազորային, Երևանի զորաջոկատ՝ 14 գումարտակ, 12 լեռնային, 6

թեթև թևանոթ և 3 հարյուրյակ, կորպուսի պահեստազորային ուժերի կազմում կային 11 գումարտակ, ընդամենը՝ 37 գումարտակ, 26 լեռնային և 10 թեթև թևանոթներ, 170 գնդայիք, 12 հեծելազորային էսկադրոն և 3 հարյուրյակ, որոնցում կար 16715 հետևակ ու հեծյալ Կինվոր և 600 սպա⁴:

Հայկական կորպուսի այդ զորամասերի ուսերին էր ընկել 1918 թ. հունվար—մայիս ամիսներին Անդրկովկասի վրա Թուրքիայի կատարած արշավանքին, թվապես կորպուսին մի քանի անգամ գերազանցող նրա կանոնավոր զորաբանակներին դիմակայելու ողջ ծանրությունը: Մայիսի 22-ից 29-ը տեղի ունեցած Սարդարապատի, Բաջ Ապարանի և Ղարաբաղի խաչի հերոսամարտերում ձեռք բերված հաղթանակները հայկական կորպուսի զորամասերի հերոսական ջանքերի արդյունքն էին և ունեցան հիրավի պատմական նշանակություն: Այդ հերոսամարտերի շնորհիվ ոչ միայն արևելահայությունը փրկվեց ֆիզիկական բնաջնջման սպառնալիքից, այլև թուրքերն ստիպված եղան հաշվի նստել պետականություն ստեղծելու հայ ժողովրդի կամքի հետ:

Թուրքական զորքերի դեմ մղված մայիսյան կռիվներում աչքի ընկան հատկապես կորպուսի 2-րդ հրաձգային դիվիզիան, նրա հրամանատար գեներալ-մայոր Մովսես Սիլիկյանը (Մոխեսյ Սիլիկով), զորախմբի հրամանատար գնդապետ Դանիել Բեկ Փիրումյանը, 5-րդ գնդի հրամանատար գնդապետ Պավել Բեկ Փիրումյանը, հեծելազորային գունդը, որի հրամանատարն էր հեծելազորի գնդապետ Կոստանդին Ղորղանյանը (Կորգանով), հատուկ դարաբաղյան ջոկատը՝ գնդապետ Պավել Մելիք Շահնապարյանի հրամանատարությամբ, Պարտիզանական կոչվող գունդը գնդապետ Վասիլի Պերեկրյուտովի հրամանատարությամբ, հետևազորի փոխգնդապետ Ալեքսանդր Վեքիլյանը (Վեքիլով), հրետազորի կապիտաններ Նիկոլայ Կիչը, Ալեքսանդր Շենուրը, Վլադիմիր Սա-

³ Տես Հայաստանի Հանրապետության պատմության կենտրոնական պետական արխիվ (այստեղից՝ ՀՀ ՊԿՊԱ), ֆ. 204, ց. 1, գ. 42, թ. 1-5:

⁴ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 121, ց. 2, գ. 88, թ. 1:

կիլլարին և շատ ուրիշներ: Նրանք բոլորըն էլ հետագայում կարևոր դեր կատարեցին Հայաստանի առաջին հանրապետության բանակի կայացման գործում:

Բանի որ Բաթումի պայմանագրով Թուրքիան «թույլ էր տալիս» Հայաստանի նորաստեղծ հանրապետությանը ունենալ պինված ուժեր, որոնք չպետք է գերազանցեին մեկ հետևակային դիվիզիան⁵, ուստի հայկական բանակային կորպուսը, որը, ինչպես վերը նշվեց, բաղկացած էր երկու հրաձգային դիվիզիայից, հրաձգային-հրետանային, հետևակային, հեծելազորային, պահեստային բրիգադներից, հավաքական զորաջոկատից և այլ առանձին ու մասնագիտացված զորամասերից ու ստորաբաժանումներից, ենթարկվեց վերակազմավորման, որպեսզի փոխարենը ստեղծվի մեկ հետևակային դիվիզիա: Վերակազմավորման աշխատանքներն սկսվեցին կորպուսի հրամանատար գեներալ Թ. Նապարեկյանի 1918 թ. հուլիսի 20-ի հմ. 94 հրամանով, որի համաձայն կորպուսից անմիջապես զորացրվում էին արտահաստիքային, զորամասերում ու վարչություններում հետագա ծառայության համար այլևս ավելորդ օտարազգի սպաները և դասային աստիճանավորները, ինչպես նաև այն սպաներն ու աստիճանավորները, որոնք առողջական վիճակով այլևս պիտանի չէին բանակում ծառայության համար⁶:

Կազմավորվող Հայկական առանձին դիվիզիայի հրամանատար է նշանակվում նախկին հայկական կորպուսի 2-րդ հրաձգային դիվիզիայի հրամանատար, ռուսական բանակի գեներալ-մայոր Մովսես Միրիկյանը: Նրա հրամանատարությամբ հայկական կորպուսի 2-րդ դիվիզիայի ստորաբաժանումները աչքի էին ընկել դեռևս Սարդարապատի 1918 թ. մայիսյան հերոսամարտում:

Հայկական դիվիզիայի հրամանատար գեներալ-մայոր Մ. Միրիկյանի 1918 թ. օգոստոսի 1-ի հմ. 1 հրամանով առանձին դիվիզիայի շտաբի պետ նշանակվեց

փոխգնդապետ Ալեքսանդր Վեքիլյանը: Բիշ ուշ, փոխգնդապետ Վեքիլյանի փոխարեն, շտաբի պետի պարտականությունները հանձնվեցին գնդապետ Զինկեիչին⁷:

Գեներալ Միրիկյանի օգոստոսի 9-ի հմ. 3 հրամանում սահմանվում էր, որ հայկական կորպուսի վերակազմավորման և առանձին դիվիզիայի ստեղծման աշխատանքները պետք է ավարտվեն նույն թվականի օգոստոսի 15-ին: «Օգոստոսի 15-ից, — ասված է նշված հրամանում, — բոլոր նախկին զորամասերը, բացի կորպուսի շտաբից և վարչություններից, ... կհամարվեն գոյություն չունեցող, և բոլոր պինձառայողները, ովքեր չեն մտնի հայկական հետևակային դիվիզիայի կազմի մեջ, կզրկվեն պետական դրամական, ինչպես նաև այլ բոլոր տեսակի բավարարումից»⁸: Նշենք, որ հայկական առանձին դիվիզիայի հրամանատարը բոլոր հարցերով անմիջակաևորեն ենթարկվում էր Հայաստանի Հանրապետության պինվորական նախարարին⁹:

1918 թ. աշնան դրությամբ հայկական առանձին դիվիզիան բաղկացած էր վեց հետևակային գնդից, որոնցից յուրաքանչյուրում կար երեք գումարտակ: Այդ գնդերը միավորված էին հետևակային երկու բրիգադի մեջ, որոնցից յուրաքանչյուրում կար երեք գունդ: Դիվիզիայի հրետանին կազմված էր հրետանային մեկ բրիգադից և ուներ երկու թեթև, չորս լեռնային և մեկ հաուբիցային մարտկոցներ, որոնք միավորված էին երեք (մեկ թեթև և երկու լեռնային) հրետանային դիվիզիոնի ու հրետանային հավաքակազմի մեջ: Դիվիզիայի հեծելազորը կազմում էր մի հավաքական հեծյալ գունդ: Այս զորամասերից բացի դիվիզիայի կազմում կային ճարտարագործական (ինժեներական) վաշտ, ավիացիոն ու ռադիոհեռագրային ջոկեր, ավտոմոբիլային և ուսումնական զորախմբեր, դիվիզիայի տրանսպորտի ստորաբաժան

⁷ Տես նույն տեղում, Կ. 1, գ. 42, թ. 12:

⁸ Տես նույն տեղում, թ. 13:

⁹ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 45, Կ. 1, գ. 32, թ. 2:

⁵ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 222, Կ. 1, գ. 24, թ. 323:

⁶ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 204, Կ. 1, գ. 47, թ. 1:

նում, վիրակապող ջոկատ և անասնաբուժական լավարենթ¹⁰:

Հայկական դիվիզիայի պորամասնորում հրամանատարներն նշանակվեցին ռուսական բանակի շարքերում մարտական դպրոց անցած փորձառու կադրային սպաներ: Այսպես՝ դիվիզիայի համբարակի (ինտենդանտի), բժշկի, անասնաբույժի և ճարտարագետի պաշտոններին նշանակվեցին, համապատասխանաբար, դասային աստիճանավորներ Տրոիցկին, Տեր Միքայելյանը, բժիշկ Պրիբիլսկին և փոխգնդապետ Վելլերը: Առաջին հետևակային բրիգադի հրամանատար նշանակվեց գնդապետ (հետագայում՝ գեներալ-մայոր) Դանիել Բեկ Փիրումյանը, երկրորդ բրիգադի՝ գնդապետ Բաղդասարյանը: 1-ին բրիգադը կազմող 2-րդ և 3-րդ հետևակային գնդերի հրամանատարներն նշանակվեցին գնդապետներ Սամոյլենկոն և Դոլուխանյանը, իսկ 2-րդ հետևակային բրիգադը կազմող 4-րդ, 5-րդ, 6-րդ գնդերի հրամանատարներ էին նշանակվել զընդապետներ Պերեկրյոստովը, Կազեմիրսկին և Տիմչենկոն: Դիվիզիայի հրետանային բրիգադի հրամանատարությունը հանձնվեց գնդապետ Քրիստափոր Արարատյանին (Խրիստոֆոր Արարատով): Հրետանային բրիգադի 1-ին թեթև դիվիզիոնի հրամանատար նշանակվեց կապիտան Բաղդասարյանը: Իսկ այդ դիվիզիոնը կազմող 1-ին և 2-րդ հրետանային մարտկոցների հրամանատարներըն էին պորուչիկ Կլիչը և շտաբս-կապիտան Վեքիլովը: Երկրորդ լեռնային դիվիզիոնի հրամանատար էր նշանակվել փոխգնդապետ Միկոբսկին, իսկ դիվիզիոնի կազմի մեջ մտնող 3-րդ և 4-րդ լեռնային մարտկոցների հրամանատարությունները վստահված էին շտաբս-կապիտան Կուսիկովին և կապիտան Առուշանյանցին: Երրորդ լեռնային դիվիզիոնի հրամանատարությունը ստանձնել էր փոխգնդապետ Խոմսևկովը, իսկ այդ դիվիզիոնը կազմող 5-րդ, 6-րդ և 7-րդ մարտկոցներում հրամանատարներ էին նշանակվել շտաբս-կապիտան-

Քրիստափոր Արարատյան,
գեներալ-մայոր,
Հայաստանի Հանրապետության
զինվորական նախարար

ներ Պրիտխանովը, Սակիլարին և Սամուկովը:

Դիվիզիայի հավաքական հեծելազորային գնդի հրամանատար նշանակվեց գնդապետ Կոստանդին Լորդանյանը: Ավիացիոն և ռադիոհեռագրային ջոկերի, ավտոմոբիլային պորախմբի, դիվիզիայի տրանսպորտի ստորաբաժանման և ուսումնական պորախմբի հրամանատարությունները հանձնված էին, համապատասխանաբար, պորուչիկ Վոխպովին, փոխպորուչիկ Տեր Մկրտչյանին, ենթասպաներ Վանեցյանին, Օհանյանցին և փոխգնդապետ Սոբեցկուն¹¹:

Հայկական առանձին դիվիզիայի այս կառուցվածքը պահպանվեց մինչև 1918 թ. վերջը և փոփոխությունների ենթարկվեց 1919 թ. հունվարին, ինչը պայմանավորված էր առաջին աշխարհամարտում Թուրքիայի կրած պարտությամբ, որի հետևանքով Հայաստանի Հանրապետությունը հնարավորություն ստա-

¹⁰ Տես ՀՀ ՊԳՊԱ, ք. 204, ց. 1, գ. 42, թ. 4:

¹¹ Տես նույն տեղում, թ. 12:

ցավ կտրուկ կերպով ավերացնելու իր պինված ուժերի թվաքանակը:

Մինչև 1918 թ. հոկտեմբեր ամիսը Երևանում ավարտվեցին նաև Հայաստանի Հանրապետության բանակի բարձրագույն պինվորական կառույցի՝ պինվորական նախարարության ու նրա ապարատի, ձևավորման աշխատանքները: Հայաստանի առաջին հանրապետությունը ունեցավ չորս պինվորական նախարար: Այդ պաշտոնում միմյանց հաջորդեցին Հովհաննես Հախվերդյանը (1918 թ. հունիս—1919 թ. մարտ), Քրիստափոր Արարատյանը (1919 թ. մարտ—1920 թ. ապրիլ), Ռուբեն Տեր Մինասյանը (1920 թ. ապրիլ—նոյեմբեր) և Դրաստամատ Կանայանը (Դրո) (1920 թ. նոյեմբեր—դեկտեմբեր):

Արդեն 1919 թ. ամռանը Հայաստանի Հանրապետության պինվորական նախարարության կազմում որպես նրա վարչական մարմիններ գործում էին՝ պինվորական շտաբը (կոչվում էր նաև գլխավոր պինվորական սպայակույտ), որը բաղկացած էր պորահավաքային ու հրահանգչական բաժիններից, գրասենյակից ու շտաբի վաշտից, ինչպես նաև հըրետանային, ռազմատեխնիկական, համբարակային, պինվորական նախարարության գեներալ-վերահսկիչի, պորքերի բընակարանավորման, ռազմասանիտարական, ռազմաանասնաբուժական վարչությունները, պինվորական դատարանը և ռազմադատախազական հսկողության հիմնարկությունները¹²:

Հայաստանի Հանրապետության պինվորական նախարարի 1918 թ. հոկտեմբերի 27-ի հմ. 36 հրամանով նախարարության այդ վարչություններում և հիմնարկություններում պաշտոնների նշանակվեցին նախկին հայկական կորպուսի շտաբի բարձրաստիճան պինվորականները: Այսպես՝ պինվորական նախարարության գլխավոր պինվորական շտաբի պետ նշանակվեց գեներալ-մայոր Աբրահամ Դոլուխանյանը, հրետանային վարչության պետ՝ գեներալ-մայոր Կոստանդին Ղամապյանը, համբարակային

վարչության պետ՝ գեներալ-մայոր Չումարովը, պինվորական դատարանի նախագահ նշանակվեց գեներալ-մայոր Քիշմիշյանը, իսկ սանիտարական վարչության պետ՝ արքունական խորհրդական Պապիկյանը: Նախարարության գլխավոր վերահսկիչի պաշտոնում նշանակվեց տիտուլյար խորհրդական Վարդանովը, իսկ անասնաբուժական վարչության պետ՝ դասային աստիճանավոր Վարդանյանը¹³:

1919 թ. սկզբին ռազմական նախարարությանն առընթեր ստեղծվեց նաև ռազմական խորհուրդ, որը կոլեգիալ ձևով պետք է քննարկեր ռազմական շինարարության ու մարտական գործողությունների սկզբունքային հարցերը և որոշումներ կայացնեի դրանց վերաբերյալ: Ռազմական խորհրդի կազմի մեջ մըտան դիվիզիայի ստորաբաժանումների ավագ պորահրամանատարներն ու պինվորական նախարարության վարչությունների պետերը¹⁴: 1919 թ. մարտի 25-ին այդ խորհրդի անփոփոխ նախագահ նըշանակվեց նախկին հայկական կորպուսի հրամանատար գեներալ-լեյտենանտ Թ. Հ. Նավարբեկյանը¹⁵: Որոշ ժամանակ անց Հայաստանի կառավարության ապրիլի 24-ի հրամանագրով նրան հանձնարարվեց նաև Հայաստանի Հանրապետության պորքերի գլխավոր հրամանատարի (սպարապետի) պարտականությունը¹⁶:

Առաջին համաշխարհային պատերազմում Թուրքիայի պարտությունից (1918 թ. հոկտեմբերի 30) հետո, օգտվելով արտաքին բարենպաստ պայմաններից (մասնավորապես Բաթումի պայմանագրի ուժը կորցնելու հանգամանքից), Հայաստանի կառավարությունը հնարավոր գտավ կտրուկ կերպով ավերացնելու հանրապետության պինված ուժերը: Այսպես, եթե 1918 թ. վերջին հայկական առանձին դիվիզիայի շարքերում և պինվորական նախարարության համակարգում ծառայում էին մոտ 16.000

¹³ Տես նույն տեղում, գ. 40, թ. 71:

¹⁴ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 45, ց. 1, գ. 32, թ. 2:

¹⁵ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 204, ց. 1, գ. 131, թ. 4:

¹⁶ Տես նույն տեղում, գ. 129, թ. 1:

¹² Տես նույն տեղում, գ. 51, թ. 161:

մարտի¹⁷, ապա 1919 թ. վերջին հայկական բանակի թվակազմը հասնում էր մոտ 30.000-ի¹⁸, իսկ 1920 թ. նոյեմբերին՝ 40.000-ի¹⁹ (ներառյալ թիկունքային ծառայությունները, պինվորական ոստիկանության ստորաբաժանումները և կամավորական խմբերը):

Սկզբնական շրջանում, ավելի ճիշտ՝ 1918 թ. մինչև 1920 թ. մայիսը, Հայաստանի Հանրապետության բանակի սպառազինումը տեղի էր ունենում հիմնականում ռուսական նախկին Կովկասյան բանակի կողմից Հայաստանի տարածքում թողնված զենքի և պինամթերքի հաշվին:

1918 թ. սեպտեմբերի դրությամբ հայկական բանակի հետևակի հիմնական զենքը ռուսական 7,62 մմ-ոց «Մոսին» համակարգի նռագիծ հրացաններն էին: Բայցի դրանից սպառազինության մեջ կային նաև «Լեբե» և, ժամանակի համար արդեն հնազանդ, «Բերդանկա» համակարգի հրացաններ: Գնդայիրներից բանակի սպառազինության մեջ էին «Մաքսիս», «Կոլտ», «Լյուիս», ինչպես նաև ոչ մեծ քանակությամբ այլ համակարգերի գնդայիրներ: Հայկական բանակի հրահանգներին բաղկացած էր հիմնականում մարտում հետևազորին աջակցելու համար նախատեսված 3 մատնաչափանոց թեթև և լեռնային թնդանոթներից, ինչպես նաև ռուսական մակնիշի 48 մմ-ոց հատրիցներից: Բանակի սպառազինության մեջ էին գտնվում նաև սառը պինատնակները, ինչպիսին էին սվինները, թրերը և դաշույնները²⁰: Բանակի հանդերձանքը ռուսական արտադրության էր, որ մնացել էր ռուսական պորքերից:

Հայկական բանակի կառուցվածքի մեջ մտնում էին նաև ավիացիոն ջոկատը և Սևանի լճային նավատորմիկը, որը բազավորված էր Ելենովկայում (այժմ՝ Սևան քաղաք): Ավիաչոկատը, որի տրամադրության տակ կային ռուսական բանակից մնացած ինքնաթիռներ, կազմա-

վորվել էր 1918 թ. օգոստոսի վերջին հայկական կորպուսի կազմի մեջ մտած 3-րդ Կովկասյան ավիաչոկատի հիմքի վրա: Նրա առաջին հրամանատարն էր օդաչու պորուչիկ Վոխյովը:

1919 թ. մարտին, Կարաբ Հայաստանին վերադարձվելուց հետո, այդտեղ ավարտվեցին նոր հայկական ավիաչոկատի կազմավորման աշխատանքները: Կարճ ժամանակամիջոցում (մինչև 1919 թ. հոկտեմբեր) այստեղ կարգավորվեցին պահեստները և հանգարները, կարգի բերվեցին թռիչքադաշտը և ինքնաթիռների նորոգման ու հավաքման արհեստանոցները: Հայկական ավիաչոկատը հիմնականում համարված էր «Վուսպեն», «Մորան» և «Նյուպոր» մակնիշի ինքնաթիռներով, որոնց թիվը անսարքների հետ մեկտեղ 8 էր: Սակայն Հայաստանում ավիապահեստամասերի բացակայության պատճառով ինքնաթիռների մի զգալի մասը մշտապես գտնվում էր անսարք վիճակում: 1919 թ. վերջին ավիաչոկատում թռիչքի համար պիտանի էին միայն մեկ «Մորան» և մեկ «Նյուպոր» մակնիշի ինքնաթիռներ²¹:

Նոր ինքնաթիռներով ավիաչոկատի համարման նպատակով Ֆրանսիա գործուղվեց կապիտան Գուլյանը, որը Հայաստանի կառավարության առաջադրանքով Սարսելում գնեց Salmson A2A մակնիշի երկու նոր ինքնաթիռ: Այդ ինքնաթիռները, որոնց արագությունը 200 կմ/ժամ էր, պետք է օգտագործվեին ռմբակոծման և հետախուզական նպատակներով²²:

1919 թ. փետրվարի 28-ի դրությամբ, հայկական ավիաչոկատի անձնակազմում հրամանատարից բացի կային 5 պինվորական օդաչու, մեկ դիտորդ, մեկ ավիամեխանիկ-հրահանգիչ, երեք շարժիչագործ (մոտորիստ), շարժիչագործի վեց օգնական, երկու ավտոավարորդ, ավտոավարորդի 10 օգնական և 10 վարպետ²³:

Ավիաչոկատը մասնակցել է վանական մարտական գործողությունների, ո-

¹⁷ Shu ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 45, ց. 1, գ. 32, թթ. 1-22:

¹⁸ Shu ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 254, թ. 90:

¹⁹ Shu Ս. Վրացյան, Հայաստանի Հանրապետություն, Թեհրան, 1982, էջ 484-485:

²⁰ Shu ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 204, ց. 1, գ. 41, թ. 5:

²¹ Shu ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 276, ց. 1, գ. 79, թ. 46-53:

²² Shu ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 442, թ. 165:

²³ Shu ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 35, թ. 53:

րոնց ընթացքում թշնամու վրա կատարել է 30 ումբանետում²⁴:

Սևանա լճի նավատորմիկը, որը ըզբաղվում էր ուղևորների և ռազմաբեռների փոխադրամամբ, սկզբում բաղկացած

Ռուբեն Տեր Մինասյան (Ռուբեն),
Հայաստանի Հանրապետության
փինվորական նախարար
(1920 թ. ապրիլ-նոյեմբեր)

էր շարժիչներով օժտված մի քանի թիանավերից և մոտ 1000 փութ տարողությամբ «Աշոտ Երկաթ» ռազմաբեռնատար երկվայմ առագաստանավից, որի վրա տեղադրված էին մեկ թնդանոթ, երկու գնդացիք և լուսարձակ²⁵: Սևանի նավատորմիկի համալրման նպատակով 1920 թ. սեպտեմբերին Շարուրից Երևանի միջով Ելենովկա փոխադրվեց ռուսական բանակից մնացած (նախատեսված էր այն ուղարկել Վան) «Սեստրիցա Նյուշա» նավը²⁶, որը վերանվանվեց «Գեղանուշ»: Սևանա լճի նավատորմիկի անմիջական կազմակերպիչն էր ծովակալության սպա Թումանյանը: Նրանից բացի, նավատորմիկի ձևավորման գործում մեծ ներ-

դրում ունեցան նաև Հայաստանի Հանրապետության խորհրդարանի անդամ Տիգրան Ծամհուրը (նրան կատակով անվանում էին ծովակալ Մեյմուր), ծովակալության սպաներ Գարագաշյանը, Հերյանը և Կոստան Զարյանը²⁷:

Հայաստանի Հանրապետության փինվորական նախարարության կատարած աշխատանքի մասին կազմված արխիվային համառոտ տեղեկագրից իմանում ենք, որ միայն 1920 թ. մայիսի 1-ից մինչև օգոստոսի 1-ը ժամանակահատվածում Սևանի լճային նավատորմիկը կատարել է ընդամենը 76 հաժում՝ անցնելով 6448 վերստ տարածություն: Այդ ընթացքում նրա միջոցով փոխադրվել են 342 մարդ և 9298 փութ համբարակային, 1396 փութ հրետանային և 2130 փութ այլ նախարարությունների բեռներ²⁸:

Հայաստանի Հանրապետության բանակի կանոնավոր պորամասերը և ստորաբաժանումները համալրվում էին Հայաստանի խորհրդարանի և կառավարության կողմից ընդունված օրենքների ու որոշումների հիման վրա:

Համաձայն կառավարության 1919 թ. հունիսի 1-ի «Ազգաբնակչության փիճակագրության, փինապարտների հաշվառման ու պորակոչի մասին» օրենքի, հանրապետության բանակում Հայաստանի քաղաքացիների փինվորական ծառայության ընդհանուր ժամկետը սահմանվում էր 18 տարի, որից 3 տարին՝ որպես իսկական փինվորական ծառայություն, իսկ 15 տարին՝ որպես պահեստավորացի: Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները իսկական փինվորական ծառայության էին պորակոչվում 18 տարեկան հասակում²⁹:

Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում սովորող ուսանողները բանակ էին պորակոչվում 20 տարեկան հասակում, իսկ միջնակարգ դպրոցի աշակերտները պորակոչի ենթակա էին միայն դպրոցի ավարտելուց հետո: Թե՛

²⁴ Տես նույն տեղում, գ. 142, թ. 186:

²⁵ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 276, ց. 1, գ. 79, թ. 52:

²⁶ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 190, թ. 117:

²⁷ Տես Ս. Վրացյան, նշվ. աշխ., էջ 435, նույնի, Կյանքի ուղիներով, Գահիրե, 1955, հ. Ա, էջ 223:

²⁸ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 142, թ. 186:

²⁹ Տես նույն տեղում, գ. 41, թ. 34:

առաջինների և թե՛ վերջինների համար բանակում ծառայության ընդհանուր ժամկետը նույնպես սահմանված էր 18 տարի, որից 9 ամիսը՝ որպես խնկական ծառայություն, իսկ 17 տարի և 3 ամիսը՝ որպես պահեստավորային:

Նույն օրենքով սահմանվում էր նաև Հայաստանի 16—43 տարեկան արական սեռի բոլոր քաղաքացիների պարտադիր ծառայության զինվորական հաշվառում: Արտոնություններ տրվում էին անաշխատունակ ծնողներ ունեցող ընտանիքի միակ կերակրողին³⁰: Ձորակոչի ենթակա չէին նաև փոստ-հեռագրային հիմնարկությունների ծառայողները, երկաթգծի, միլիցիայի, դատական մարմինների աշխատակիցները, ինչպես նաև գավառային ու թաղային կոմիսարները և նրանց օգնականները³¹:

Հայաստանի տարածքում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները (մահմեդականներ, ռուսներ, լեհեր, ուկրաինացիներ, ասորիներ, հույներ և այլն) զինվորական ծառայության չէին պորակոչվում: Սկզբնական շրջանում, նկատի ունենալով Հայաստանի Հանրապետության սահմանների անորոշությունը և հպատակության վերաբերյալ օրենքի բացակայությունը, բանակ պորակոչվելու ենթակա չէին նաև թուրքահպատակ և իրանահպատակ հայերը: 1919 թ. հուլիսի 18-ին գլխավոր զինվորական շտաբի պորահավաքային վարչության պետ գնդապետ Մակկավենի կողմից այս հարցը ներկայացվում է հանրապետության վարչապետին³², և թույլտվություն է ստացվում արևմտահայերին նույնպես պորակոչելու զինվորական ծառայության: Դրա վերաբերյալ օրենքը ընդունվում է 1919 թ. սեպտեմբերի 9-ին³³:

Հայաստանում ապրող ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներից հայկական բանակի շարքերը պորակոչվում էին միայն եզդիները, որոնց թույլատրված էր ծառայել կամա-

վորական սկզբունքներով գործող իրենց ազգային պորամասերում: Այսպես, օրինակ, գեներալ Մ. Միլիկյանի հրամանագրից իմանում ենք, որ 1918 թ. վերջին հայկական առանձին դիվիզիայի կազմում գործել է եզդի կամավորներից կազմավորված մի գումարտակ, որը մինչ այդ ակտիվ մասնակցություն էր ունեցել 1918 թ. թուրքերի դեմ մղված մայիսյան հերոսամարտերին: Նրա հրամանատար Յուսուպ Բեկ Թեյմուրովը դիվիզիայի հրամանատարի 1918 թ. նոյեմբերի 7-ի հմ. 34 հրամանով պարգևատրվեց սուրբ Գեորգիի 4-րդ աստիճանի խաչ շքանշանով Սարգսրապատի ճակատամարտում երևանյան պորաջոկատին աջակցություն ցուցաբերելու համար³⁴: Բաթումում Խորհրդային Ռուսաստանի ներկայացուցիչ Չվերնի կողմից կազմված տեղնկազմից պարզվում է, որ 1920 թ. հոկտեմբերի 25-ի դրությամբ հայկական բանակի հեծելազորի կազմում գործում էր եզդիներից կազմված մի հեծյալ դիվիզիոն, որը տեղաբաշխված էր Էջմիածնում: Նրա կազմում կար 200 ձիավոր և երեք սպա: Եզդիական հեծյալ դիվիզիոնի հրամանատարն էր գնդապետ Շահբաբովը: Այդ փաստաթղթից իմանում ենք նաև, որ նույն ժամանակամիջոցում եզդիներից կազմված մի հեծյալ դիվիզիոն էլ գործում էր Դրոյի հրամանատարության տակ գտնվող Սուրմալուի պորաջոկատի կազմում³⁵:

Հայաստանի Հանրապետության բանակի պորամասերը և ստորաբաժանումները, համաձայն ընդունված կարգի, պետք է համարվեին ըստ սահմանված հաստիքների: Սակայն իրականում հայկական բանակի ստորաբաժանումներից ոչ մեկը մարդկանց և ձիերի անբավարար քանակության պատճառով համարված չէր ըստ հաստիքով նախատեսվածի: Նույնիսկ երևանյան պորաջոկատը (հրամանատար՝ Դրո), որը համարվում էր Հայաստանի Հանրապետության բանակի ամենակազմակերպված և մարտունակ պորամիավորումնե-

³⁰ Տես նույն տեղում, գ. 65, թ. 129:

³¹ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 86, թ. 45:

³² Տես նույն տեղում, գ. 35, թ. 306:

³³ Տես նույն տեղում, գ. 86, թ. 45:

³⁴ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 204, ց. 1, գ. 42, թ. 145:

³⁵ Տես նույն տեղում, գ. 486, թ. 366:

Դրաստամատ Կանայան (Դրո),
Հայաստանի Հանրապետության
փնվորական նախարար
(1920 թ. նոյեմբեր-դեկտեմբեր)

րից մեկը, 1919 թ. մարտի 12-ի դրությամբ ուներ անձնական կազմի պզտի պակասություն: Օրինակ՝ այդ պորաջուկատի կազմի մեջ մտնող 2-րդ հետևակային գունդը, որը ըստ հաստիքի բաղկացած էր 665 հոգուց, ուներ ընդամենը 482 սվին, իսկ 3-րդ հետևակային գունդը 1058 հոգու փոխարեն համարված էր միայն 665-ով³⁶:

Չորամասերի անձնական կազմի անլրակավորության պատճառներից հիմնականը դասալքությունն էր, որը երբեմն հասնում էր մեծ չափերի: Այսպես՝ 1919 թ. հուլիսի տվյալներով փնվորչիկ խուսափող նորակոչիկների ու փնապարտների թիվը ամբողջ Հայաստանում 17.665 էր³⁷, իսկ մարտական պորամասերը լքած փնվորների թիվը միայն 1919 թ. մարտից մինչև դեկտեմբեր՝ 5728³⁸: 1919 թ. սեպտեմբերի 18-ին այդ հարյը քննարկվում է Հայաստանի կառավարությունում: Չփնվորական նա-

խարար Բրիտանիոր Արարատյանի կարծիքով դասալքության դրդող հիմնական պատճառներն էին պատերազմական դրությունը, որում անվերջ գտնվում էր հանրապետությունը, բանակում փնվորական ծառայության ծանր պայմանները (մշտական արշավանքները, ծառայության ժամկետի մշտական երկարաձգումը, փնվորների մերկ և կիսաքաղց վիճակը և այլն)³⁹:

Բանի որ կարգապահությունը բանակի կազմակերպվածության ու մարտունակության կարևոր գրավականն է, ուստի խստագույն պայքար էր տարվում դասալքության դեմ: Այսպես՝ 1919 թ. հուլիսի 24-ին ուժի մեջ մտավ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության «Մահապատժի մասին» օրենքը, որի համաձայն երկրում որպես պատժի առավելագույն չափ մտցվում էր մահապատիժ՝ գնդակահարություն: Այդ օրենքով պատժի առավելագույն չափը տարածվում էր ոչ միայն փնծառայողների, այլև այն պետական պաշտոնյաների վրա, ովքեր կատարում են նման գործողություններ⁴⁰: Մինևույն ժամանակ Հայաստանի կառավարությունը խստագույն միջոցներ ձեռնարկեց դասալքների թաքցնող անձանց նկատմամբ: Այսպես՝ «Չորքերում դասալքության դեմ պայքարի մասին» օրենքի համաձայն իսկական փնծառայության մեջ գտնվող դասալքների թաքցնող անձինք, ինչպես նաև պահեստավորում փնվորական աստիճան ունեցող այն քաղաքացիները, ովքեր խուսափում էին իսկույան փնվորական ծառայության համար պորակոչին կամ ուսումնական հավաքների ներկայանալուց, ենթակա էին կալանքի 3-ից մինչև 4 ամիս ժամկետով: Դասալքների հետ բնակվող և միտումնավոր կերպով նրանց թաքցնող անձինք ենթարկվում էին կալանքի՝ 1-ից մինչև 6 ամիս ժամկետով կամ դրամական տուգանքի՝ մինչև 200.000 ռուբլի և

³⁶ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 35, թ. 147:

³⁷ Տես նույն տեղում, գ. 89, թ. 350, նաև՝ Ազ. Յափուճյան, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքական, փնվորական, տնտեսական, ընկերային կապությունը, Գահիրե, 1972, էջ 253:

³⁸ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 89, թ. 350:

³⁹ Տես նույն տեղում, գ. 89, 1-ին մաս, թ. 71:

⁴⁰ Տես նույն տեղում, գ. 78, թ. 18, նաև՝ «Կառավարության լրագրեր», 1919 թ. սեպտեմբերի 4:

գրվելում էին պետական նպատակներ ստանալու իրավունքի⁴¹:

Հայաստանի Հանրապետության բանակի սպայական կազմը հիմնականում բաղկացած էր ռուսական զինվորական զիննապիսաներ և ռուսումնարաններ ավարտած, ռուսական բանակում ծառայած, առաջին համաշխարհային պատերազմի ռազմաճակատներում կոփված կադրերից: Ինչպես արդեն նշել ենք, նրանց հայկական բանակային կորպուսի անձնական կազմում հավաքագրելու անհրաժեշտությունն առաջացավ 1917 թ. վերջին, ռուսական բանակի կողմից Կովկասյան ռազմաճակատի լքումից ու մերկացումից հետո: Այսպես՝ Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի գլխավոր հրամանատար Թովմաս Նապարբեկյանը, որը ծնվել է 1846 թ. Թիֆլիսի նահանգում, ավարտել էր Միխայլով-Վորոնեժյան և Մոսկվայի զինվորական զիննապիսաները, իսկ հետո նաև՝ Ալեքսանդրյան զինվորական ուսումնարանը: Նա մասնակցել է 1877—1878 թթ. ռուս-թուրքական և 1904—1905 թթ. ռուս-ճապոնական պատերազմներին: Գններալ-մայորի զինվորական կոչումը նրան շնորհվել էր 1907 թ.⁴²: Ջանապան մարտական ծառայությունների համար նա պարգևատրվել էր Սուրբ Մտանիսլավի 3-րդ և 1-ին, Աննայի 3-րդ և 2-րդ, Վլադիմիրի 3-րդ և 2-րդ, Սուրբ Գեորգիի 4-րդ աստիճանի շքանշաններով ու ոսկե զենքով⁴³:

Հայաստանի Հանրապետության երկրորդ զինվորական նախարար գններալ-մայոր Բրիստափոր Արարատյանը ավարտել էր Թիֆլիսի կադետական կորպուսը, Պետերբուրգի Միխայլովյան հետնակային զինվորական ուսումնարանը և Ցարսկոյե Սելոյի սպայական դըպրոցը: Մասնակցել է առաջին համաշխարհային պատերազմին, եղել է Հարավարևմտյան, Հյուսիս-արևմտյան և Կովկասյան ռազմաճակատներում:

Հայկական առանձին դիվիզիայի հրամանատար գններալ-մայոր Մովսես

Միլիյանը ավարտել էր Մոսկվայի կադետական դպրոցը (1882 թ.) և Ալեքսանդր 3-րդի անվան զինվորական ուսումնարանը (1884 թ.), իսկ 1904 թ. ստացել էր սպայական հրաձգային դպրոցի վկայագիր: 1914 թվականից նա ծառայել է Կովկասյան ռազմական օկրուգում, սկզբում որպես Երևանի պարետի օգնական, ապա գումարտակի, գնդի և հետնակային դիվիզիայի հրամանատար: Մասնակցել է Կովկասյան ռազմաճակատի մարտական գործողություններին, 1918 թ. գլխավորել է Վանի պորախումբը: Արժանացել է բազմաթիվ մարտական շքանշանների⁴⁴:

Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի գլխավոր զինվորական շտաբի պետ գններալ-մայոր Դոլուխանյանը ռուսական բանակի շարքերում ծառայել էր ավելի քան 25 տարի: Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին կատարած տարբեր սխրագործությունների համար նա պարգևատրվել էր Սուրբ Գեորգիի շքանշանով և ոսկե զենքով⁴⁵:

Բացի նշված բարձրաստիճան սպաներից, Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի կառույցներում պանսպան պաշտոններ էին վարում գններալներ Յուլիան Բրժեզինսկին, Իվան Մերգեյի Բաղրամովը, Պողոս Բեկ Փիրումյանը, Ալեքսանդր Բեյ Մամիկոնյանը, Պավել Անդրեյի Մելիք Շահնապարովը, Մելիք Մուրադյանը, Գրիգորի Խորոմանսկին, Մերգեյ Իվանի Հաջաևը, Գմիտրի Անդրեևսկին, Շահբուդաղյանը, Իվան Իվանովիչ Վասիլևը, գնդապետներ Միքայել Մերգեյի Մելիք Աղամալյանը, Ա. Կ. Մելիքովը, Միքայել Մելիք Շահնապարյանը, Մերգեյ Թումանյանը, Մտեփանյանը, Պապունյը, Պրիտոմանովը, Ղորղանյանը, Կալիմիրովը, Գևորգ Բաբսևի Բաբաջանյանը, Պյոտր Աթաևը, Ապրեսյանը, Ջատիկյանը, Կոստանդին Մելիք Փարաջանյանը, Ալեքսանդր Տեր Ներսիսյանը և ուրիշներ:

⁴¹ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 78, թ. 264:

⁴² Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 45, ց. 1, գ. 16, թ. 1:

⁴³ տես նույն տեղում, գ. 41, թ. 8:

⁴⁴ Տես *Սերժ Աֆանասյան*, Սարդարապատի հաղթանակը (Հայաստան, մայիս, 1918 թ.), Ե., 1991, էջ 90:

⁴⁵ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 35, թ. 238:

Մեր մոտավոր հաշվարկներով 1918—1920 թթ. Հայաստանի Հանրապետության բանակում ծառայում էին ավելի քան 20 գնեճարկներ և 60-ից ավելի գընդապետներ:

Հարկ է նշել, որ բոլոր այդ բարձրաստիճան սպաները ևս անցել էին առաջին համաշխարհային պատերազմի թոհուրեհով և ունեին հարուստ մարտական փորձ: Նրանք անկուսակցական էին և չէին պատկանում որևէ քաղաքական հոսանքի, սակայն, լինելով հայրենասեր, ազգային շահերով տոգորված և ռուսական բանակի սպայի երդմանը հավատարիմ պինվորականներ, սրբությամբ էին կատարում իրենց պինվորական պարտքը հայրենիքի հանդեպ:

Հայկական բանակում պահպանված էին այն սպայական, շարքային և դասային պինվորական կոչումները և աստիճանները, որոնք գոյություն ունեին ռուսական բանակում: Այդ կոչումներն էին՝ պրապորշչիկ (վառատար), պոդպորուշիկ (փոխտեղակալ), պորուշիկ (տեղակալ), շտաբս-կապիտան (փոխգլխապետ), կապիտան (գլխապետ), պոդպորկովնիկ (փոխգնդապետ), պոլկովնիկ (գնդապետ), գեներալ-մայոր (կրտսեր պորավար), գեներալ-լեյտենանտ (ավագ պորավար) և ինֆանտերիայի գեներալ, կամ լրիվ գեներալ (պորավար)⁴⁶: Բանակային շարքային կազմի աստիճաններն էին՝ շարքային (պինվոր), եֆրեյտոր (հնգապետ), կրտսեր ենթասպա (տասնապետ), ավագ ենթասպա (քսանհինգապետ), ֆելդֆեբել (խմբապետ) և պոդպրապորշչիկ (փոխվառատար)⁴⁷: Դասային աստիճաններն էին՝ կոլեժսկի ռեգիստրատոր (կոլեգիական ռեգիստրատոր), գուբեռնսկի սեկրետար (նահանգային քարտուղար), կոլեժսկի սեկրետար (կոլեգիական քարտուղար), տիտուլյարնի սովետնիկ (տիտուլյար խորհրդական), կոլեժսկի ասետոր (կոլեգիական ասետոր), նադվոռնի սովետնիկ (արքունական խորհրդական), կոլեժսկի, կամ ստատսկի, սովետնիկ (կոլեգիա-

կան, կամ պետական, խորհրդական), տայնի սովետնիկ (գաղտնի խորհրդական) և դեյսովետնիկ տայնի սովետնիկ (իսկական գաղտնի խորհրդական): Այդ դասային աստիճանները հավասարապոր էին, համապատասխանաբար, վառատարի, փոխտեղակալի, տեղակալի, գլխապետի, փոխգնդապետի, գնդապետի, կրտսեր պորավարի, ավագ պորավարի և պորավարի, կամ լրիվ գեներալի, սպայական աստիճաններին⁴⁸: Նշենք, որ հայկական բանակում ամենաբարձր դասային աստիճանը արքունական խորհրդականն էր: Այդ աստիճանն ունեին հայկական դիվիզիայի համբարակ և բժիշկ Տրոյսկին և Տեր Միքայելյանը, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության պինվորական նախարարության աստիճանական վարչության պետ Պապիկյանը:

Չինվորական կոչումների և դասային աստիճանների այդ համակարգը հաստատված էր նաև Հայաստանի Հանրապետության համապատասխան օրենքով (աստիճանաբաշխության մասին 1918 թ. դեկտեմբերի 25-ի օրենքը): Սպաները և դասային աստիճանավորները Հայաստանի Հանրապետության բանակի պորամասերում և հիմնարկություններում ծառայության էին ընդունվում այն պինվորական աստիճանով, որը նրանք ունեցել են ռուսական բանակում: Ինչպես սպաների, այնպես էլ դասային աստիճանավորների աստիճանաբաշխումը կատարվում էր այն կանոնների և օրենքների հիման վրա, որոնք գոյություն ունեին ռուսական բանակում: Սպաների և աստիճանավորների աստիճանաբաշխման իրավունքը վերապահվում էր Հայաստանի կառավարությանը, և այն կատարվում էր պինվորական նախարարի առաջարկով⁴⁹:

Անդրադառնալով հայկական բանակի կազմակերպական համակարգին՝ պինվորական նախարար Ռուբեն Տեր Մինասյանը իր հուշերում գրում է. «Չինվորական նախարարությունը պարզ մանրանկարն էր ռուսական պինվորա-

⁴⁶ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 442, թ. 569:

⁴⁷ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 89, թ. 209:

⁴⁸ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 442, թ. 205:

⁴⁹ Տես նույն տեղում, գ. 86, թ. 17-18:

կան նախարարության. իսկ բանակը իր ոգով, վարժությամբ և գործելակերպով նույնն, ինչ ռուսական որևէ զորաբաժին: Իսկուր չէ, որ հայկական բանակը կը համարեին Դենիկինի բանակի մի մասը. նմանությունը մեծ էր...»⁵⁰:

Հայաստանի Հանրապետության բանակի սպաները կրում էին նաև ուսկապ (աքսելբանտ), խթան և թուր: Նըրանք իրավունք ունեին կրելու նաև մարտերում ցուցաբերած խիզախության, քաջության ու հմտության համար նախկինում ստացած բոլոր մարտական մեդալները և շքանշանները⁵¹:

Հայաստանի Հանրապետությունը ձեռնամուխ եղավ իր սեփական մարտական շքանշանների ստեղծմանը: Այսպես, 1919 թ. մայիսի 26-ի Հայաստանի կառավարության որոշմամբ հաստատվեց «Հայրենիքին մատուցած ծառայության համար» շքանշանը, որի պատրաստման համար հատկացվեց 20.000 ռուբլի վարկ⁵²: 1920 թ. հունիսի 2-ին կառավարության համապատասխան օրենքով հաստատվեցին նաև «Սուրբ Վարդան զորավար» և «Մեծն Տրդատ» մարտական շքանշանները⁵³: Շքանշանները պատրաստված էին նկարիչ Հակոբ Կոչոյանի նախագծով, իսկ մրցույթի հանձնաժողովի նախագահը անվանի ճարտարապետ ակադեմիկոս Ալեքսանդր Թամանյանն էր: Նախարարների խորհրդին վիճվորական նախարար Ռուբեն Տեր Մինասյանի ներկայացրած պեկուցագրում նշվում էր, որ 1-ին, 2-րդ, 3-րդ, 4-րդ աստիճանի «Սուրբ Վարդան զորավար» շքանշանով պետք է պարգևատրվեին անձնական խիզախություն ցուցաբերած սպաներն ու վինվորները, իսկ 5-րդ և 6-րդ աստիճանով՝ զորամասերի, շտաբների հրամանատարներն ու պետերը՝ մարտական գործողությունների հմուտ ղեկավարման համար: Այդ շքանշանը համապատասխանում էր ռուսական սուրբ Գեորգիի խաչին և պետք է շնորհվեր ռուսական բանակում գոյություն

յուն ունեցող կանոնների համաձայն, մինչև սեփական կանոնադրության ընդունումը:

«Մեծն Տրդատ» շքանշանով պարգևատրվում էին սպաները մարտական ծառայությունների համար: Այդ շքանշանով կարող էին պարգևատրվել նաև քաղաքացիական անձինք՝ հատուկ ծառայությունների համար: Ընդ որում, այդ շքանշանով պարգևատրված սպաներին հանձնվում էր նաև հատուկ զինք (սուր)⁵⁴:

Հայկական բանակում որպես վինվորական հրահանգիչ ծառայող անգլիացի սպա Օլիվեր Բոլդվինի հուշերից⁵⁵ պարզվում է, որ նա պարգևատրվել է այդ շքանշաններից մեկով, սակայն չի նշվում, թե հատկապես որ շքանշանով: Հայտնի է նաև, որ «Սուրբ Վարդան զորավար» շքանշանով պարգևատրվել է գնդապետ Նիկոլայ Թարխանյանը (Կուռո) հայ-վրացական պատերազմի ժամանակ ցուցաբերած անձնական խիզախության համար⁵⁶:

Հայաստանի Հանրապետությունում փորձեր են արվել նաև հայկական բանակի համար տեղում սպայական կադրերի պատրաստման ուղղությամբ: Այդ նպատակով 1920 թ. գարնանը Երևանում բացվեցին գլխավոր վինվորական շտաբի սպայական դասընթացներ և սպայական նախապատրաստման դըպրոց: Նույն թվականի սեպտեմբերին Ալեքսանդրապոլում նախաձեռնվեցին վինվորական գիմնազիայի, իսկ Կարսում մեկամյա ուսուցմամբ վինվորական ուսումնարանի կազմակերպման աշխատանքներ:

Ինչպես արդեն վերը նշեցինք, Հայաստանի Հանրապետության բանակի սպայական կազմը հիմնականում բաղկացած էր ռուսական կադետական կորպուսներ և վինվորական ուսումնարաններ ավարտած, առաջին համաշխարհային պատերազմում ռուսական բանակի Արևմտյան և Կովկասյան ռազմաճակատ-

⁵⁴ Տես նույն տեղում, թ. 139:

⁵⁵ Տես Օլիվեր Բոլդվին, Վեց բանտ և երկու հեղափոխություն, Ալեքսանդրիա, 1988, էջ 200:

⁵⁶ Տես Գ. Լապյան, Դեմքեր հայ ապստամբական շարժումն, Գահիրե, 1949, էջ 388:

⁵⁰ Դ. Տեր Մինասյան, նշվ. աշխ., էջ 332:

⁵¹ Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 442, թ. 205:

⁵² Տես ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 65, թ. 64:

⁵³ Տես նկյն տեղում, ց. 1, գ. 154, թ. 137:

Ռ Ա Չ Մ Ի Կ

Հարսանիքի Հարկը

Հարսանիքի Հարկը... Հարսանիքի Հարկը... Հարսանիքի Հարկը...

ՔՐՈՒՆԱԿԱՆ ԳՐԱՆԿԱՆ

ՔՐՈՒՆԱԿԱՆ ԳՐԱՆԿԱՆ... ՔՐՈՒՆԱԿԱՆ ԳՐԱՆԿԱՆ... ՔՐՈՒՆԱԿԱՆ ԳՐԱՆԿԱՆ...

ԳՐԱՆԿԱՆ ԳՐԱՆԿԱՆ

ԳՐԱՆԿԱՆ ԳՐԱՆԿԱՆ... ԳՐԱՆԿԱՆ ԳՐԱՆԿԱՆ... ԳՐԱՆԿԱՆ ԳՐԱՆԿԱՆ...

ԲՈՒՄԱՆԱԿԱՆ

ԳՆԱՅԻՆՈՒԹՅԱՆ, ՔՀ ԱՅԻ ՔԷԼ

Բարձր սկզբունքների... Բարձր սկզբունքների... Բարձր սկզբունքների...

Հայաստանի Հանրապետության պինվորական նախարարության «Ռազմիկ» շաբաթաթերթի 13-րդ համարի առաջին էջից

ներում ծառայած, հարուստ մարտական փորձ ունեցող հայազգի կադրերից: Սակայն պետք է նշել, որ նրանց մի պզալի մասը չէր տիրապետում մայրենի լեզվին: Այդ էր պատճառը, որ հայկական բանակում՝ պրամաներում, շտաբներում գրագրությունը (հրամանները,

հաշվետվությունները, պնկույագրերը և այլն) տարվում էր հիմնականում ռուսերենով: Սակայն երբ պինվորական նախարար է նշանակվում Ռուբին Տեր Մինասյանը, մի շարք հրամաններ են արձակվում բանակում հայերեն լեզվի օգտագործման վերաբերյալ: Օրինակ՝ Տեր

Մինասյանի 1920 թ. հունիսի 26-ի հմ. 1073 շրջաբերական հրամանի համաձայն, որը բխում էր Հայաստանի Հանրապետության խորհրդարանի 1919 թ. դեկտեմբերի 26-ի⁵⁷ և Նախարարների խորհրդի 1920 թ. մայիսի 30-ի օրենքներից, ոչ ուշ, քան մինչև նույն թվականի օգոստոսի 1-ը պիսվորական նախարարության ենթակայության տակ գտնվող բոլոր հիմնարկներում և գործառնություններում գրագրությունը և գործավարությունը պետք է տարվեին միայն հայերենով: Բայց դրանից, նույն հրամանի համաձայն, բանակից պորապրման էին ենթակա բոլոր այն օտարազգի սպաները, աստիճանավորները և ազատ վարձու ծառայողները, ովքեր չէին տիրապետում հայոց լեզվին: Նրանք պարտավոր էին անմիջապես ձեռնամուխ լինել հայերենի տիրապետմանը: Հրամանով արգելվում էր նաև պիսվորական նախարարության համակարգում ծառայության ընդունել այն անձանց, որոնք չեն տիրապետում հայերենին⁵⁸: Այսպիսով, էթն 1920 թ. հունիսի 1-ի դրությամբ Հայաստանի բանակում ծառայում էին 256 օտարազգի սպաներ և աստիճանավորներ, ապա նույն թվականի սեպտեմբերի վերջին այդ հրամանի հիման վրա պիսվորական ծառայությունից ազատվեցին և բանակից պորապրվեցին 81 սպաներ և աստիճանավորներ:

Հայկական բանակի ազգայնացման գործն ավելի հստակ կազմակերպելու, ինչպես նաև պիսված ուժերի անձնակազմի մտավոր-կրթական կարիքներին ծառայելու նպատակով պիսվորական նախարարությունը ձեռնամուխ եղավ Երևանում «Ռազմիկ» անունով պիսվորական շաբաթաթերթի հրատարակմանը: Դատելով Հայաստանի Հանրապետության պատմության արխիվի 199-րդ ֆոնդում պահվող «Ռազմիկի» 13 համար-

ների բովանդակությունից՝ շաբաթաթերթը պարբերաբար անդրադառնում էր ոչ միայն Հայաստանի պիսված ուժերի խնդիրներին, այլև աշխարհի հեռու և մոտիկ թե՛ կենտրին, պիսատեսակներին և այլ հարցերի: Թերթը անդրադառնում էր նաև ներքին կյանքի բազմաթիվ հարցերի՝ պորահավաքից խուսափողների խնդրին, երկրում տիրող բարոյական մթնոլորտին, տարածված վարակիչ հիվանդություններին, դասախմբներին աջակցող պաշտոնյաների նկատմամբ պատժիչ միջոցների կիրառման անհրաժեշտությանը և կարևոր ու առաջնահերթ լուծում պահանջող մի շարք այլ հարցերի:

Ինչպես տեղեկանում ենք պիսվորական նախարարության գործունեության մասին կազմված պաշտոնական տեղեկագրից, չնայած փոխադրական միջոցների տրությունը և անբավարարությանը՝ «Ռազմիկի» համարները կանոնավոր կերպով ուղարկվում ու տարածվում էին բանակի բոլոր գործառնություններում⁵⁹:

Այսպիսով, 1918 թ. մայիսի 28-ին Հայկական պետականության վերականգնման հետ միաժամանակ կազմավորվեցին նաև նրա պիսված ուժերը, որոնք կոչված էին պաշտպանելու հայ ժողովրդին և պետությունը արտաքին ու ներքին բարդ իրադրության պայմաններում:

Հայկական կորպուսի վերակազմավորման հետևանքով ստեղծվեց առանձին դիվիզիա, իսկ առաջին համաշխարհային պատերազմում Թուրքիայի պարտությունից հետո՝ երեք առանձին բրիգադներից բաղկացած բանակ, որի թվակազմը 1919—1920 թթ. ընթացքում մըշտապես աճում էր:

Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո հայկական բանակը չկազմապրկեց, այլ վերակազմավորվեց խորհրդային Հայաստանի կարմիր բանակի: Քիչ անց, անհիմն բռնությունների հետևանքով, ձերբակալվեցին և խորհրդային Ռուսաստանի տարբեր բանտային ճամբարներ արտրվեցին հայկական բանակի հարյուրավոր սպաներ, որոնցից շատերը խոշտանգվեցին և գնդակահարվեցին:

⁵⁷ Այստեղ խոսքը վերաբերում է 1919 թ. դեկտեմբերի 26-ին Հայաստանի խորհրդարանի կողմից ընդունված «Պետական լեզվի մասին» օրենքին, ըստ որի Հայաստանում պաշտոնական լեզուն պետք է լիներ հայերենը, որի գործածումը առօրյայում պարտադիր էր նաև բանակում:

⁵⁸ Տես ՀՀ ՊԿՊ, ֆ. 290, ց. 1, գ. 9, թ. 28:

⁵⁹ Տես նույն տեղում, թ. 187:

ВОЕННАЯ ИСТОРИЯ

ФОРМИРОВАНИЕ АРМИИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ (1918—1920 ГГ.)

М. А. КАРАПЕТЯН, кандидат исторических наук

РЕЗЮМЕ

28 мая 1918 г. была восстановлена армянская государственность и провозглашена Республика Армения (РА).

В ряду неотложных проблем, стоящих перед первым правительством новообразованной республики, была и задача формирования национальных вооруженных сил. Именно поэтому в числе первых образованных министерств было создано военное министерство во главе с генерал-майором русской армии Оганесом Ахвердяном (Иван Ахвердов). Это министерство руководило работами по формированию армянской армии.

Основу вооруженных сил РА составили части и подразделения армянского армейского корпуса, сформированные еще в конце 1917 г. для борьбы против турецкого нашествия в Закавказье. Корпус был составлен из кадровых служащих русской армии и бойцов добровольческих отрядов, в годы первой мировой войны в составе русской армии сражавшихся против Турции. Необходимость объединения воинов-армян в составе корпуса возникла после массового ухода русской армии и оголения Кавказского фронта вследствие октябрьского переворота 1917 г. в России и политики, проводимой большевистской партией. Именно благодаря частям этого корпуса были одержаны блестящие победы над превосходящими турецкими силами в сражениях при Саргарабаге, Баш Апаране и Каракилисе.

Армянский корпус состоял из двух стрелковых дивизий (в составе четырех стрелковых полков и одной стрелково-артиллерийской бригады каждая), отдельной кавалерийской бригады, запасной и сводной бригад и ряда других отдельных и специальных частей и подразделений. Командовал корпусом опытный и умелый полководец генерал-лейтенант русской армии Товмас Назарбекян (Фома Назарбеков).

Так как по продиктованным Турцией условиям Батумского договора, заключенного 4 июня 1918 г., Республике Армения разрешалось содержать только одну пехотную дивизию, то армянский корпус, состоявший из двух стрелковых дивизий в июне-августе того же года был переформирован в одну пехотную дивизию. Армянская отдельная дивизия состояла из шести пехотных полков (по 3 батальона в каждом), сведенных в две пехотные бригады (по 3 полка в каждой), а также одной артиллерийской бригады (в составе двух легких, четырех горных и одной гаубичной батарей), кавалерийской бригады (в составе сборного полка), инженерной роты, авиационного и радиотелеграфного отделений, автомобильной и учебной команд, подразделения дивизионного транспорта, санитарно-перевязочного отряда и ветеринарного лазарета.

На командные должности в дивизию были назначены опытные кадровые офицеры, прошедшие боевую школу в рядах русской армии. На должности интенданта, врача, ветеринара и инженера были назначены клас-

сные чиновники Троицкий, Тер-Микаелян, Прибыльский и подполковник Келлер. Командирами бригад стали полковники Даниел Бек-Пирумян и Багдасарян, командирами полков — полковники Самойленко, Долуханян, Перекрестов и другие, командиром артиллерийской бригады — полковник Араратян (в гальнейшем — генерал-майор, военный министр Республики Армения), сборным кавалерийским полком командовал полковник Корганян.

Командиром армянской отдельной дивизии был назначен бывший командир второй стрелковой дивизии армянского корпуса генерал-майор русской армии Мовсес Силикян (Моисей Силиков). Части этой дивизии под его командованием отличились еще в майских сражениях 1918 г., особенно в битве под Саргарабагом.

Эта структура армии РА сохранилась до конца 1918 года и претерпела изменения в январе 1919 г., что было обусловлено поражением Турции в первой мировой войне. В этих условиях РА получила возможность наращивать численность своих вооруженных сил. В итоге, если в конце 1918 г. в частях армянской армии служило около 16 тыс. человек, то уже в конце 1919 г. численность армянской армии составляла 30 тыс. человек, а осенью 1920 г. РА имела 40-тысячную армию (включая тыловые службы, подразделения военной полиции и добровольческие отряды).

До октября 1918 г. в Ереване были завершены работы по формированию военного министерства и его аппарата. За весь период своего существования первая Республика Армения имела четырех военных министров. На этой должности находились Оганес Ахвердян (июнь 1918 г. — март 1919 г.), Христофор Араратян (март 1919 г. — апрель 1920 г.), Рубен Тер-Минасян (апрель — ноябрь 1920 г.), Драстамат Канаян, или Дро (ноябрь — декабрь 1920 г.).

Летом 1919 г. в составе военного министерства были сформированы Главный военный штаб, состоящий из мобилизационного и инспекционного отделов, а также артиллерийское, военно-техническое, интендантское, военно-санитарное и военно-ветеринарное управления, управления генерал-инспектора и квартирования войск, военный трибунал и военно-прокурорский надзор. На командные должности были назначены в основном лица, занимавшие высокие посты в штабе бывшего армянского корпуса: генерал-майор А. Долуханян (начальник штаба), генерал-майор К. Гамазян (начальник артиллерийского управления), генерал-майор Чумаров (начальник интендантской службы), генерал-майор Кишмишьян (председатель военного трибунала), нагворный советник Папикян (начальник санитарного управления), статский чиновник Вартамянц (начальник ветеринарного управления), титулярный советник Вартанов (главный контролер) и другие.

В начале 1919 г. при военном министерстве РА был создан Военный Совет, который должен был обсуждать и выносить решения по вопросам военного строительства и боевых операций войск. Председателем этого Совета 25 марта 1919 г. был назначен бывший командир армянского корпуса генерал-лейтенант Т. Назарбекян. С апреля 1919 г. на него были возложены также обязанности командующего войсками Армении.

Регулярные части и подразделения армянской армии комплектовались на основе законов, принятых парламентом и правительством РА. На воинскую службу призывались граждане, достигшие 18-летнего возраста. Студенты ВУЗ-ов призывались в возрасте 20 лет, а учащиеся школ — после окончания школы. Общий срок службы в войсках РА устанавливался 18 лет, из

которых 3 года — действительной службы (для окончивших ВУЗ-ы и школы срок действительной службы был установлен 9 месяцев). Льготы предоставлялись лишь единственным кормильцам семей при нетрудоспособных родителях. Армянская армия комплектовалась по национальному признаку. Национальные меньшинства (мусульмане, русские, греки и т.г.), проживавшие на территории РА, на воинскую службу не призывались. Исключение составляли только езиды, которые служили в своих национальных подразделениях в составе армянской армии.

В организационном отношении армянская армия руководствовалась воинскими уставами России и мало чем отличалась от русской армии. К тому же офицерский корпус армии РА состоял в основном из выпускников российских военных училищ и гимназий, служивших на Западном и Кавказском фронтах русской армии и имевших богатый боевой опыт. За проявленную в войнах доблесть и мужество многие из них были награждены царскими боевыми орденами и медалями.

В мае 1919 г. правительство Армении приступило к созданию своих боевых орденов. Были утверждены ордена «За службу Родине», «Тригла Великий» и «Полководец св. Вардан».

В армии РА различные командные должности занимали опытные полководцы: генерал-майоры Иван Баграмов, Юлиан Бржезинский, Александр Бей Мамиконян, Погос (Павел) Бек-Пирумян, Павел Мелик-Шахназаров, Микаел Мелик-Мурадян, Григорий Хороманский, полковники Микаел Мелик-Агамалян, Микаел Мелик-Шахназарян, Сергей Туманян, Геворк Бабаджанян, Петр Атаев, Константин Мелик-Параджанян, Александр Нерсисян и другие. Всего в армии РА служили более 20 генералов и 60 полковников. Все они были беспартийными, но будучи пронизанными национальными интересами и верными клятве офицера российской армии, достойно выполняли свой воинский долг.

Для подготовки национальных офицерских кадров весной 1920 г. в Ереване начали функционировать офицерские курсы и офицерская подготовительная школа, а осенью того же года начались работы по организации военной гимназии в Александрополе и военного училища в Карсе.

После советизации Армении армянская армия была не расформирована, а реорганизована в Красную армию Советской Армении. Однако вскоре сотни ее офицеров были подвергнуты неоправданным репрессиям, арестованы и сосланы в лагеря Советской России, где многие из них подверглись пыткам и были расстреляны.

В статье на основе использованных первоисточников и опубликованной литературы обстоятельно представлены процесс формирования армии РА, источники и порядок ее комплектования, а также вооружение, офицерский (командный) состав.

MILITARY HISTORY

CREATION OF THE ARMY OF THE REPUBLIC OF ARMENIA (1918–1920)

M. L. KARAPETIAN, Ph D. (Candidate of Historical Sciences)

SUMMARY

Armenian statehood was restored on May 28, 1918 and the Republic of Armenia (RA) was proclaimed.

Among a number of urgent problems facing the first Government of the newly-created republic, was the matter of building up the National Armed Forces. That is why one of the first ministries to be established was the Ministry of Military Affairs, headed by Russian Army Major—General Hovhannes Hakhverdian also known as Ivan Akhverdov. The Ministry administered the process of building up the Armenian Army. The Armed Forces of Armenia basically consisted of units of the Armenian field corps, formed towards the end of 1917 to counter-act the Turkish invasion of Trans-Caucasia. The corps consisted of Russian Army regular servicemen and volunteer detachments: fighters, which, during World War I, fought against Turkey as personnel of the Russian Army. There were also representatives from the guerrilla movement (fidayi). The necessity to consolidate the Armenian soldiers in that corps was felt after the Russian Army left the Transcaucasus en masse creating a vacuum on the Caucasian front. This was caused by the 1917 October upheavals in Russia. Another cause was the policy pursued by the Bolshevik party. Thanks to the units of that corps, dazzling victories were won in battles against superior Turkish forces at Sardarabad, Bash Aparan and Karakilisa.

The Armenian Corps consisted of two infantry divisions (of four infantry regiments and one infantry artillery brigade each), a separate cavalry brigade, reserves and combined brigades, and a number of separate and special-purpose units. The corps was under the command of Lieutenant-General Tovmas Nazarbekian (Thoma Nazarbekov)—an experienced and skilled military leader.

According to the terms dictated by Turkey in the Treaty of Batum and signed on June 4, 1918, the Republic of Armenia had «permission» to have one infantry division. That is why the Armenian Corps which consisted of two infantry divisions in June—August 1918, was reconstituted as one infantry division. This Armenian separate infantry division consisted of: six infantry regiments of three battalions each. These regiments were combined into two infantry brigades each consisting of three regiments. There was also one artillery brigade made up of several batteries: two light batteries, four mountain batteries and one Howitzer. There was also a cavalry brigade which included a combined regiment consisting of a company of engineers, aircraft and radio-telegraph squads, a division of transportation units, automobile and training squads, a medical—aid detachment and a veterinary service.

Experienced regular officers were appointed to command positions of the division. They had battle experience in the Russian Army. The positions of quartermas-

ter, doctor, veterinarian and engineer were filled by officials having civil and military ranks. Troitsky, Ter-Mikaelian, Pribylsky and Lieutenant-Colonel Keller were appointed to these positions. The commanders of the brigades were Colonels Daniel Bek-Pirumian and Baghdassarian. The regiments were under the command of Colonels Samoylenko, Dolukhanian, Perekrestov and others. The artillery brigade commander was Colonel Araratian. He subsequently was awarded the rank of Major—General and then was appointed Minister of Military Affairs of the Republic of Armenia. The combined cavalry regiment was under the command of Colonel Korganian.

The former commander of the Armenian Corps' Second Infantry Division, Major—General Movses Silikian (Moissev Silikov) was appointed commander of the Armenian independent division. This division's units, under his command, distinguished itself in the actions of May 1918—especially during the battle of Sardarabad.

This structure of the army was preserved till the end of 1918. It changed in January 1919 with Turkey's defeat in World War I. At that time, Armenia was given the opportunity to increase the size of its armed forces. At the end of 1918, the Armenian Army had about 16 000 persons under arms and by the end of 1919, the Armenian Army had 30 000. In the autumn of 1920, Armenia had 40 000 soldiers consisting of regular units, logistic units, military police units, and volunteer detachments.

All the work involved in building up the Ministry of Military Affairs and its staff was completed in Yerevan by October 1918. In the course of its existence, the first Republic of Armenia had four Ministers of Military Affairs. This position was occupied by Hovhannes Hakhverdian (June 1918—March 1919), Christofor Araratian (March 1919—April 1920), Ruben Ter-Minassian (April—November 1920), and Drastamat Kanayan or Dro (November—December 1920).

In the Summer of 1919, the Ministry of Military Affairs created its Headquarters' Staff. It consisted of Mobilization and Inspection desks. It also had Departments for artillery, military-technical, quartermaster, military-medical and military-veterinary affairs. The organizational structure also had Departments of the General-Inspector and Troops Quarters. There was a Military Tribunal and a military Attorney-General's Administration. Appointments to positions of command were generally made of persons who had earlier occupied high positions in the former Armenian Corps Staff: Major-General A. Dolukhanian (Chief of Staff), Major-General K. Ghamazyan (Chief of Artillery Department), Major-General Chumarov (Chief of Intendant's Services), Major-General Kishmishian (President of the Military Tribunal), Court Advisor Papikian (Chief of Sanitary Department), State Advisor Vartanants (Head of Veterinary Department), Titular Advisor Vartanov (Chief Inspector), and others.

Early in 1919, a Military Council was attached to the Ministry of Military Affairs. This Council was to discuss and implement decisions on the organization of the military and on operational matters concerning the military. The former Commander of the Armenian Corps, Lieutenant—General T. Nazarbekian was

appointed to the Chair of this Council on March 25, 1919. As of April 1919, he was also assigned the position of Commander-in-Chief.

Armenian Army regular units were brought up to strength on the basis of the laws enacted by the Parliament and Government of Armenia. The military call-up involved civilians who were 18 years old. Students of higher educational institutions were called-up on reaching twenty. Students who completed school were drafted on graduation. The duration of military service was 18 years. Three of the 18 were in the form of active military service. For those who were graduates of higher educational institutes and schools, the duration of active military service was nine months. Exemptions were granted to sole bread-winners who had parents with disabilities.

The Armenian Army was brought up to strength on the basis of national identity. National minorities (Moslems, Russians, Greeks, etc.), living in Armenia, were not drafted. Exceptionally, however, the Yezidis served in their national detachments in the Armenian Army. The organizational features of the Armenian Army followed Russian Army norms and regulations. There was little difference between the two armies. In addition, the members of the officer's corps had completed, in general, Russian military schools and secondary schools. They had served in the Russian army's Western and Caucasian fronts and had great battle experience. For exhibiting great courage and valor, many of them had received battle medals and citations from the Czar. In May 1919, the Government of Armenia started to create its own battle honors such as «For Service to the Nation», «Trdat the Great» and «Military Leader Saint Vardan».

Experienced generals occupied various command positions in the Army: Major-Generals Ivan Bagramov, Yulian Brzezinsky, Aleksandr Bey-Mamikonian, Poghos (Pavel) Beck-Pirumian, Pavel Melik-Shakhnazarov, Mikael Melik-Muradian, Grigory Khoromansky; Colonels Mikael Melik-Agamalian, Mikael Melik-Shakhnazarian, Sergey Tumanian, Gevork Babajanian, Pyotr Ataev, Konstantin Melik-Paradjanian, Alexandr Nersisian and others.

There were more than 20 generals and 60 colonels in the Army. All of them were not members of any political party. They had national interests at heart and were faithful to the spirit of the Russian Army officer's oath. They performed their duties in a fitting manner.

For the training of national officer's cadres, officers' courses and officer's training were offered in a special facility in Yerevan in the Spring of 1920. In the Autumn of the same year, work had begun to organize the work of a military gymnasium in Alexandropol and a military college in Kars.

After the establishment of Soviet Power in Armenia, the Armenian Army was not disbanded. It was reorganized as the Red Army of Soviet Armenia. Soon, however, hundreds of its officers unjustifiably became subject to repressive actions, were arrested and sent to Soviet Russian concentration camps. Many of them were tortured and shot.

This article is based on original works and published literature detailing the process of the formation of Armenia's Army. It identifies sources and orders related to its creation, its armaments and the organization of the officer (command) staff.

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԹՈՒՐԲԻԱՅԻ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՒՐՎԱԳԻԾ

Մ. Գ. ՄԵԼԻՔՈՆՅԱՆ, փոխգնդապետ, պատմական գիտությունների թեկնածու

Ռազմական քաղաքականությունը պետության վարած ընդհանուր քաղաքականության մի բաղկացուցիչ մասն է և կապված է զինված ուժերի ստեղծման, պատրաստման և քաղաքական նպատակներով կիրառման հետ: Պետության ռազմական քաղաքականությունը կոնկրետ ձևով արտահայտվում է նրա ռազմական դոկտրինում, ռազմավարական հայեցակարգում և զինվորական կառուցման ոլորտում իրագործվող ռեալ միջոցառումներում¹:

Թուրքիայի ռազմական քաղաքականության ակտիվացման տեսանկյունից 1980—1990-ական թվականները երկրի պատմության մեջ աննախադեպ շրջան էին:

Այդ շրջանում ընդունվեցին Թուրքիայի նոր «Ալգալին ռազմավարական հայեցակարգը», ռազմական արդյունաբերության վարգայման, զինված ուժերի վերակառուցման և արդիականացման երկարաժամկետ ծրագրեր: Համառոտ հետևողականությամբ սկսվեց այդ ծրագրերի աստիճանական իրականացումը, որով սկիզբ դրվեց նյութատեխնիկական այն ամուր բազային, որը որոշակի փուլում հնարավորություն կտա զինքի արտադրության և բանակի մարտական հզորության աճման ասպարեզում կտրուկ վերընթացի համար:

Երկրի հասարակական և քաղաքական կյանքում նոր կշիռ և ազդեցություն ձեռք բերեց զինվորականությունը: Կազմավորման և վարգայման նոր աստիճանի է բարձրանում թուրքական ռազմաարդյունաբերական համալիրը:

Բանակը հատուկ տեղ է գրավում Թուրքիայի հասարակական-քաղաքա-

կան կյանքում: Դա պատմականորեն պայմանավորված է ինչպես Օսմանյան կայսրության ռազմականացված բնույթով, այնպես էլ ներկա դարաշրջանում զինվորականության խաղաղած ակտիվ դերով: 1960—1980-ական թվականներին թուրքական զինվորականությունը երեք պետական հեղաշրջում է կատարել:

Թեև այժմ բանակը հեռացել է պետության անմիջական կառավարումից, այնուամենայնիվ նա հանդես է գալիս որպես հասարակական-քաղաքական վարգայման կարևորագույն գործոն, լայն հնարավորություններ ունի ազդելու երկրի քաղաքական կյանքի վրա: Յուրաքանչյուր հերթական հեղաշրջումից հետո որոշ ժամանակ իր ձեռքում կենտրոնացնելով ողջ քաղաքական իշխանությունը, օրինադրության մեջ փոփոխությունների կատարելով՝ թուրքական զինվորականներն աստիճանաբար ստեղծեցին այն մարմիններն ու համակարգը, որոնց շնորհիվ պետք է ղեկավարեն երկիրը՝ ձևականորեն իշխանությունը վիճելով քաղաքական գործիչներին:

Առաջին հեղաշրջումից (1960 թ.) հետո զինվորականներն ստեղծեցին ազգային անվտանգության խորհուրդ (ԱՄԾ), երկրորդից (1971 թ.) հետո՝ բարձրագույն զինվորական խորհուրդ, իսկ երրորդից (1980 թ.) հետո, սահմանադրությունը փոփոխելով, օրինականացրին զինվորականության գործուն մասնակցությունը երկրի քաղաքական կյանքին: Արդյունքը եղավ այն, որ ներկայումս Թուրքիայի քաղաքացիական իշխանությունների ոչ մի մարմին (ինչպես օրենսդրական, այնպես էլ գործադիր) չի իրագործում և չի կարող իրագործել որևէ գործուն վերահսկողություն զինվորականների վրա:

¹ Shu «Военный энциклопедический словарь», М., 1984, с. 137.

Բարձրագույն պինվորական հրամանատարությունը երկրի արտաքին և ներքին քաղաքականության վրա իր ազդեցությունն է գործում, նախ և առաջ, ԱՄՆ-ի միջոցով: Դա պետության այն բարձրագույն քաղաքական մարմինն է, որը լուծում է երկրի ներքին, արտաքին և ռազմական բոլոր հարցերը: Այս մարմնում ունենալով գերակշռություն (9 մշտական անդամներից հինգը պինվորականներ են)՝ պինվորական բարձրագույն հրամանատարությունը կարող է նրա միջոցով իր կամքը թելադրել կառավարությանը:

Իր նշանակությամբ երկրորդ մարմինը, որի միջոցով պինվորականությունը կարող է իրականացնել իր քաղաքականությունը, բարձրագույն պինվորական խորհուրդն է: Ճիշտ է, նրա իրավասույթյան ոլորտը սահմանափակվում է ռազմական կառուցումներով, սակայն դա այն մարմինն է, որում պինվորական բարձրագույն հրամանատարությունը մշակում և ճշտում է իր հայացքներն ու քաղաքականությունը և ԱՄՆ-ի միջոցով դրանք պարտադրում կառավարությանը: Հենց այստեղ են ծագում պինվորական հեղաշրջումների պլանները և նախնական տարբերակները²:

Երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքում պինվորական բարձրագույն հրամանատարության ազդեցությունը մեծ է նաև այն պատճառով, որ նրանից անմիջական կախման մեջ են հիմնական պատմիչ-նստիկանական մարմինները՝ ազգային հետախուզական կազմակերպությունը և ժանդարմական զորքերի հրամանատարությունը:

Մինչև 1980 թ. պինվորական հեղաշրջումը ռազմական կառուցման բազում հարցեր դրված էին ՆԱՏՕ-ի իրավասության տակ: Թուրքիայում ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի բազմամյա ներկայության հետևանքով սեփական ռազմական դոկտրինի, ռազմավարական հայեցակարգի,

պինված ուժերի վարգայման երկարաժամկետ ծրագրերի մշակման հարցում այդ երկրի իշխող վերնախավը տոգորվեց խնամառուական տրամադրություններով: Թուրքերը, ոչ առանց հիմքի, համարում էին, որ, ի համակշռումն երկրի տարածքի տրամադրման, իրենք որևէ բախման դեպքում կստանան անհրաժեշտ աջակցություն և օգնություն:

Սակայն թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների հաճախակի սրումը՝ կապված կիպրոսյան իրադարձությունների և այլ վիճելի հարցերի հետ, թուրք-հունական ճգնաժամի խորացումը, ինչպես նաև տարածաշրջանում քաղաքական անկայունության ուժեղացումը և Թուրքիայի իշխող վերնախավի ձգտումը՝ հատուկ տեղ գրավելու տարածաշրջանում, թուրքական պինվորականությանը դրդեցին ձեռնամուխ լինելու ազգային ռազմավարական հայեցակարգի մշակմանը: Այսօր 1983 թվականի թուրքական գլխավոր շտաբը ակտիվ գործունեություն ծավալեց այդ ուղղությամբ: 1986 թ. բարձրագույն ռազմական խորհուրդը վերջնականապես հաստատեց Թուրքիայի «Ազգային ռազմավարական հայեցակարգը»³:

Այս փաստաթղթում նախ և առաջ որոշվում են Թուրքիայի սպառնացող վտանգի աղբյուրները, վերլուծվում են թշնամական մտադրություններ ունեցող երկրների հետ հակամարտությունների պատճառները, գնահատվում են այդ երկրների ռազմական հնարավորությունները, կատարվում է երկրների դասակարգում ըստ դրանցից սպառնացող վտանգի աստիճանի: Այդ վերլուծության հիման վրա մշակվում են պինված ուժերի վարգայման երկարաժամկետ ծրագրեր, զորամիավորումները բաշխվում են ռազմավարական ուղղություններում:

«Ազգային ռազմավարական հայեցակարգի» քաղաքական հիմքն է երկրի ռազմաքաղաքական ղեկավարության ձգտումը՝ մերձավոր- և միջինարևելյան

² Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական կյանքում բանակի ունեցած դերի մասին հանգամանորեն տես *В. И. Данилов. Политическая борьба в Турции. М., 1985.*

³ *Shu M. A. Birand. Emret Komutanım. Istanbul, 1986, s. 355.*

տարածաշրջաններում ձեռք բերելու իշխող դիրք՝ սեփական տնտեսական, ռազմական և քաղաքական դիրքերի ուժեղացման ճանապարհով: Իսկ տնտեսական հիմքը թուրքական ձևավորվող ռազմաարդյունաբերական համալիրն է, որն ի վիճակի է անհրաժեշտ քանակությամբ փնված պայքարի միջոցներ արտադրել և նյութապես բավարարել պատերազմի կարիքները: «Ազգային ռազմավարական հայեցակարգի» գլխավոր նպատակն է համարվում ազգային անվտանգության ապահովումը: Վերջինիս տակ ենթադրվում է, քաղաքական մեթոդների և ռազմական հզորության օգտագործմամբ, հետևյալ խնդիրների լուծումը.

— Թուրքիայի տարածքային անձեռնմխելիության պաշտպանումը ինչպես արտաքին թշնամուց, այնպես էլ ներքին, «անջատողական» ուժերից,

— Թուրքիայի քաղաքական, տնտեսական և ռազմական շահերի ապահովումը տարածաշրջանում և միջազգային ասպարեզում,

— «Թուրքական կիպրոսյան անկախ պետության» գոյության ապահովումը:

Համաձայն «Ազգային ռազմավարական հայեցակարգի» 80-ական թվականների կեսերին Թուրքիայի հիմնական հակառակորդներն էին ԽՍՀՄ-ը, Հունաստանը, Բուլղարիան, Սիրիան, Իրանը և Իրաքը⁴:

Հայեցակարգի հեղինակներն առանց հապաղելու արձագանքեցին ԽՍՀՄ փլուզմանը և նրանում կատարեցին համապատասխան ճշտումներ: Ըստ այդ հեղինակների, ԽՍՀՄ-ին վերագրվող սպառնալիքը նրա փլուզման հետևանքով չանհետացավ: Մասամբ դրա «ժառանգորդ» դարձավ Ռուսաստանը: Թուրքիայի «ազգային անվտանգությանն սպառնալիքի» առանձին աղբյուր դարձավ Հայաստանի Հանրապետությունը: «Հին հիշիվներ» են ներկայացվում նաև անկախ Վրաստանին: Իսկ ի դեմս Ադրբեջանի Թուրքիան գտավ տարածաշրջ-

ջանում իր միակ հուսալի դաշնակցին: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո նոր աստիճանի բարձրացավ թուրք-իրանական դիմակայությունը՝ այժմ արդեն կապված նախկին խորհրդային մահմեդական հանրապետություններին իրենց ազդեցության ոլորտի մեջ ներքաշելու համար մրցակցության հետ:

80-ական թվականների վերջում Թուրքիայի ռազմական քաղաքականությունը «Ազգային ռազմավարական հայեցակարգի» ընդունումից հետո կրեց էական փոփոխություններ: Թուրքիայում տեղի է ունենում աստիճանական անցում պաշտպանական քաղաքականությունից անվտանգության քաղաքականությանը: Թուրքական գեներալների ըմբռնման մեջ «ազգային անվտանգությունը» ձեռք է բերում նոր իմաստ. այն ոչ միայն ընկալվում է որպես երկրի տարածքի պաշտպանություն արտաքին վտանգից, այլև ընդգրկում է քաղաքական, տնտեսական, ազգային և միջազգային գործոններ: Իսկ դա արդեն նըշանակում է, որ տեղի է ունենում անցում դասական ռազմավարությունից «մեծ ռազմավարության»: Նոր իմաստ է տրվում «սպառնալիք» հասկացությանը. այն արդեն ընկալվում է ավելի որպես երկրի քաղաքական և տնտեսական շահերին անբացահայտ սպառնալիք, քան երկրի վրա ուղղակի հարձակման վրտանգ⁵:

Թեև ՆԱՏՕ-ի մեջ մտնելուց (1952 թ.) հետո Թուրքիան դարձավ նրա ամենաակտիվ անդամներից մեկը, ընդունեց նրա բոլոր ռազմավարական հայեցակարգերը, սակայն երբեք չի նույնակալացրել իր քաղաքական ու ազգային շահերը ՆԱՏՕ-ի շահերին, այլ միայն ձգտել է օգտագործելու ՆԱՏՕ-ի անդամության շնորհիվ իրեն ընձեռված հնարավորությունները իր շահերին համապատասխան, սեփական նպատակներին հասնելու համար:

Օգտվելով ռազմավարական առումով կարևոր իր դիրքից, լինելով խորհրդային սպառնալիքից ՆԱՏՕ-ի հա-

⁴ Shu նույն տեղում, էջ 357-358, նաև՝ «Gumhuriyet», 26.1.1990:

⁵ Shu «Gumhuriyet», 26.1.1990:

րավ-արևելյան թերը պաշտպանող հուսալի բաստիոն՝ Թուրքիան սկսեց դաշնակիցներից կորզել հակայական ռազմատնտեսական օգնություն, նրանց աջակցությամբ մեծացնել իր ռազմական հզորությունը:

Թուրքիայի ռազմաքաղաքական դեկավարությունը, ընդունելով զինված ուժերի վերակառուցման և վերազինման երկարաժամկետ ծրագրեր, իր առջև խնդիր դրեց ստեղծելու այնպիսի առաջավոր ռազմական արդյունաբերություն, որը ոչ միայն կարողանար բավարարել թուրքական բանակի պահանջմունքը, այլև Թուրքիային հնարավորություն ընձեռնեց դառնալու զենքի և ռազմական տեխնիկայի խոշոր արտահանող արաբական, ասիական, աֆրիկյան և որոշ եվրոպական երկրներ:

Սկսած 1983 թվականից՝ Թուրքիայի ռազմական արդյունաբերության մեջ կատարվում է կառուցվածքային լուրջ վերափոխում և տեղի է ունենում նրա բուռն զարգացումը: 1985 թ. ընդունվեց ռազմական արդյունաբերության զարգացման տասնամյա (1986—1995 թթ.) պլան, որով նախատեսվում էր կազմակերպել զբաղապանության տեխնիկայի, կապի և էլեկտրոնային տեխնիկայի տարբեր համակարգերի, ռադիոէլեկտրոնային պայքարի (ՌԷՊ) համակարգերի, համակարգային կրակի հրթիռային համակարգերի արտադրություն, ռազմաօդային և ռազմածովային ուժերն ապահովել տարբեր կանխանշանակումների ժամանակակից ռազմականներով և մարտական ինքնաթիռներով ու ուղղաթիռներով⁶:

Այդ պլանի կատարումն ապահովելու նպատակով 1985 թ. նոյեմբերին կառավարության կողմից ընդունվեց հմ. 3238 օրենքը, որը կարևոր դեր խաղաց ռազմական արդյունաբերության զարգացման գործում: Համաձայն այդ օրենքի ստեղծվեց պաշտպանական արդյունաբերության բարձրագույն կոորդինացիոն խորհուրդ, որի խնդիրն էր ռազմական արդյունաբերության համաչափ

զարգացման ապահովման նպատակով տարբեր գերատեսչությունների ջանքերի կոորդինացումը: Բացի այդ մարմնից, ստեղծվեցին նաև պաշտպանական արդյունաբերության գործադիր կոմիտե, պաշտպանական արդյունաբերության աջակցման և զարգացման վարչություն և պաշտպանության հիմնադրամ⁷:

Որպես երկրի ռազմաքաղաքական դեկավարության կողմից ձեռնարկված միջոցների արդյունք ներկայումս բուռն կերպով զարգանում են ռազմական արդյունաբերության բոլոր հիմնական ճյուղերը՝ ինքնաթիռաշինությունը, զրահատանկային արդյունաբերությունը, հրետանային ու հրաձգային զենքի և զինամթերքի արտադրությունը, ռադիոէլեկտրոնային ու հրթիռային արդյունաբերությունը, ռազմական նավաշինությունը, առաջանում են նոր ճյուղեր:

Որպես թուրքական կառավարության վարած քաղաքականության արդյունք ստեղծվում են ռեալ պայմաններ ռազմական արդյունաբերության զարգացման մեծամասշտաբ պլանների իրականացման համար: Դրա հետևանքով 1995—2000 թթ. երկրի ռազմական արդյունաբերությունն ի վիճակի կլինի 80—85 %-ով բավարարելու թուրքական բանակի՝ զինամթերքի և սպառազինության կարիքները, ինչպես նաև դրանց մի զգալի քանակություն արտահանելու Մերձավոր և Միջին Արևելքի, Աֆրիկայի և Եվրոպայի որոշ երկրների շուկաներ:

«Ազգային ռազմավարական հայեցակարգը»՝ «ազգային անվտանգության» նոր մեկնաբանմամբ հանդերձ, պարտադրում էր որակապես նոր աստիճանի բարձրացնել զինված ուժերի մարտական հզորությունը: Եվ զինվորական հրամանատարությունը 1986 թ. մշակեց և ընդունեց թուրքական զինված ուժերի զարգացման և վերակառուցման տասնամյա պլան (1986—1995 թթ.), որը, ունենալով ՆԱՏՕ-ի կողմից ընդունված պլանների հետ ընդհանուր գծեր, հիմնվում էր թուրքական ռազմավարա-

⁶ Shu «Yankin», N 792, 2—8.6.1986, s. 20.

⁷ Shu նույն տեղում, էջ 19:

կան հայեցակարգի սկզբունքների վրա:

Իրագործելով ցամաքային պորքերի պարզացման և վերակառուցման պլանները՝ թուրքական հրամանատարությունը նպատակ է դնում ստեղծելու գոյություն ունեցողների համեմատ ավելի համապիտանի պորամիալոգումներ, որոնք օժտված կլինեն կրակային և հարվածային ավելի մեծ հզորությամբ, հակառակորդի տանկերի և ավիացիայի դեմ պայքարի միջոցներով, ի վիճակի կլինեն վարելու տարաշարժուն (մանևրունակ) մարտական գործողություններ ինչպես միջուկային, այնպես էլ սովորական զենքի օգտագործմամբ: Ծրագրերի իրականացումը հնարավորություն կտա ցամաքային պորքերի մարտունակությունը բարձրացնելու 50—60 %-ով առանց թվաքանակի մեծացման: Ռազմաօդային ուժերում նախատեսված միջոցառումների շնորհիվ թուրքական ՌՕՈՒ-ի մարտունակությունը կաճի 1,5—2 անգամ: Ռազմածովային ուժերում նախատեսվում է մինչև 90-ական թվականների վերջը նավատորմը համարել 40 նոր նավերով, իսկ ծովային ավիացիան՝ 20 ինքնաթիռներով և նույնքան ուղղաթիռներով, ինչն ավելի կմեծացնի ՌՕՈՒ-ի հարձակողական և պաշտպանական հնարավորությունները:

Թուրքիայի ռազմաքաղաքական ղեկավարությունը, խնդիր դնելով երկիրը վերածելու մերձավորարևելյան տարածաշրջանի ռազմական գերտերության, ձգտում է մոտակա տարիներին ավարտելու զինված ուժերի արմատական վերակառուցումը և արդիականացումը:

Քաղաքական ասպարեկում նրան հաջողվեց համոզել ԱՄՆ-ին և դաշնակիցների՝ այդ քայլի անհրաժեշտության մեջ՝ ՆԱՏՕ-ի շահերի և մերձավորարևելյան տարածաշրջանում իրավիճակի կայունացման շահերի տեսանկյունից, և նրանցից օգնություն և աջակցություն ստանալ: Տնտեսական որրոտում Թուրքիան ստեղծում է անհրաժեշտ նյութական բազա ժամանակակից զենքի հիմնական տեսակների վարձվածային արտադրության համար: Նախատեսված ռազմական ծրագրերի լիակատար իրագործման նպատակով պետական բյուջեից, արտաբյուջեական աղբյուրներից, դաշնակիցների և միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունների տրամադրած վարկերից կատարվում են անհրաժեշտ հատկացումներ:

Թուրքիայի ռազմական հզորության աճումը չի բխում ռազմական անհրաժեշտությունից: Այն տարածաշրջանում լոկ իրթանում է սպառապիևության մըրցավազքը, հարևան երկրներում առաջ է բերում անվստահություն Թուրքիայի խաղաղասիրական մտադրությունների նկատմամբ: Ծրագրերը ինչպես ռազմական, այնպես էլ տնտեսական տեսանկյունից անհեռանկարային են: Դրանք կարող են տալ միայն ժամանակավոր առավելություններ: Երկրի տնտեսության սահմանափակ կարողությունների պայմաններում այդ ծրագրերի իրագործման նպատակով հատկացվող միջոցները չեն կարող բավարար լինել այն բոլոր խնդիրների կատարման համար, որոնք իր առջև դրել է Թուրքիայի ռազմաքաղաքական ղեկավարությունը:

ВОЕННАЯ ПОЛИТИКА

ОЧЕРК ВОЕННОЙ ПОЛИТИКИ ТУРЦИИ

М. Г. МЕЛКОНЯН, подполковник, кандидат исторических наук

РЕЗЮМЕ

Военная политика Турции связана с подготовкой вооруженных сил и их использованием в политических целях и представлена в виде стратегической концепции в области военного строительства.

Известно, что в 1960—1980 гг. в Турции было три государственных переворота, которые повлияли и на строительство вооруженных сил. После первого переворота в 1960 г. военные создали Совет национальной безопасности. После второго переворота в 1971 г. был образован Высший военный совет, а после третьего переворота в 1980 г. были внесены изменения в Конституцию Турции и узаконено участие турецкой армии в политической жизни страны. До третьего военного переворота вопросы военного строительства были переданы в ведение НАТО, куда Турция вступила в 1952 г., однако обострение турецко-американских отношений, связанное, в частности, с проблемой Кипра и турецко-греческим кризисом, а также с расширением американских военных баз в Восточной Анатолии, привели к разработке Турцией «Национальной стратегической концепции», окончательно утвержденной Высшим военным советом Турции в 1986 г.

Политической основой этой концепции стало обеспечение национальной безопасности и достижение военно-политического преобладания Турции в Ближневосточном и Средневосточном регионах, а экономическую основу составил формирующийся турецкий Военно-промышленный комплекс (ВПК). При этом «национальная безопасность» предусматривала защиту территориальной неприкосновенности Турции как от внешних врагов, так и внутренних «сепаратистских» сил, в связи с чем были разработаны долговременные программы развития вооруженных сил.

В свое время Турции удалось убедить США и НАТО в том, что она является бастионом НАТО на южном фланге противостояния НАТО—ОВД, в результате чего «урывала» помощь и содействие в развитии своих ВС. После развала СССР обострились противоречия между Турцией и Ираном за включение в сферу своего влияния мусульманских республик бывшего СССР; продолжается борьба за гегемонию в Кавказском регионе с Россией, ставшей «наследником» СССР в области воплощения «военной угрозы» национальной безопасности Турции. Помимо прежних источников такой «угрозы» в лице Греции, Болгарии, Сирии, Ирака, в новой редакции «Национальной стратегической концепции» появился еще один источник «военной угрозы» — Республика Армения. Дружественной страной в регионе Турция считает Азербайджан.

Исходя из «Национальной стратегической концепции», в ноябре 1985 г. Турция приняла закон N 3238 о десятилетнем (1986—1995 гг.) плане развития военной промышленности. План этот рассчитан на создание передовой военной промышленности, способной не только удовлетворить потребности турецкой армии, но и обеспечить возможность Турции стать круп-

ным экспортером оружия и другой военной техники в азиатские (особенно арабские), а также в африканские и некоторые европейские страны.

Этим планом предусматривается производство современной бронетанковой техники, различных систем связи, электронной техники и радиолокации, новейших систем автоматизированного управления и ПВО, ракетных систем залпового огня, оснащение ВМС Турции современными военными кораблями, а турецких ВВС — боевыми самолетами и вертолетами новейших систем.

В соответствии с этим же планом в Турции были созданы «Высший исполнительный комитет» и «Высший координационный совет» оборонной промышленности, а также «Фонд обороны».

Предполагается, что в 1995—2000 гг. турецкая военная промышленность на 80—85 % удовлетворит потребность турецких вооруженных сил в вооружении и боеприпасах, а также позволит организовать их экспорт.

Стремление правящих кругов Турции превратить страну в регионального военного лидера настораживает другие государства региона и вызывает у них чувство недоверия к «миролюбию» Турции.

MILITARY POLICY

ON QUESTIONS OF THE MILITARY POLICY OF TURKEY

M. G. MELKONIAN, Lieutenant-Colonel, Ph.D. (Candidate of Historical Sciences)

SUMMARY

The military policy of Turkey is linked to the preparation of the armed forces and their use for political purposes. It is represented as a strategic concept in the field of military build-up.

It is known that in 1960—1980 there were three state upheavals which influenced the armed forces' build-up. After the first upheaval in 1960, the National Security Council was created by the military. After the second in 1971, the Supreme Military Council was created. Changes made in the constitution of Turkey and the participation of the Turkish army in the political life of the state was legalized after the third upheaval. Before the third military upheaval, matters relating to the military build-up came under NATO control. In February 1952, Turkey joined the North Atlantic Treaty Organization. The straining of relations between Turkey and the USA in connection, particularly, with the problem of Cyprus, the crisis between Turkey and Greece, and the proliferation of American military bases in Eastern Anatolia, however, led to the elaboration of the «National Strategic Concept» approved by the Supreme Military Council of Turkey in 1986.

The political basis for this concept was the assurance of national security and the achievement of military-political predominance by Turkey in the Near and Middle East. The economic basis was the organizing of the Turkish military-industrial complex. «National Security» assumed the protection of Turkey's territorial integrity from foreign enemies and internal «separatist» forces. Long-term programs for the development of the armed forces were elaborated.

Turkey succeed in convincing the USA and NATO that it was a bastion on the south flank of the NATO—Warsaw Treaty demarcation line. As a result, it managed to «snatch» assistance and aid for the development of its Armed Forces. After the disintegration of the USSR, the enmity between Turkey and Iran became more pronounced in the desire to be included in the sphere of influence of the Moslem republics of the former USSR. The continuation of the struggle for hegemony in the Caucasus region against Russia, as the USSR's re-incarnation, is found within the sphere of Turkey's national security from a «military threat». Besides former sources of such «threats of war» (Greece, Bulgaria, Syria, Iraq), in the new version of the «National Strategic Concept», a new source of a «treat of war» appeared—the Republic of Armenia. Turkey considers Azerbaijan as its only friendly state in the area.

In accordance with the «National Strategic Concept», in November 1986, Turkey promulgated law number 3238 concerning the military industry's ten-year development plan. This plan is designed to create a modern military industry—not only able to satisfy the requirements of the Turkish Army—but also to provide for Turkey to become a great exporter of armaments and military equipment to Asian, (especially Arabian), African and some European states.

This plan provides for modern armored equipment, different communication means, electronic equipment and radar systems, automatically controlled modern anti-aircraft systems, the production of multiple-launched rocket systems, equipping the Turkish Navy with modern warships, and obtaining the most modern types of combat aircraft and helicopters for its Air Force.

According to this same plan, a «Supreme Executive Committee», a «Defense Fund», and a «Supreme Coordinating Council of the Defense Industry» were established in Turkey. It was planned that in 1995—2000, the Turkish defense industry would satisfy 80—85 % of the armament and ammunition requirements of the Turkish Armed Forces. It would also allow for the their export.

But the intention of the Turkish leadership to turn the country into a military super-power in the region causes neighboring countries to be wary of Turkey's intentions and fosters doubt regarding its professed peaceful intentions.

ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԻ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԱԿԻ ԿԱՐԳԱՊԱՀԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԻԾԸ

Ա. Հ. ԶԱՐԲԱԲԵԿՅԱՆ, գնդապետ

Մեր ազգային պետականության կազմավորման և կայացման հենց սկզբից ծառայավ կանոնավոր բանակի՝ որպես ընդհանրապես պետության էական հատկանիշի¹, ստեղծման անհրաժեշտության հարցը, բանակ, որը Հայաստանի Հանրապետության անկախության և ամբողջականության, հայ ժողովրդի գոյատևման և պատվի երաշխիքն է: Տարածաշրջանում տիրող բարդ աշխարհաքաղաքական իրադրության պայմաններում այս հարցը դարձավ ավելի հրատապ:

Ինչպես հայտնի է, պինձառայողների ամենօրյա գործունեությունը, կյանքը, կենցաղը, փոխհարաբերությունները և ՁՈՒ-ում ծառայությունը, անձնակազմ կազմի պատրաստումը կանոնակարգող, ինչպես նաև մարտական գործողությունների հիմունքները սահմանող դրույթները ամրագրվում են պինվորական կանոնադրությունների ձևով²: Բնականաբար, կանոնադրությունները պետք է դառնան այն հիմքը, որի վրա կառուցվում է բանակը, արտացոլեն երկրի պինված ուժերի դեմքը: Քանի որ Հայաստանն իր արտաքին քաղաքականության մեջ կողմնորոշված է ամբողջ աշխարհում և մասնավորապես մեր տարածաշրջանում ծավալված խաղաղարարական գործընթացին մասնակցելու ուղղությամբ, ուստի կանոնադրությունները պետք է համապատասխանեն միջազգային նորմերին և ստանդարտներին: Մինևույն ժամանակ դրանք պետք է լինեն ազգային, համապատասխանեն երկրի սահմանադրու-

թյանը, արտացոլեն հանրապետության հասարակական-քաղաքական կյանքում տեղի ունեցող ժողովրդավարական վերափոխումները, կառուցվեն մեր պետության հիմնարար սկզբունքների կիրառմամբ:

Առաջադրված խնդրի ակնհայտ բարդության նկատառումով որոշում կայացվեց պինվորական կանոնադրությունների նախագծերի մշակման և ՀՀ ՁՈՒ-ի շինարարության ու կայացման ընթացքում դրանց փորձարկման մասին:

Հայտնի է, որ Հայաստանի պինված ուժերի շինարարությունը առաջին փուլում հիմնականում կատարվում էր ի հաշիվ ոչ կանոնավոր, հարավատ օջախները ազդեցիվ հարևանի ոտնձգություններից պաշտպանելու նպատակով տարերայնորեն կազմակերպվող ինքնապաշտպանական ջոկատների միաձուլման: Այդ ջոկատների հրամանատարները և շարքային կազմը չունեին պինվորական ծառայության բավարար փորձ, ընտելացած չէին բանակային խիստ կարգապահությանը: Իսկ հայտնի է, որ բանակի մարտունակությունն էական կախված է կարգապահությունից, ընկերության և փոխօգնության ոգու գերիշխումից³: Ի շահ սահմանված կառուցվածք, տիպային սպառազինություն, անձնական կազմի համալրման, ծառայության, ուսուցման ու դաստիարակության հաստատված կարգ և կառավարման ու մատակարարման կենտրոնացված համակարգ ունեցող կանոնավոր բանակի հիմքի վրա ՀՀ ՁՈՒ-ի հետագա շինարարության անհրաժեշտ էր մշակել պինվորական օրենքների հավաքածու՝ համազորային կանոնադրու-

¹ Военный энциклопедический словарь, Воениздат, Москва, 1984, с. 157.

² Նույն տեղում, էջ 769:

³ Նույն տեղում, էջ 236:

յուններ (ներքին ծառայության, կարգապահական, կայապահության, պահակային և շարային): Դրանց նախագծերը մշակվեցին 1993 թ.:

ՀՀ բանակի կարգապահական կանոնադրության նախագիծը մշակվեց խորհրդային բանակի, ինչպես նաև ՌԴ բանակի կարգապահական կանոնադրությունների հիմքի վրա: Ընդամին հաշվի առնվեցին նորանկախ Հայաստանի կանոնավոր բանակի առանձնահատկությունները, երկրում տեղի ունեցած հասարակական-քաղաքական վերափոխումները: Պաշտպանության նախարարի հրամանով այդ նախագիծը ժամանակավորապես գործողության մեջ դրվեց 1994 թ. մարտին: Չորամասերից ստացված դիտողությունների և առաջարկությունների վերլուծության արդյունքների հաշվառումով նախագծում կատարվեցին ճշգրտումներ: Բացի այդ, արվեցին նաև խմբագրական ուղղումներ, որոնց նպատակը ձևակերպումների ճշգրտության և սեղմության, դրանց ընկալման միանշանակության ապահովումն էր: Նախագծի վերջնամշակված տարբերակը արդեն ներկայացված է հանրապետության նախագահի հաստատմանը:

Այժմ փոքր-ինչ հանգամանորեն խուսել նախագծի հիմնական դրույթների մասին, նշենք այն նորը, այն փոփոխությունները, որոնք կան նախագծում նախկին (խորհրդային բանակի) կանոնադրության համեմատությամբ: Նշենք, որ այդ փոփոխություններն իրենց էությանը ավելի են ժողովրդավարականացնում կանոնադրության ոգին, ավելի առաջադիմական են դարձնում այն, քանի որ սերտորեն կապված են ՀՀ նոր սահմանադրությունում ձևակերպված ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների պաշտպանության ընդհանուր սկզբունքների հետ: Կարծում ենք՝ այս ամենը կհետաքրքրի մեր պիսված ուժերի սպաներին, և նրանք, ծանոթանալով նախագծի դրույթներին, պատրաստ կլինեն պիսվորների հետ իրենց պարապմունքները, աշխատանքները վարելու, իրենց հարաբերությունները

կառուցելու նոր կանոնադրության ոգով:

* * *

Նախագծի «Ընդհանուր դրույթներ» վերնագիրը կրող 1-ին գլխում ճշգրտված են պիսվորական բարձր կարգապահությունն ապահովող գործոնները և հրամանատարի (պետի) պարտականություններն այդ հարցում:

1. Նախկինում կիրառվող «պիսվորական պատվի տրուում» հասկացության փոխարեն օգտագործված է նորը՝ «պիսվորական ողջունման կանոններ». դա, մեր կարծիքով, բուն գործողության ավելի ճշգրիտ ներկայացումն է և առավել մեծ չափով է համապատասխանում ներքին ծառայության և շարային կանոնադրությունների պահանջներին:

2. Նշված է, որ պորամասում տիրող պիսվորական կարգապահության համար պատասխանատու են ինչպես հրամանատարը, այնպես էլ անձնական կազմի հետ աշխատանքի գծով նրա տեղակալը:

3. Սահմանված է, որ պիսվորական կարգապահության պահպանման ուղղությամբ հրամանատարի (պետի) գործունեությունը գնահատվում է ոչ թե օրինականությունների և դրանց համար տրված կարգապահական տույժերի քանակով, այլ նրանով, թե կարգականոն մտցնելու և պիսվորական կարգապահության խախտումները կանխելու նպատակով հրամանատարը որքանով ճիշտ է իրագործել ՀՀ օրենքների և պիսվորական կանոնադրությունների պահանջները, կիրառել իրեն վերապահված կարգապահական իշխանությունը և կատարել իր պարտականությունները:

4. Նշված է, որ պիսվորական կարգապահության ոչ մի խախտող չի խուսափի պատասխանատվությունից, բայց և ոչ մի անմեղ մարդ չպետք է պատժվի:

5. Սահմանված է, որ հրամանատարը (պետը) պատասխանատվություն չի կրում ենթակաների այն հանցագործությունների և վանցանքների, այն

միջադեպերի համար, որոնք նրա գործունեության կամ դրանք կանխելու ուղղությամբ նրա կողմից միջոցներ չձեռնարկվելու ուղղակի հետևանքը չեն:

6. Հայաստանի Հանրապետության պինված ուժերում կատարված կառուցվածքային փոփոխությունների կապակցությամբ ճշգրտում է մտցվել նաև ըստ ՀՀ ՁՈՒ-ի պինժառայողների տիպային պաշտոնների՝ պինվորական կոչումների համապատասխան կարգապահական իրավունքների աղյուսակում (2-րդ հոդվածի 1-ին հավելված), այն է՝ «ռազմաճակատի հրամանատար» տիպային պինվորական պաշտոնի փոխարեն գրված է «բանակի հրամանատար», և սահմանված են ենթակա պինժառայողների նկատմամբ խրախուսում կիրառելու և նրանց կարգապահական տույժի ենթարկելու իրավունքները:

«Խրախուսումներ» կոչվող 2-րդ գրչիում նախատեսված է բոլոր կատեգորիաների պինժառայողների համար նոր տեսակների խրախուսումների կիրառում:

ա) պինվորներին, սերժանտներին և ավագներին՝ մարտական պատրաստման գործում ուսուցման մեկ շրջանի ընթացքում գերազանց արդյունքների և օրինակելի պինվորական կարգապահության համար, իսկ պինվորական ուսումնական հաստատություններում սովորողներին՝ մեկ ուսումնական տարվա ընթացքում ուսման գերազանց արդյունքների և օրինակելի պինվորական կարգապահության համար գերազանցելի կրճառնշանով պարգևատրում:

բ) ենթասպաներին՝ «ավագ ենթասպա» հերթական պինվորական կոչման վաղաժամկետ շնորհում:

գ) սպաներին՝

— իրենց պինվորական պարտքը կատարելու ժամանակ հատկապես աչքի ընկնելու համար գրանցում պորամասի Պատվո գրքում,

— պետության պաշտպանության, մարտական հերթապահության (մարտական ծառայության) մեջ գտնվելու կամ պինվորական ծառայության այլ

պարտականություններ կատարելու ժամանակ ցուցաբերած բարձր բարոյական ու մարտական հատկանիշների, մարտական պատրաստման և պինվորական կարգապահության ամրապնդման գործում գերազանց ցույանիշների հասնելու համար՝ պատվեցրած պաշտոնի հատիքով նախատեսված պինվորական կոչումից մեկ աստիճանով բարձր կոչման շնորհում (մինչև մայոր ներառյալ):

Հաշվի առնելով պորքերից ստացված բազմաթիվ դիտողությունները՝ կապված այն հանգամանքի հետ, որ պորամասերը որպես նորաստեղծ կայացրո տեղաբաշխվում են այնպիսի վայրերում, որտեղ չկան կուլտուր-կենցաղային և այլ բավարար պայմաններ, որոնք հնարավորություն կտային պինժառայողներին արձակելու պորամասի սահմաններից դուրս, ինչպես նաև այն, որ ժամկետային պինվորական ծառայության մեջ գտնվող պինժառայողներին շարաթական մեկ արձակման իրավունք է տրված, կանոնադրության նախագծի մեջ չի մտցվել «պորամասի սահմաններից դուրս մինչև 5 օր ժամկետով արտահերթ արձակում» խրախուսումը, որը նախատեսվում էր նախկին կանոնադրությամբ:

Սահմանված է պայմանագրով պինվորական ծառայության ընդունված պինվորների, սերժանտների և ավագների խրախուսումների համակարգ:

Բոլոր կարգի հրամանատարներին (պետերին) իրավունք է տրվում իրենց ենթակա պինժառայողների նկատմամբ կիրառելու խրախուսում սխրանքի, խելամիտ նախաձեռնության, ջանադրության և ծառայության մեջ աչքի ընկնելու համար:

Չինժառայողի կողմից պինվորական պարտքի օրինակելի կատարման և նրա ստացած խրախուսումների մասին նրա բնակության կամ նախկին աշխատանքի (ուսման) վայր հաղորդելու խրախուսումը կիրառվում է միայն ժամկետային ծառայության պինվորների, սերժանտների և ավագների նկատմամբ:

Բոլոր պինվորների, սերժանտների

և ավագների նկատմամբ կարող է կիրառվել խրախուսում՝ պարգևատրելով պորամասի բացված մարտական դրոշի մոտ գլխարկով և զենքով անձնական լուսանկարումով և երկու լուսանկարի հանձնումով:

Բոլոր կատեգորիաների պինժառայողները կարող են խրախուսվել անուրը պորամասի Պատվո գրքում գրանցելով՝

— Ժամկետային ծառայության վերջին փուլում գտնվող պինժորները, սերժանտները և ավագները՝ մարտական պատրաստության մեջ գերապանց ցույան իշների, անբասիր կարգապահության և ծառայության կատարման մեջ բարձր գիտակցականության համար՝ պահեստավոր արձակվելուց առաջ, պինժորական ուսումնարանների սաները և ունկնդիրները՝ ուսումն ավարտելիս,

— պայմանագրով պինժորական ծառայության մեջ գտնվող պինժառայողները և պինժառայող կանայք՝ Հայաստանի Հանրապետության պինված ուժերում անբասիր ծառայության համար,

— ենթասպաները և սպաները՝ պինժորական պարտքը կատարելիս հատուկ վաստակի համար:

Ցանկացած տույժի նշանակությունը մեծացնելու, ինչպես նաև խրախուսումների կիրառման մեջ պատշաճ կարգ հաստատելու և դրանք հաշվառելու համար կանոնադրության նախագծում նշված է, որ «կարգապահական տույժ ունեցող պինժառայողը խրախուսվում է մինչ այդ իրեն տրված կարգապահական տույժի հանումով»:

Սահմանված է սերժանտի (ավագի) կոչումից զրկման և պինժորական կոչման (պաշտոնի) իջեցման՝ որպես կարգապահական տույժերի, հանման կարգը:

Ժամկետային ծառայության պինժառայողների նշված կարգապահական տույժերը կարող են հանվել ոչ ավելի վաղ, քան տույժը տրվելուց երեք ամիս անց, իսկ պայմանագրով պինժորական ծառայության մեջ գտնվող պինժառայողների և պինժառայող կանանց տույժերը՝ ոչ ավելի վաղ, քան դրանք տրվելուց վեց ամիս անց:

Ենթասպաների և սպաների պինժորական կոչումը (պաշտոնը) իջեցնելու տույժը կարող է հանվել ոչ ավելի վաղ, քան պինժորական կոչումը (պաշտոնը) իջեցվելուց մեկ տարի անց:

Այն սպաները, ենթասպաները, սերժանտները և ավագները, որոնց պինժորական կոչումն իջեցված է, ինչպես նաև ժամկետային ծառայության սերժանտի (ավագի) կոչումից զրկված սերժանտները և ավագները, անկախ իրենց զբաղեցրած պաշտոնից, կարգապահական տույժի հանման հետ միաժամանակ վերականգնում են իրենց նախկին պինժորական կոչումը:

Կանոնադրության նախագծում զբրված է, որ պաշտոնի իջեցումով պինժառայողին տրված տույժը կարող է հանվել առանց միաժամանակ նրան նախկին պաշտոնում վերականգնելու:

3-րդ՝ «Կարգապահական տույժեր», գլխի դրույթները ևս ճշգրտված են: Օրինականության պահպանմանը, իրավական գիտելիքների տարածմանը և պինժորական պարտքի գիտակցական կատարմանը նպաստելու նպատակով նախատեսվում է բանակային հասարակայնության, այդ թվում սպայական ժողովի ներգրավում պինժորական կարգապահությունը խախտողների պանյանքների քննության մեջ:

Կանոնադրության նախագծի մեջ, թեպետև եղել են առանձին առաջարկություններ, մտցված չէ «նկատողություն» տույժը՝ որպես գործնական կիրառություն չունեցող: Ժամկետային ծառայության պինժառայողների շարքային կազմի համար մտցված է նոր կարգապահական տույժ՝ աշխատանքի վերակարգի արտահերթ նշանակում, ընդ որում այս տույժը կիրառելու իրավունք է վերապահված բոլոր հրամանատարներին (ջոկի հրամանատարից սկսած):

Հրամանատարներին (պետերին) իրավունք է տրված ժամկետային ծառայության պինժառայողների կողմից կարգապահության խախտման համար նրանց զրկելու պորամասի դասավորությունից դուրս հերթական արձակու-

միջ, որ նշանակում է 7 օրվա ընթացքում վորամասի դասավորությունից առանց ծառայողական անհրաժեշտության բացակայելու, այդ թվում վինվորական ավանից դուրս գտնվող մշակութային հաստատությունների և հանգստի վայրերի կոլեկտիվ այցելություններին մասնակցելու արգելում:

Սպաների, հատկապես գնդային օղակի սպաների բավաթիվ խնդրանքների հիման վրա գնդի հրամանատարին իրավունք է ընձեռված՝ վինվորական ծառայությունը պայմանագրով կատարող վինվորներին, սերժանտներին ու ավագներին և վինծառայող կանանց որպես կարգապահական տույժ պահեստազոր արձակել ժամկետից շուտ՝ ծառայության ժամկետը չլրացած:

Կարգապահական կանոնադրության նախագծում կարանքը դիտվում է որպես կարգապահական ներգործման ծայրահեղ միջոցառումներից մեկը: Այդ նկատառումով նախագծի մեջ մտցված է այն կոպիտ կարգապահական պանցանքների ցանկը, որոնք կատարելու համար վինծառայողը կարող է կարանավորվել: Գրանք են՝

— հնքնակամ բացակայություն, արձակուրդից, գործուղումից և բուժհաստատությունից ուշացումով վերադարձ,

— ուշացում կամ հնքնակամ հեռացում ծառայությունից,

— պահակային, ներքին ծառայությունների և մարտական հերթապահության կատարման կանոնների խախտում,

— ծառայողական պարտականությունների կատարում ավտոմատային, թմրադեղային կամ թունային արբեցման վիճակում,

— անվտանգության կանոնների այնպիսի խախտում, որը հանգեցրել է աշխատունակության կորուստի,

— վինծառայողների փոխհարաբերությունների կանոնադրական կանոնների խախտում,

— վինվորական ունեցվածքի կորուստում,

— ծառայությունից ազատ ժամա-

նակ պանցանքներ հասարակական վայրերում:

Ժամկետային ծառայության վինծառայողների համար կարանավորման առավելագույն ժամկետ է սահմանված 10 օրը, իսկ ծառայությունը պայմանագրով կատարող վինծառայողների համար՝ 7 օրը:

Ենթասպաների համար սահմանված կարանավորման առավելագույն ժամկետը 7 օր է:

Կանոնադրության նախագծի մեջ մտցված է սպաներին (բացի ավագ սպաներից) կարգապահական տույժի ենթարկելու այնպիսի միջոց, ինչպիսին է կարանավորումը՝ կարանատանը պահելով առավելագույնը 5 օր ժամկետով:

Կրտսեր սպաներին կարանատանը պահելով կարանավորման կարգապահական տույժի ենթարկելու իրավունքը վերապահված է բոլոր ուղղակի պետերին՝ գնդի հրամանատարին, նրան հավասարներին և ավելի բարձր պաշտոն պահեցնողներին՝ իրենց ենթակա կրտսեր սպաների նկատմամբ:

Ավագ սպաներին կարանատանը պահելով կարանավորելու իրավունքը պատկանում է միայն Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարին:

Նախագծում նախատեսված և առանձին հոդվածով ներկայացված են վինծառայող կանանց կարգապահական պատասխանատվությունը և նրանց նշկատմամբ կիրառվող կարգապահական տույժերը: Սահմանված է, որ կարանատանը պահելով կարանավորման կարգապահական տույժին վինծառայող կանայք ենթակա չեն:

Կանոնադրության նախագծում ասված է, որ ծայրահեղ, հապաղում չհանդուրժող դեպքերում կարող է կատարվել վինծառայողների ազատում պաշտոնից: Պաշտոնից ազատումը կատարում են այն հրամանատարները (պետերը), որոնց վերապահված է պաշտոնի նշանակելու իրավունքը:

Գնդի հրամանատարին, նրան հավասարներին և ավելի բարձր պաշտոն

վբաղեցնողներին, որպես բացառություն, ընձեռվում է իրավունք՝ սպաներին պաշտոնից ազատելու, ինչի մասին մեկ օրվա ընթացքում գրավոր վեկույց պիտի ներկայացվի ՀՀ պաշտպանության նախարարին՝ սպային պաշտոնից ազատելու պատճառների և հանգամանքների մանրամասն շարադրումով:

Այն հրամանատարը (պետը), որը ստորադրյալին պաշտոնից ազատել է առանց բավարար հիմքեր ունենալու, դրա համար պատասխանատվություն է կրում:

Կանոնադրության նախագծում սահմանված է, որ «նախագտուշացում ծառայողական ոչ լրիվ համապատասխանության վերաբերյալ» տույժը կիրառվում է տվյալ հաստիքային պաշտոնում պինժառայողի գտնվելու ընթացքում մեկ անգամ, և եթե նա այդ տույժին ենթարկվելուց հետո մեկ տարվա ընթացքում չի ուղղել իր վարքագիծը պինվորական պարտքի օրինակելի կատարմամբ, և տույժը չի կատարել իր դաստիարակչական դերը, ապա նա սահմանված կարգով ներկայացվում է պաշտոնի իջեցման:

Սպայի պատիվն արատավորող վանցանքների համար, ինչպես և այն դեպքերում, երբ տվյալ անձը դադարել է համապատասխանել ՀՀ պինվորական պարտականության մասին օրենքով իր համար սահմանված պահանջներին, գնդի հրամանատարի տեղակալի, դրան հավասար կամ ավելի ցածր պաշտոններ ունեցող սպաների նկատմամբ կիրառվող կարգապահական տույժ կարող է լինել ժամկետից շուտ պահեստավոր արձակումը:

Չորրորդ՝ «Կարգապահական տույժերի ենթարկման կարգը», գլխում հաշվի է առնված կարգապահական տույժերի ենթարկելու կարգի այնպիսի իրավական հիմքի անհրաժեշտությունը, որով բացառվում է հրամանատարի (պետի) անձնիշխանությունը, բայց և ապահովվում են պինվորական կարգապահության իրական խախտողների պատժվելու անկասելիությունն ու արդա-

րայիությունը: Մասնավորապես, սահմանված է, որ ստորադրյալին կարգապահական տույժի ենթարկելու վերաբերյալ հրամանատարի (պետի) որոշում ընդունելուն պիտի նախորդի գործի քննությունը: Այն անցկացվում է մեղավորների բացահայտման և վանցանքի պատճառների ու նրա կատարմանը նըպաստած պայմանների վերհանման նըպատակով: Քննություն անցկացնելիս հրամանատարը (պետը) պիտի հաշվի առնի, որ վանցանք կատարած պինժառայողին կարգապահական տույժի ենթարկումը կատարվում է, որպես կանոն, 1-ից մինչև 10 օր ժամանակահատվածում՝ սկսած այն օրվանից, երբ հայտնի է դարձել կատարված վանցանքը: Այս հավելումը հրամանատարին (պետին) հնարավորություն է տալու սափելու կարգապահական տույժը սահմանելիս հապճեպ, չմտածված որոշման ընդունումից:

5-րդ՝ «Առաջարկությունների, դիմումների և գանգատների մասին», գլխում սահմանված է, որ պինվորական ունեցվածքի հափշտակություն կամ փրչացում, դրամական միջոցների անօրինական ծախսում, ՋՈՒ-ին վնաս հասցնելու ուրիշ փաստերի հայտնաբերած պինժառայողները պարտավոր են այդ մասին վեկույցել անմիջական պետին, ինչպես նաև կարող են գրավոր առաջարկություններ, դիմումներ հղել ավելի բարձր պետի՝ մինչև պաշտպանության նախարարը ներառյալ, ռազմական արդարադատության մարմիններին և պետական իշխանության ուրիշ մարմիններին:

Ջինժառայողին իրավունք է տրվում նաև պետական կառավարման մարմինների, հասարակական միավորումների և պաշտոնական անձանց անիրավական գործողությունների վերաբերյալ գանգատով դիմելու դատարան:

Այստեղ էլ շարադրված է գանգատ ներկայացրած պինժառայողների իրավունքը և հրամանատարի (պետի) պարտականությունը՝ եռօրյա ժամկետում քննելու ստացված բոլոր առաջարկու-

յունները (դիմումները, գանգատները):
 Գանձադրության դրույթների իմաստալորումը հրամանատարներին թույլ կտան հաջողությամբ իրագործել ստո-

րադրյալների ուսուցումն ու դաստիարակումը, ժամանակին բացահայտել և վերացնել պրամասների մարտական պատրաստակա՛նության բարձրացմանը խոչընդոտող բացասական երևույթները:

СТРОИТЕЛЬСТВО ВООРУЖЕННЫХ СИЛ

ПРОЕКТ ДИСЦИПЛИНАРНОГО УСТАВА АРМИИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

А. Г. ЗАХРАБЕКЯН, полковник

РЕЗЮМЕ

С первых дней образования и становления нашей национальной государственности встал вопрос о необходимости создания регулярной армии, гаранта независимости и целостности Республики Армения, чести и достоинства армянского народа.

В условиях сложной геополитической обстановки в регионе этот вопрос стал еще более насущным.

Как известно, общевойсковые уставы — официальные нормативно-правовые документы, устанавливающие общие для всех видов ВС положения, определяющие взаимоотношения между военнослужащими, их общие и должностные обязанности и права, порядок несения внутренней, гарнизонной и караульной служб, регламентирующие жизнь, быт и подготовку личного состава.

С учетом того, что Армения в своей внешней политике ориентируется на участие в миротворческих процессах, происходящих во всем мире и, в частности, в нашем регионе, уставы должны соответствовать международным нормам и стандартам. В то же время они должны быть сугубо национальными, соответствовать Конституции страны, отражать демократические преобразования, происходящие в общественно-политической жизни республики, строиться на основополагающих принципах нашего государства.

На первом этапе строительства Вооруженных сил Армении создание армии происходило за счет образования, а позже слияния иррегулярных отрядов самообороны, стихийно возникавших в силу исторической необходимости — защиты родных очагов от посягательств агрессивного соседа.

В интересах дальнейшего строительства ВС РА на основе постоянной армии, имеющей установленную организацию, типовое вооружение, способы комплектования, порядок прохождения службы, обучения и воспитания личного состава, а также централизованную систему управления и снабжения, необходим был свод воцнских законов — общевойсковые уставы (Устав внутренней службы, Дисциплинарный устав, Устав гарнизонной и караульной служб и Строевой устав), проекты которых были разработаны в

1993 г. Проект Дисциплинарного устава был разработан на основе Дисциплинарных уставов Советской армии и армии РФ.

В марте 1994 г. приказом Министра обороны временно был введен в действие этот проект Дисциплинарного устава ВС РА. С учетом результатов анализа поступивших из воинских частей предложений и замечаний в проект были внесены необходимые уточнения. Кроме того, были внесены и редакционные поправки, направленные на точность и лаконичность формулировок, однозначность их понимания. В настоящее время отработанный вариант проекта устава представлен Президенту республики на утверждение.

Освещение в статье положений проекта устава в отработанном варианте и изменений, нашедших в нем место, поможет офицерам полнее осмыслить их демократическую сущность и творчески подойти к процессу воспитания военнослужащих в духе соблюдения уставных отношений. Предлагается обратить внимание на позитивный характер изменений и поправок, исходящих из общей концепции демократизации и соблюдения прав человека, зафиксированных в новой Конституции РА. Это особенно ярко проявилось в главах I, II, III и V. В частности, в главе I взамен ранее употребляемого понятия «отдание воинской чести» предложено новое — «правило воинского приветствия». Там же указывается, что за состояние воинской дисциплины должны отвечать как командир части (подразделения), так и его заместитель по работе с личным составом. Отмечается, что деятельность командира по поддержанию воинской дисциплины необходимо оценивать не по количеству правонарушений и наложенных дисциплинарных взысканий, а по точному соблюдению законов РА и воинских уставов, степени использования им своей дисциплинарной власти и по качеству выполнения своих служебных обязанностей в целях наведения порядка и своевременного предупреждения нарушений воинской дисциплины. «Ни один нарушитель воинской дисциплины не должен уйти от ответственности, но и ни один невиновный не должен быть наказан», — говорится в проекте. Во II главе предусматривается применение новых видов поощрений для всех категорий военнослужащих. В III главе предусматривается привлечение армейской общественности, в том числе — Офицерского собрания, к обсуждению проступков нарушителей дисциплины. В той же главе подчеркивается, что арест является крайней мерой дисциплинарного воздействия. В проекте устава определено, что принятию командиром (начальником) решения о наложении на подчиненного дисциплинарного взыскания должно предшествовать разбирательство в целях установления виновных лиц и выявления причин и условий, способствовавших совершению проступка. Глава V посвящена мерам борьбы с хищениями или порчей военного имущества, незаконным расходованием гележных средств. Отмечается, что военнослужащие при обнаружении подобных фактов, нансаящих ущерб Вооруженным силам, обязаны докладывать об этом непосредственному начальнику, а также могут направлять письменные предложения, заявления старшему начальнику го Министра обороны включительно, в органы военной юстиции и другие органы государственной власти. Предусматривается право военнослужащих на обращение с жалобой в суд на неправомерные действия органов государственного управления, общественных объединений и должностных лиц.

В заключение автор подчеркивает, что знание положений устава и соблюдение уставных отношений являются залогом успешного осуществления обучения и воспитания подчиненных военнослужащих и устранения негативных явлений, влияющих на боеспособность армии.

CREATION OF MILITARY FORCES

THE PROJECT OF THE DISCIPLINARY REGULATION OF THE REPUBLIC OF ARMENIA'S ARMY

A. ZAKHRABEKIAN, Colonel

SUMMARY

The need to create a regular army was felt from the first days of the formation and organization of our national Statehood so as to guarantee the sovereignty and integrity of the Republic of Armenia, the honour and dignity of the Armenian people.

Under the conditions due to the complex geopolitical situation in the region, this question has become very urgent.

At the initial stage, the build-up of the Armed Forces was realized through trial and error, but, later, the formation of a national army was placed on a modern scientific basis.

As is known, all rules which govern the daily activities of servicemen, their mode of life, the relationships and services in the Armed Forces, the training of personnel as well as the elaboration of combat operations, derive from Army Regulations. It is obvious that these Regulations must serve as the foundation for the build-up of the army and so represent the real worth of the Armed Forces of the country. Proceeding from the assumption that Armenia's foreign policy is oriented towards participating in peace-making objectives which are taking place all over the world and in our region in particular, the basic rules must correspond to international norms and standards. It must also be distinctly national and in accord with the Constitution of the country and reflect the democratic changes that are taking place in the social and political life of the Republic. It must be based on the basic principles of our State.

Due to the obvious complexity of the task it was decided to elaborate a draft of Army Regulations to be subsequently approved in the process of establishing the Armed Forces of the Republic of Armenia.

Actually, the creation of the Armenian Armed Forces happened principally through the merging of irregular self-defence units. These groups appeared spontaneously because of the historical necessity to protect their homes from the neighbouring aggressor. Neither the commanders nor the rank and file of these units had sufficient experience of service in the Armed Forces and were not used to strict army discipline. Reality shows, that even now, there are breaches of army discipline including offending the honour and dignity of certain servicemen. This kind of situation is intolerable because the security of the army depends on the discipline and spirit of friendship and mutual assistance. So, it is quite natural that the foundation of the Armed Forces of Armenia became the Disciplinary Regulations. The project of the Disciplinary Regulation had been developed on the basis of the Disciplinary

Regulation of the Soviet Army and the Disciplinary Regulation of the Armed Forces of the Russian Federation.

In March 1994, by order of the Minister of Defence, this project of the Disciplinary Regulation was put into effect on a trial basis. After the analysis of observations and remarks from different units had been considered, more precise definitions were introduced in the project. In addition, amendments and corrections were introduced to make the definitions simple, clear and unambiguous. The perfected alternative design of the Regulation presented to the President of Armenia for confirmation.

The author thinks that the discussion of the newly-edited Regulation which are based on the analysis of observations, remarks and suggestions received from the field during the probation period of the project, will help the officers to comprehend better its democratic nature and apply it creatively—while concurrently training servicemen strictly within the basic relationships prescribed by the Regulation. It is recommended to pay attention to the positive character of the changes and amendments which are based on the concept of democratization and observance of human rights as set in the new constitution of the Republic of Armenia. It is manifested especially clearly in chapters 1, 2, 3 and 5. In chapter 1, in particular, instead of the old concept of «saluting», a new phrase—«rules of military greeting»—is proposed. The responsibility for military discipline rests not only with the commander of the unit, but also with his deputy who deals with personnel. It is worth mentioning that the work of the commander in maintaining military discipline should assess not by the number of transgressions and disciplinary penalties, but by the strict observance of the constitution of the Republic of Armenia and military Regulations. It is also assessed by the authority for disciplinary penalties and by the way duties, which are aimed at establishing order and preventing breaches of military discipline, are implemented. The Regulation says: «Any» transgressor must be held responsible for his actions and the innocent must never suffer punishment. New ways of encouragement are envisaged for all servicemen in Chapter 2. Chapter 3 envisages the involvement of the military community, including the officer's club, in the discussion of breaches of discipline, arrest being the extreme measure. The project of the Regulation states that a commander's decision to impose a penalty on a subordinate must be preceded by a trial in order to ascertain the transgressors and the causes and conditions which were conducive to committing the transgression. Chapter 5 is devoted to the measures aimed at combatting embezzle element or damage to military property and unlawful expenditures of funds. It is noted that, on discovering facts that hurt the Armed Forces, servicemen must report directly to their chief as well as send written suggestions to their supervisors—including the Minister of Defense, the legislature, military authorities and other state bodies. It is foreseen to servicemen the right to appeal to the courts for the unlawful actions of the government apparatus, public organizations and authorities.

In conclusion, the author emphasizes the fact that knowledge of the Regulations and their observance is the guarantee for the successful training and education of the rank and file, and of the elimination of negative phenomena affecting the combat efficiency of the army.

ՀԵՏԱԽՈՒԶՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԻՏԱՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՀԵՏԱԽՈՒԶՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՊԱՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ա. Ե. ԱՐԳՄԱՆ, մայրո, տեխնիկական գիտությունների դոկտոր

*«Ճշմարտությունն այնքան արժեքավոր
բան է, որ նրա պահպանության դիրքե-
րում պետք է կանգնի սուտը»:*

ՈՒ ՉԵՐՉԻ

Գիտությունը և նրա առաջ բերած տեխնիկական առաջադիմությունը տիրաբար ներթափանցում են ռազմական գործի բոլոր բնագավառները: Սպառազինությունը և ռազմական տեխնիկան (ՌՏ) մարդկային գործունեության այն ոլորտներից են, որոնց բնորոշ է արագ վարզացումը: Գիտատեխնիկական առաջադիմության հետևանքով ռազմագիտության մեջ տեղի ունեցավ մի ամբողջ հեղաշրջում: Ըստ ամերիկյան մամուլի տվյալների 30-35 տարի առաջ ԱՄՆ-ում գորքերի մարտունակությունն անհրաժեշտ մակարդակում պահելու համար սպառազինության փոխարինումը կատարվում էր 14-15 տարին մեկ: Այնուհետև դա արվում էր 10 տարին մեկ, իսկ ներկայումս սպառազինության բարոյական մաշվածության ժամկետը, առանձնապես բռնող կործանիչների և բոլոր դասերի հրթիռների համար, կազմում է ընդամենը 5-6 տարի:

Սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի նպատակամղված կատարելագործման և տեխնիկական քաղաքականության հիմնական ուղղությունների ժամանակին որոշման համար երկրի վարած գիտական և տեխնիկական քաղաքականության ղեկավարումը ձեռք է բերում ավելի ու ավելի մեծ նշանակություն:

Ձևերի և ՌՏ-ի եղած նմուշների կատարելագործման և նորերի ստեղծման ուղղությամբ աշխատանքներն ավելի էական տնտեսումներով և կապմակերպված ձևով վարելու համար, հաշվի առնե-

լով գիտության, տեխնիկայի և արտադրության ռեալ հնարավորությունները, անհրաժեշտ է ցուցաբերել օբյեկտիվ և գիտականորեն հիմնավորված մտայնում այդ միջոցների հիմքում դրվող տեխնիկական լուծումների և սկզբունքների նկատմամբ:

Գիտության նվաճումներն առավել լայն օգտագործելու համար հարկ է ոչ միայն գիտենալ նրա արդի վիճակը, այլև հնարավորություն ունենալ որոշելու նրա վարզացման առավել հեռանկարային ուղղությունները:

Բազմաթիվ այլընտրանքային տարբերակներ ունեցող տեխնիկական լուծման ընտրության անհրաժեշտությունը հաճախ հանգեցնում է այն բանին, որ արտադրողները գերադասում են վճիռներ կայացնելու իրավունքը պիջել ավելի բարձր օղակներին: Գրա հետևանքով այդ օղակներում խիստ կարևոր է դառնում որակյալ գիտատեխնիկական կադրերի և գիտական մարմինների առկայությունը: Այսպես՝ ԱՄՆ-ում կառավարական մակարդակով ստեղծված են մի շարք հանձնաժողովներ և նախագահի՝ գիտության ու տեխնիկայի հարցերով հատուկ օգնականի պաշտոն:

Ինչպես ՌՏ-ի մշակման, այնպես էլ որոշումների կայացման ոլորտում աշխատող բոլոր մակարդակների մասնագետների համար հատկապես արժեքավոր է նրանց ծառայողական գործունեության հետ առնչվող օբյեկտների ու իրադարձությունների մասին և, որ առավել կարևոր է, արտասահմանում տար-

վող համանման աշխատանքների ընթացքի մասին հավաստի տեղեկությունը առկայությունը:

Բազմաթիվ աղբյուրներից անհրաժեշտ տեղեկությանին տվյալների քաղման գործընթացի կազմակերպումը, հավաքված նյութերի արագ մշակումը և գործնական օգտագործման համար պիտանի ձևով ներկայացումը տեղեկատվական ծառայության մարմինների ուղղակի խնդիրներն են: Այդպիսի մարմինների թվին է պատկանում և գիտատեխնիկական հետախույզությունը:

Գիտատեխնիկական հետախույզությունը, որը պետության ռազմական և, համապատասխանաբար, արգային անվտանգության կարևոր տարր է և կառուցվածքային առումով ձևավորվել է մեր դարի 30-ական թվականների վերջերին, իրագործվում է լեզու և անլեզու միջոցներով: Նրա դերն ու նշանակությունը կտրուկ աճեցին հետպատերազմյան բուռն գիտատեխնիկական առաջադիմության պայմաններում: Այս կամ այն օրինակ՝ տնտեսական կամ գիտական ու տեխնիկական, հիմնահարցի վերլուծությունը և դրանց լուծումների կանխատեսումը կատարվում են հետախույզական տեղեկությունների, բաց և փակ մամուլի հրատարակումների, տեխնիկական և գաղտնապահական աղբյուրների հիման վրա:

ԽՍՀՄ-ում 80-ական թվականների սկզբում պաշտպանության քնազավառի գիտատեխնիկական տեղեկությունների հավաքումը կողորդիսպեսում էր մի հատուկ ռազմաարդյունաբերական հանձնաժողով, որի նախագահն էր Նախարարների խորհրդի նախագահի տեղակալներից մեկը: Հանձնաժողովը կողորդիսպեսում էր հինգ կազմակերպությունների գործունեությունը հետախույզական տվյալների հավաքման ուղղությամբ: Դրանք էին՝ ՉՈՒ-ի ԳԿ-ի գլխավոր հետախույզական վարչությունը (տեխնիկական վարչություն), ՊԱԿ-ը (առաջին գլխավոր վարչության տեխնիկական վարչություն (արտաքին հետախույզություն)), գիտության և տեխնիկայի պետական

կոմիտեն, ԽՍՀՄ ԳԱ-ի գաղտնի բաժինը և արտաքին տնտեսական կապերի գծով պետական կոմիտեն: Ռազմաարդյունաբերական հանձնաժողովն ըստ էության այն վերջին ատյանն էր, որը գնահատական էր տալիս երկրի պաշտպանունակությանը վերաբերող հարցերին, իսկ այդ հանձնաժողովի նախագահն ընդգրկված էր ԽՍՀՄ Պաշտպանության խորհրդի կազմում: Ռազմաարդյունաբերական հանձնաժողովին կից գործում էր վերլուծական կենտրոն, որը նախատեսված էր ստացվող բոլոր տվյալների մանրակրկիտ վստան համար:

Բացի այդ, բոլոր հետաքրքրող մշակումների վերաբերյալ ներկայացվում էին փորձագիտական եզրակացություններ՝ արված պաշտպանության ոլորտի և ԽՍՀՄ ԳԱ-ի առաջատար գիտնականների կողմից: Սա ևս մի «մար» էր ապատեղեկատվության համար, որը կարող էր վրիպել պաշտոնյաների աչքից, բայց անպայման կբացահայտվեր մասնագետների կողմից:

Այսպիսով՝ վստահելի և արժանափատ տեղեկություն կարելի է ստանալ միայն տվյալ քննարկվող հարցին վերաբերող բոլոր տեղեկությունների բազմակողմանի ուսումնասիրությամբ, փորձի լույսով և մանրակրկիտ, բազմակողմանի վստան ու կշռադատման միջոցով դրանց քննական վերլուծությամբ:

Սակայն այս ճանապարհին գոյություն ունեն նաև բարդություններ.

— դեկավարների հակումը՝ հավատ չընծայելու բարդություններով հղի տեղեկությունների,

— տեղեկատվության աղբյուրի կորըստյան վտանգից խուսափելու նպատակով գաղտնիք պահելու չափից դուրս ուժեղ ձգտումը,

— կասկածի պգայման կորուստը, թեև այդ պգայումը անվտանգության ապահովման գործոն է,

— մասնագետ վերլուծաբանները, փորձագետները կարող են չլինել հակառակորդի մտահղացումների և նվաճումների լավագույն դատավորներ, նրանց համար երբեմն դժվար է պատկերացնել,

որ իրենց համար ակուծելի հարցը կարող է լուծվել այնպե՛ս կողմից,

— սխալ տեղմինների օգտագործումը,

— գոյություն ունեն սակայնսի հարցեր, որոնց վերաբերյալ վատահեղի և ճշգրիտ տեղեկություն ստացումը որոշակի պայմաններում պարզապես անհնար է: Օրինակ՝ պենքի պարզացման հեռանդկարների հարցը: Հնարավոր է նաև, որ «հակառակորդը» դեռևս որոշած չլինի պարզացման հիմնական ուղղությունը, բացառված չէ, որ ղեկավար շրջաններում լինեն տարաձայնություններ, չի կարելի վստահ լինել, որ այս կամ այն մեխանիզմը կամ սարքը կդիմանան փորձարկումներին, մշակումը կարող է ծրագրվել, բայց հետո մերժվել (այս դեպքում հույժ կարևոր են դառնում այլ աղբյուրներից ստացվող հաստատող տվյալները) և այլն:

Որոշ դեպքերում հուսալի խորհրդադատու է լինում միայն սեփական ողջատությունը:

Գիտության և տեխնիկայի, հատկապես՝ ռազմական, պատմությանը հայտնի են բազմաթիվ օրինակներ, երբ անհաջող մշակումները կամ գիտատեխնիկական ուղղությունները հմտորեն կազմակերպված «տեղեկություն ստակորստի» շնորհիվ ներկայացվել են որպես հաջողությամբ իրացված: Մասնավորապես, այդպես է եղել 70-ականների սկզբում լավերային հողակի անհաջող նախագծի, հաշվողական տեխնիկայի բնագավառում որոշ մշակումների (այսպես կոչված օպտոէլեկտրոնային էՀՄ-ներ) և այլ դեպքերում, որոնց մենք կանդրադառնանք ստորև: Եման ապատեղեկատվության արդյունավետությունը (գիտատեխնիկական բնագավառում ապատեղեկատվությունն այս կամ այն գիտատեխնիկական մշակման սկսման, ուղղության, ընթացքի և արդյունքների մասին հաղորդվող կեղծ տեղեկության միջոցով մոլորություն առաջ բերելն է) որոշ դեպքերում պարզապես ապշեցուցիչ էր. մրցակիցների կամ հնարավոր հակառակորդների գիտական լաբորատորիաները, որոնք լուրջ հաջողությունների էին

հասել հեռանկարային ուղղությամբ, դադարեցնում էին իրենց հետապոստությունները և իրենց մշտապես սահմանափակ մտավոր և ֆինանսական ռեսուրսներն ամբողջությամբ ներդրում էին «օտար», կանխապես ձախողված ուղղության մեջ, ինչի արդյունքն էին դառնում ժամանակի, ֆինանսական և այլ ռեսուրսների չարդարացված մեծ ծախսերը:

Ի դեպ, նշենք, որ տարբեր բաներ են ապատեղեկությունը և ուղղորդված, այսինքն՝ ճշմարտացի, բայց միտումնավոր ձեվով կառուցված, չափազանցումներ և նրվապեղծումներ պարունակող տեղեկությունը:

Տեղեկությունը կարող է որակվել որպես ոչ վատահեղի նաև սխալ տեղմինների օգտագործման պատճառով: Այսպես, անգլիական ռազմածովային հետախույությունը վաղորդ ստացել էր խնամքով կազմված տեղեկությ «թևավոր տորպեդի» մասին: Երանում ներկայացված էին ճիշտ թվային տվյալներ՝ շարժիչային համակարգի, գործողության հեռավորության և այլ բնութագծերի մասին (խոսքը վերաբերում է ՖԱՌ-1 թևավոր հրթիռին): Երբ այդ տեղեկությունը փորձագիտական ուսումնասիրման համար հանձնվեց ծովակալության ականատորպեղային վարչության պետին, նա հայտարարեց, որ դա «տխմարություն է», թեև հաղորդման մեջ ամեն ինչ, բացի անվանումից և կանխանշանակումից, ճիշտ էր:

Բացի այդ, «հակառակորդը» կարող է երբեմն ինքը գտնվել մոլորության մեջ: Դրա հետևանքով աղբյուրը կարող է կեղծ տեղեկությ հայտնել առանց որևէ չարամտության: Այսպես, ամերիկացիները ջրածնային ռումբի ստեղծման ուղղությամբ տարվող իրենց աշխատանքներում երկար տարիներ գտնվում էին սխալ ուղու վրա, որը տալու էր դեպի փակուղի: Եվ եթե խորհրդային գիտնականները առանց որևէ վերստուգման ղեկավարվեին 1941—1950 թթ. ընթացքում Լոս-Ալամոսի ամերիկյան միջուկային կենտրոնից գերմանացի ֆիզիկոս Կլաուս Ֆոլբի հաղորդած հետախույական տեղեկությունով (ի դեպ այդ ժամանակ

ամերիկացիներն իրենք դեռ չէին հասկացել, որ իրենց հաշվարկները սխալ են) և ոչ թե սեփական նկատառումներով, ապա կընկնեին յուրահատուկ ծուղակ՝ ավելորդ տեղը ծախսելով ահագին ժամանակ և ուժ:

Նշենք, ավայն, որ տեղեկույթի աղբյուրն ինքը ֆիզիկոս էր և մեծ վստահություն էր ձեռք բերել ատոմային ռումբի սխեման ՄՍՀՄ-ին հանձնելու շնորհիվ: Իհարկե, ստանալով այդ տեղեկույթը՝ խորհրդային գիտնականները ամեն բան ստուգեցին, հաշվարկեցին և, վերջիվերջո համոզվելով, որ ամեն ինչ ճիշտ է, ստեղծեցին խորհրդային ատոմային ռումբը՝ ամերիկյան ռումբի պատճենը: Այս առիթով նշենք մի սակավ հայտնի հանգամանք:

1934 թ. գերմանացի քիմիկոս, խոշոր գիտնական Իդա Նոդակը, որը ամուսնու հետ հայտնաբերել էր մի նոր տարր՝ ռենիումը, «Կիրառական քիմիա» հանդեսում գրել էր. «Կարելի է պատկերացնել, որ ուրանի վրա նեյտրոնի ներգործության հետևանքով ստացվում են ոչ թե հարևան տարրեր, ինչպես համարվում էր, այլ միջուկը տրոհվում է մի քանի մասի»¹: Լինելով քիմիկոս՝ հեղինակը չէր պատկերացրել, որ միջուկի տրոհման ժամանակ մեծ քանակությամբ էներգիա է անջատվում ի հաշիվ այն բանի, որ միջուկի բեկորներն օժտված են էապես ավելի մեծ վանգվածի պակասորդով, քան տրոհվող միջուկը: Սակայն նա գրեց մի բան, որը վերջիվերջո հանգեցրեց 1939 թ. հունվարին հրապարակված գաղափարին (ուրանի տրոհման հայտնագործումը Հանի և Շտրասմանի կողմից): Եթե Նոդակի հոդվածին ծանոթանար մի կիրթ ֆիզիկոս, ապա այս ուղղությամբ աշխատանքները կսկսվեին անհապաղ: Իսկ եթե այդ մտքին հաղորդակից դառնային ֆաշիստամետ ֆիզիկոսներ, ապա համաշխարհային պատմությունը կարող էր լինել շատ ավելի մռայլ:

Ժամանակին ամերիկացիները իրա-

կանացիին «Հինդսայթ» (հետադարձ հայացք) կոչվող գիտահետազոտական աշխատանքը. ուսումնասիրվում էր անցյալում գիտահետազոտական հայտնագործությունների ավդեցությամբ սպառազինության վարգայման փորձը: Ընտրվել էին վենքի որոշակի տեսակներ, և պարզում էին, թե ինչ գիտական հայտնագործություններ են դրված դրանց գործողության սկզբունքների հիմքում: Այսպես, օրինակ, որպես վենքի հետազոտվող տիպերից մեկը վերցված էր «Բուլլպայը»՝ «օդ — երկիր» դասի կառավարվող ռեակտիվ արկ: Հետազոտություններից պարզ դարձավ, որ այդ ըսկրպունքորեն նոր միջոցի ստեղծման համար գիտական հիմք է ծառայել ազդանշանների վիճակագրական վտման համահարաբերակցական տեսությունը, որը Նորբերտ Վիները առաջին անգամ հրատարակել էր 1942 թ. (1946 թ. այդ նույն տեսության հիման վրա ստեղծվեց կիրենոնետիկան):

1952 թ. համահարաբերակցության գաղափարը կիրառվեց խանգարումների դեմ կայուն ռադիոկառավարվող համակարգի մշակման ժամանակ, և որպես արդյունք երևան եկավ «Բուլլպայ» արկը: Այսպիսով՝ տեսության ստեղծումից մինչև վենքի համակարգում դրա գործնական կիրառությունն անցել էր 10 տարի: Այս աշխատանքը պատկերացում է տալիս այն բանի մասին, թե որքան կարևոր է կանխատեսել գիտության և տեխնիկայի վարգացումը և վերահսկել գիտական, գիտատեխնիկական և տեխնիկական փաստաթղթային բաց աղբյուրները:

Սակայն պետք է նշել, որ համաձայն տեղեկույթի ցրման օրենքի, որը ձևակերպել է անգլիացի գիտնական Բրեդֆորդը, մասնագիտական ամագրերում տեղ է գտնում տվյալ հարցին վերաբերող հրապարակումների միայն մեկ երրորդ մասը: Համանման նյութերի ևս մեկ երրորդ մասը հրապարակվում է մտթեմաներին վերաբերող ավելի մեծ թվով հանդեսներում, իսկ մնացած մեկ երրորդ մասը ցրված է լինում ընդհանուր

¹ Поднявший ядерный щит. Беседа с академиком Ю. Харитоном. «Вопросы специальной техники», N 6, 1993.

կարգի մեծաքանակ ոչ մասնագիտական պարբերականներում, որոնցում տվյալ հարցի վերաբերյալ հողվածների հրապարակումը հնարավոր չէ կանխատեսել:

ԱՄՆ-ում 70-ական թվականների սկզբում ձեռնամուխ եղան «Ստել» ծրագրի իրագործմանը՝ հակառակորդի ռադիոտեղորոշումային կայանների համար «անտեսանելի» մարտական ինքնաթիռների և թևավոր հրթիռների ստեղծմանը (ի դեպ նշենք, որ F-117A և B-2 հայտնի «անտեսանելի» ինքնաթիռների ստեղծողները՝ ավիակոնստրուկտորներ Բեն Ռիչը և Թոմաս Ջոուսը, համապատասխանաբար, 69 և 54 տարեկան հասակում մահացան քաղցկեղից): Ծրագրի ծավալման առիթ հանդիսացավ հանդեսներից մեկում խորհրդային մի գիտնականի հրապարակած հողվածը, որը, ըստ երևույթին, «աչքաթոր» էր արվել խորհրդային ծառայությունների կողմից (հրապարակայնությունը նույնպես պետք է վերահսկվի):

Երբեմն տեղեկույթի միակ աղբյուրը գրքերն են լինում: Արապես՝ 1961 թ. ԱՄՆ-ում լույս տեսավ «Հրթիռների և տիեզերական ապարատների երկրային ապահովող համակարգերը» գիրքը, որից ԽՍՀՄ-ում առաջին անգամ հայտնի դարձան արձակման ստորերկրյա հորանցքային կայանքների և «Տիտան-2» ՄԲՀ-ի արձակման կառավարման կենտրոնների սխեմաները: Նշենք, որ միակի արձակումով հրթիռային համալիրների երկրորդ սերնդի (արևմուտքում դրանք հայտնի են որպես ՍՍ-9 և ՍՍ-11) ծավալումը ԽՍՀՄ-ում կատարվել է 1965—1973 թթ.:

1963 թ. ԱՄՆ-ում լույս տեսավ Փիտերմանի «Նշանակետային ուղղորդման ինտրյուսի համակարգերը» գիրքը: Այն ժամանակվա համար, երբ ինտրյուսի համակարգերը նոր էին ներդրվում «Մինիթմեն» ՄԲՀ-ների և «Փոլարիս» ՄՀՀՀ-ների վրա, դա խիստ կարևոր տեղեկույթ էր, քանի որ գրքում տեղեկություններ էին տրվում ուղղորդման այդպիսի համակարգերի սխալների վերաբերյալ: Պատահական չէ, որ բացատրու-

թյուն տալու համար Փիտերմանը կանչվեց ՀԴԲ, որի կարծիքով այդ գրքի լույսը նստայումը վնաս է պատճառել ԱՄՆ-ի անվտանգությանը:

Տեղեկույթի կարևոր աղբյուր է նաև արտոնագրային գրականությունը: Հենց արտոնագրերն էին առաջին սերնդի ռմբակոծիչ կործանիչների համար խոչընդոտների շրջանցումը և տեղանքի ռեչիեֆին հետևումը կառավարող համակարգերի մշակման համար անհրաժեշտ տեղեկույթի հիմնական աղբյուրները:

Գերմանացի պատմաբան Ռ. Լուպարը «Գերմանական սովորական և գաղտնի վենքը 2-րդ համաշխարհային պատերազմում» գրքում գրում է, որ և՛ մինչև պատերազմը, և՛ նրա սկզբնական շրջանում առանձին վիճակում կան և կոնստրուկտորներ տանկերը դիվերսիային շարժիչներով օժտելու առաջարկություններ էին անում: Սակայն դրանք մերժվում էին այն պատճառաբանությամբ, որ առաջարկողներն այդտեղ ունեն առևտրական շահագրգռվածություն: Դրա հետևանքը եղավ այն, որ «Թագավորական վագր» տանկի ուղին մեկ լիցքավորմամբ կազմում էր 120 կմ, մինչդեռ խորհրդային «ԻՍ» տանկինը 220 կմ էր: Ասհամեատ ավելի մեծ էր և գերմանական տանկերի հրդեհավտանգությունը: Անբացատրելի որոշումների թվին են դասվում նաև «Վագրերի» և «Հովապների» ծանրացումը, ինչպես նաև «Վագրերի» մի մասի սպառնալիսության մեջ գնդացիների բացակայությունը, որի հետևանքով դրանք անօգնական էին դառնում հակառակորդի հետևապորի դեմ վարվող մերձամարտում:

Հայտնի է, որ Գերմանիան պատերազմն սկսեց՝ սպառնալիսված լինելով հակազնդակային զրահ և սակավաթոր թնդանոթներ ունեցող տանկերով, մինչդեռ Կարմիր բանակն ուներ հակաարկային զրահով օժտված տանկեր: Հույսը դրվում էր պլանավորված ռազմական գործողությունների արագընթացության վրա, ինչպես նաև այն բանի վրա, որ անհրաժեշտության դեպքում ռազմաճակատ կառաքվեն նոր մշակված ենթա-

տրամաչափային արկեր և կուտակային լիցք ունեցող արկեր:

Հետպատերազմյան հուշագրութեան մեջ և պատմագիտական աշխատություններում արտասահմանյան շատ հեղինակներ ֆաշիստական Գերմանիայի վրահատանկային տեխնիկայի թուլությունները առնչում էին նենգագուլի և դավաճանության, իսկ հաճախ նաև հակառակորդի հետախուսության հաջող գործողությունների հետ:

Նշենք, որ Արևմուտքի վրահատանկային տեխնիկայում դիպելային շարժիչները կիրառություն գտան միայն 1949 թվականից սկսած:

50-ական թվականներին ամերիկացիները ձևացրին վրահատանկային տեխնիկայի համար գազատուրբինային շարժիչի մշակման խիստ գաղտնիություն: Այս անգամ ամերիկացիների ապատեղեկատվությունն ապարդյուն չանցավ: ԽՍՀՄ-ում գազատուրբինային շարժիչների մշակման համար 1955 թվականից մոբիլիացվեցին տանկային շարժիչների ԳՀԻ-ի և Չեյքոսլովակի, Օմսկի ու Լենինգրադի ԿԲ-ների ուժերը: Շարժիչի ստեղծման վրա ծախսվեցին շատ մեծ գումարներ, սակայն այն, գաղափարի հույժ գրավչության հետ մեկտեղ, քիչ արդյունավետ էր. չափազանց շատ վառելիք էր վառնում: Գերմանացիներն այս անգամ չսխալվեցին: Ի դեպ ասենք, որ «դիպելիստները» կարծես թե այսօր հաղթեցին նաև Ռուսաստանում. ՌԴ-ի ՋՈՒ-ի համար հիմնական տանկ դարձավ դիպելային շարժիչով օժտված T-90 տանկը:

Հետախուսությունը գործ ունի այնպիսի եղանակների, հնարքների և տրյուկների հետ, որոնք կարող են օգտագործվել նաև ապագայում: Ինչպես ասվում է, պատմությունը կարող է կրկնվել, թեև երբեմն՝ տալով հակառակ արդյունք:

Վերականգնվածները հաճախ են փորձել ապատեղեկությունի միջոցով մեր երկիրը գցել մեծ ծախսերի տակ, — գրել է բանակի գեներալ Վարեննիկովը, — օրինակ, 70-ական թվականներին նրանք

մեզ ապատեղեկություն մատուցեցին այն բանի մասին, որ նպատակադրվել են ըստեղծելու ծանր հրթիռների ստորերկրյա շարժական համալիր՝ բազավորված ավտոփորձակայանի սկզբունքով: Ամերիկացիներն այդ նախագծի շուրջ ստեղծում էին շինծու գերգաղտնիության մթնոլորտ և մինևույն ժամանակ պարբերաբար ապատեղեկություն մատուցում ինչպես ԳՀՎ-ի, այնպես էլ ՊԱԿ-ի գծով»²: Ըստ գեներալ Վարեննիկովի, Գլխավոր շտաբին, ինչպես նաև ռազմավարական նախաշնչանակման հրթիռային վորքերի գլխավոր հրամանատար բանակի գեներալ Տոլուբկոյին հարկ եղավ մեծ ջանքեր գործադրել, որպեսզի համոզեն պաշտպանության նախարար Գ. Ուստինովին չստորագրել ԽՍՀՄ-ում այդպիսի համակարգ ստեղծելու մասին հրամանը:

80-ական թվականներին ապատեղեկության ծրագրերը մեծ տարածում գտան Պենտագոնում: «Մոտավորապես 1986 թ., — հիշում է ՈւՀ-ի այն ժամանակվա նախագահ Յ. Մասլյուկովը, — մեզ հայտնի դարձան ամերիկյան ՌՊՆ-ի բազային տվյալները: Ոչ թե Ռեյզանի դատողությունների մակարդակով, որոնցում, իհարկե, հիմնականը կեղծիքն էր, այլ շտաբների պետերի միավորված կոմիտեի մակարդակով, տեխնիկական փաստաթղթերի մակարդակով»³:

Գեներալ Վարեննիկովը նույնպես հաստատում է, որ այդ օրերին ՊԱԿ-ից և հատկապես ԳՀՎ-ից ԽՍՀՄ-ի ՋՈՒ-ի ԳՇ մտնող տեղեկությունի մակարդակը բավականաչափ բարձր էր, ու մեր փնտրականները ստույգ գիտեին, թե ինչ էր կատարվում Պենտագոնում հրավիրված խորհրդակցությունների ժամանակ: Հակահրթիռային պաշտպանության ծրագրի վերաբերյալ ապատեղեկություն այս անգամ իր ազդեցությունը չունեցավ, և դրանում վճռորոշ դեր խաղաց հետախուսությունը:

Սակայն մի շարք այլ դեպքերում ու

² Лиханов А. Легенды «звездных» войн. «Совершенно секретно», N 4, 1994.

³ Шу նույն տեղում:

րոշ պատճառներով ապատեղեկույթն ապղեց: Դրա բնորոշ օրինակն են անդրհորհրկոնային ռադիոտեղորոշումային կայանները (ԱՀՌՏԿ): Դրանց գաղափարը՝ կարճալիք ճառագայթման օգնությամբ բալիստիկ հրթիռների արձակումների և ատոմային պայթյունների գրանցումը նույնիսկ մյուս կիպագրնդում, կանխապես անհիմն է: Անգամ ոչ մասնագետներին հայտնի է, որ կարճ ալիքները, բազում անգամ անդրադառնալով Երկրի մակերեսից և իոնոսֆերայից, ապղանշանները տեղ են հասցնում էապես ձևախախտված և աղտոտված: Հըրթիռի բոցի ստացված իմպուլսը կորչում է խանգարումներում:

Սակայն արտասահմանից ներմուծված այս գաղափարը ճանաչում գտավ գիտնականների շրջանում, և նրանց «հաջողվեց հասնել» երեք ԱՀՌՏԿ-ների ստեղծման՝ Նիկոլայի, Չեռնոբիլի և Ամուրի Կոմսոմոլսկի շրջաններում: Այդ ժամանակ ԱՄՆ-ում մեծ աղմուկ բարձրացվեց ԱՀՌՏԿ-ների կառուցման երեք՝ 440L, 441L և 414L, ինքնուրույն ծրագրերի շուրջ: Նույնիսկ ԱՄՆ-ի կոնգրեսում հաղորդում արվեց, որ 440L համակարգով հաջողվել է ԽՍՀՄ-ում գրանցել հրթիռների միակի արձակումների մեծ տոկոս, թեև ենթադրվում էր, որ այս եղանակով կարելի է գրանցել միայն ՄԲՀ-ների վանգվածային արձակումները: Գործնականում կառուցվեցին հսկայական շինություններ՝ հարյուրավոր մետրեր երկարությամբ և բարձրությամբ, ծախսվեց ավելի քան մեկ միլիարդ ռուբլի գումար, բայց ապարդյուն:

Մյուս օրինակը ՀՀՊ-ի համար ԳԲՀ վենքն է: Դրա հիմքում դրված է արտաքուստ գրավիչ, բայց տեխնիկապես անհեթեթ մի գաղափար՝ հրթիռների մարտագլխիկները խոցել ոչ թե հակահրթիռներով, այլ գերբարձր հաճախականային տիրույթի ռադիոճառագայթների կիպակետումով: Իրապես գործող ԳԲՀ վենքի համար անհրաժեշտ են հսկայական էներգետիկ հզորություններ, որոնք հավարավոր անգամ կգերապանեին աշխարհի բոլոր էլեկտրակայանների գու-

մարային հզորությունը: Արտասահմանից մեզ էին հասնում կեղծ արտոնագրեր, որոնք մեզանում ճանաչվում էին որպես իրական: Պետությունն այդ ուղղությամբ հետապոտությունների համար առատորեն տրամադրեց գումարներ: Տարիներ վատնվեցին ստուգումների վրա, իսկ որպես արդյունք ԳԲՀ վենքի փոխարեն՝ ոչինչ և ծախսված հարյուրավոր միլիոն ռուբլի:

Կան ապատեղեկատվության փաստեր, որոնք հանգեցրել են հակառակ արդյունքի: ԱՄՆ-ը, հաջողության չհասնելով գիտության որոշ բնագավառներում, ԽՍՀՄ-ին հաղորդում էր կեղծ տեղեկույթ, իսկ ԽՍՀՄ-ն այդ ասպարեկում ձեռք էր բերում փայլուն հաջողություններ:

70-ական թվականների սկզբում ԽՍՀՄ-ում միտք ծագեց «կատարելագործելու» Մոսկվայի շուրջը ստեղծված ՀՀՊ համակարգը՝ ըստ ամերիկյան «Մեյֆգարդ» համակարգի: Վերջինս նախատեսված էր պաշտպանվող օբյեկտների՝ արձակման գերամրացված հորանցքային կայանքների մոտակայքում հրթիռները միջուկային լիցքով խոցելու համար: Իհարկե, հորանցքերի մոտակայքում տեղի ունեցած միջուկային պայթյունը չէր կարող դրանց վնաս պատճառել, իսկ ԽՍՀՄ-ում վճռեցին նման համակարգով պաշտպանել 10 միլիոն բընակչություն ունեցող քաղաքը, և օղակաձև ավտոճանապարհի պարագծով տեղադրվեցին ավելի քան 50 միջուկային հակահրթիռներ: Այսպես ասած՝ մայրաքաղաքը ականապատեցին... այն պաշտպանելու նպատակով: Եվ դա այն դեպքում, որ ԽՍՀՄ-ում դեռևս 1961 թ. աշխարհում առաջին անգամ փորձարկվեց ՀՀՊ-ի համակարգը՝ առանց միջուկային լիցքի հակահրթիռների օգտագործմամբ: Սա տեղեկույթի սխալ օգտագործման ցայտուն օրինակ է:

ԱՄՆ-ը, գաղտնաբար տարածելով ԽՍՀՄ-ին հասցեագրված սնանկացուցիչ ստեր, հույս ուներ, որ այստեղ կգործի պաշտոնյա ոչ մասնագետի հոգեբանությունը. «Ամերիկայիները հիմար չեն,

գիտեն, թե ինչ են անում»։ Հույս ունեին նաև, որ անպայման կգտնվի մի անսկզբունք մարդ, որը գիտական «խիպախուռության» համար վարձատրման հույսով ձեռնամուխ կլինի անհուսալի թեմայի կատարմանը։

Հարկ է նշել, որ ապատեղեկատվությունը երկսայր գենը է։ Կարող է այնպես պատահել, որ տեղեկույթ ստացվի այնպիսի աշխատանքի ծավալման մասին, որի հիմքը հակառակորդի ապատեղեկացման գործողությունն է։ Այդպես էլ է եղել և հաճախակի մոլորեցրել է։

Ամփոփելով՝ անհրաժեշտ ենք գրանում հիշեցնել ևս մի ակնհայտ, բայց հաճախ մեր ուշադրությունից վրիպող ճըշմարտություն. հետախուզության հիմքը տեղեկույթի հավաքումն ու հաշվառումըն են։

Կյանքում, իսկ պատերազմում առավել ևս մանրուքներ չկան, և այս կամ այն ասպարեզում տեղեկույթի բացակայությունը կարող է հանգեցնել տխուր հետևանքների։ Այդ կապակցությամբ բերենք Վիետնամի պատերազմից մի սակավ հայտնի փաստ (ի դեպ այդտեղ են ծագել «հատուկ կանխանշանակման» խորհրդային ջոկատները)։ Խոսքը տանք 2-րդ կարգի կապիտան Օ. Ֆ. Ռեզնիկովին. «Առավել մեծ կորուստները մենք ունեցանք պատերազմի սկզբում, քանի որ բացարձակապես պատրաստ չէինք ջունգլիներում տեղի ունեցող մարտերի։ Մեզ ամեն ինչ խանգարում էր, նույնիսկ համազգեստը։ Բավական էր այն հագնել, և հինգ թույն հետո մի վերստ հեռավորության վրա զգայվում էր քրտինքիդ հոտը։ Միայն այդ պատճառով ձախողվեցին մեր կողմից պատրաստված մի քանի հիանալի դարաններ։ Հակահետախուզությունը ռանսահան էր լինում՝ տեղեկույթի սորակորստի աղբյուրը որոնելով, իսկ հետո պարզվեց, որ մեզ մատնում են կապիկները, որոնք տանել չեն կարողանում մարդկային քրտինքի հոտը և դրա պատճառով ծառերի կատարներին մի սարսափելի իրարանցում էին սարքում։ Ամերիկացիները, այդ տեսնելով, պարպալես ամբողջ քառակուսին ենթարկում

էին հրթիռային համապարկի, իսկ մենք հետո դիակներն էինք հավաքում։ Այնպես որ, երկար ժամանակ մենք գերինների վրայից և դիակներից համազգեստ էինք հանում...»⁴։

Բերենք ևս մեկ օրինակ։ Ինչպես հայտնի է, 1960 թ. մայիսի 1-ին Ուրալում «Ս—75» հրթիռային համալիրով խիվեց դեպի Մոսկվա թռչող ամերիկյան մի հետախուզական ինքնաթիռ։ Կատապուլտված օդաչու Փաուերսի տված ցուցմունքների համաձայն ԽՍՀՄ օդային տարածքը ներխուժելու համար օգտագործվել էր ԱՄՆ-ի ռազմավարական հետախուզության «Ռ—2» ինքնաթիռը։ Նրա թռիչքի գործնական բարձրակետը հավասար էր 21—24 հազար մետրի։ Այդ ինքնաթիռն սպառապիկության մեջ էր 1956 թվականից, սակայն խորհրդային հետախուզությանը այդ մասին ոչինչ հայտնի չէր։ Հակառակ դեպքում 1960 թ. ապրիլին ԽՍՀՄ ԿԿ քաղբյուրոյի նիստում ավիացիոն տեխնիկայի պետական կոմիտեի նախագահ Պ. Վ. Դեմենտևը և ավիակոնստրուկտոր Ա. Ի. Միկոյանը չէին հայտարարի, թե աշխարհում չկա այնպիսի ինքնաթիռ, որը կարողանար 6 ժամ 48 րոպե գտնվել 20 հազ. մ բարձրության վրա (այդքան ժամանակ էր «Ռ—2» ինքնաթիռը հետախուզական թռիչքներից մեկի ժամանակ գտնվել ԽՍՀՄ-ի օդային տարածքում)։ Բայց պարզվում է, որ կային և թռչում էին և նույնիսկ այդ ժամանակ արդեն կատարել էին շուրջ 30 հետախուզական թռիչք։

Գիտատեխնիկական հետախուզության և ապատեղեկատվության գծով օպերայիաների արդյունավետությունը հսկայական է։ Որպես օրինակ, նշենք, որ ԱՄՆ-ը արտասահմանյան ավելի քան 20 հետախուզությունների գործունեության հետևանքով կրում է տարեկան շուրջ 100 միլիարդ դոլլարի կորուստ։

Ներկայումս, «սառը պատերազմի» ավարտից հետո, հետախուզական ծառայություններին հարկ է լինում վերափոխելու գործունեության եղանակներ-

⁴ Селютин С. Чем убить советского «солдата удачи»? Megapolis-express, N 42, 1992.

րը: Ահա թե ինչպես են հնչում «նոր խընդիրները». «տնտեսական հետախուզու-

թյուն», «արդյունաբերական լրտեսություն», «տեխնոլոգիական գնահատում»...

ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԵՎ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԻ ՌԱԴԻՈԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Է. Մ. ԲՈՉԱՐՅԱՆ, փոխգնդապետ

Ռազմական տեխնիկայի, սպառազինության և զինվորական տարբեր կազմավորումների կառավարման համակարգերում շրջանառության մեջ է գտնվում ձևով, ժամանակով և կարևորությամբ վանապանվող տեղեկությո: Այդ տեղեկության կորուստը նշանակում է կառավարման կորուստ, իսկ դա հաճախ թանկ է նստում պատերազմող կողմի վրա և կարող է հանգեցնել մարտական խնդրի կատարման ձախողման, չափից ավելի մարտական կորուստների և անգամ պարտության: Ռադիոյի հայտնագործմամբ և ռադիոէլեկտրոնիկայի բուռըն վարգայմամբ հիմք դրվեց գիտության և տեխնիկայի նվաճումների լայն կիրառմանը կառավարման միջոցներում և համակարգերում, քանի որ այդ գործընթացը հնարավորություն է ընձեռում գերապանցության հասնելու և՛ տնտեսական, և՛ ռազմական ոլորտներում: Քանի որ զենքի և զորքերի կառավարման համակարգերում ռադիոէլեկտրոնիկայի լայն կիրառումը հանգեցնում է հակառակորդի նկատմամբ գերապանցության, ուստի բնական է ռադիոէլեկտրոնային միջոցների կիրառումը կառավարման համապատասխան համակարգերի ճնշման նպատակով, ինչն իր հերթին կարող է հակառակորդին զրկել կայից ու կառավարման հնարավորությունից և որպես դրա արդյունք նրան մեծ վնաս պատճառել: Կառավարման համակարգերի ռադիոէլեկտրոնային պաշտպանության (ՌԷՊ) նկատմամբ ցուցաբերվող քամահրանքը, դրա անգրագետ կազմակերպումը հակառակորդին հնարավորություն են տալիս առանց որևի՛ կրակային ներգործության քայքայելու կառավարման համակարգը և խնդի-

րը լուծելու նվազագույն կորուստներով:

Դեռևս 1903 թ.՝ ռադիոյի ստեղծումից հետո, առաջ քաշվեց ռադիոհետախուզման, ռադիոկայի խանգարումների առաջացման և դրանցից պաշտպանման գաղափարը: 1904—1905 թթ., երբ ռադիոն կիրառություն գտավ ռազմական գործում, այդ գաղափարները գործնականում իրականացվեցին: Խանգարումների ստեղծման և դրանցից ռադիոկայի պաշտպանման եղանակներն իրենց տեսական հիմնավորումն ստացան 1911 թ. Ռուսաստանում՝ ռազմածովային ակադեմիայում: Առաջին աշխարհամարտի տարիներին ռադիոխանգարումներ ստեղծելու նպատակով սկզբնական շրջանում կիրառվում էին սովորական ռադիոկայանները, այնուհետև՝ ռադիոխանգարման հատուկ կայանները, որոնք իրենց կազմում ունեին ռադիոբնման և խանգարումների հաղորդիչների նշանառման սարքեր:

Ռադիոէլեկտրոնային ճնշման (ՌԷՃ) արդի միջոցները բնութագրվում են լայն հնարավորություններով և մասնագիտացումով, բարձր ինքնաշխատությամբ և արագագործությամբ, համակարգիչների (կամ դրանց տարրերի), ռադիոռեդիոլոյների, ուղղորդված գործողության արեհավաքների առկայությամբ, կառուցվածքի տարրակազմությամբ (մոդուլներից կազմվածությամբ): Դրանք բարդ ռադիոէլեկտրոնային սարքավորումներ են, որոնք հնարավորություն են տալիս ընդունելու, ճանաչելու, վերլուծելու և հիշելու ռադիոճառագայթման բնութագծերը, ինքնաշխատ եղանակով կառավարելու խանգարումների հաղորդչի աշխատանքը, իրագործելու մի քանի ռադիոգծերի միաժամանակյա ճնշում և

գնահատելու ճնշման արդյունավետությունը: Ռեճ-ի միջոցները կարող են լինել ինչպես հաստատուն (տասնյակ կիրովատտ հզորությամբ), շարժունակ՝ ավտո- և վրահատեխնիկայի կամ թռչող սպարատների վրա տեղադրված (հարյուրավոր վատտերից մինչև կիրովատտեր հզորությամբ), այնպես էլ միանգամյա օգտագործման՝ արձակովի կամ առաքովի (վատտի մասերից մինչև միավոր վատտեր հզորությամբ): Այսպիսով՝ ռադիոէլեկտրոնային միջոցների (ՌԷՄ) և կառավարման համակարգերի դեմ պայքարի միջոցների ընտրությունը հույժ բավազան է: Նույնքան բավազան են դրանց հնարավորությունները և օգտագործման ձևերը: Հետևաբար կառավարման օբյեկտների ՌԷՊայ-ը ինչպես սարքավորումների տեխնիկական պարամետրներով, այնպես էլ կիրառման եղանակների բավազանությամբ չպետք է փոխ Ռեճ-ին:

XX դարի համաշխարհային և տեղական պատերազմների փորձը ցույց է տալիս, որ կառավարման համակարգերի ու միջոցների ռադիոճնշման կամ ռադիոէլեկտրոնային պաշտպանման բարձր արդյունավետությունը կարող է ապահովվել բավազան տեխնիկական միջոցների կիրառմամբ, դրանց օգտագործման եղանակների ճկունությամբ, ըստ մարտական գործունեության արդյունքների ցրագ վերակառուցվելու արդյունաբերության կարողությամբ, այլ միջոցների (այդ թվում և կրակային խոցման) հետ դրանց զուգակցված համատեղ կիրառմամբ: Ռեճ-ի և ՌԷՊայ-ի ստորաբաժանումների անձնական կազմի ամեն կարգի ծառայողներին ներկայացվում են բարձր պահանջներ ռադիոհետախույզության, մարտավարության, տեխնիկական միջոցների և կառավարման ու ՌԷՊ-ի համակարգերի տիրապետման բնագավառում, ինչպես նաև դրանց կիրառման կազմակերպմանը և առաջադրված խնդիրների լուծմանը ստեղծագործ մոտեցում ցուցաբերելու գործում:

Չորքերի և զենքի կառավարման

համակարգերի արդյունավետ պաշտպանություն կազմակերպելու համար անհրաժեշտ է՝

— հետախույզության բոլոր միջոցների կիրառմամբ ստանալ տեղեկություն հակառակորդի հետախույզման և ճնշման ՌԷՄ-ների մասին (տեսակները, տեղաբաշխումը, կազմակերպումը, ՏՄԲ-ն, կիրառման եղանակները, ուժեղ և թույլ կողմերը),

— պարպորոշել հակառակորդի հետախույզության նպատակները և խընդիրները, այսինքն՝ ճնշման հնարավոր օբյեկտները և առավել վտանգավոր միջոցները,

— կանոնավոր կերպով վերահսկել, ուսումնասիրել և վերլուծել յուրային ՌԷՄ-ների ապաքողարկող հատկանիշները և վերլուծման արդյունքների ու պաշտպանվող հիմնական պարամետրների ընտրության հիման վրա կազմակերպական և տեխնիկական միջոցառումներ ձեռնարկել պաշտպանության ուղղությամբ,

— պլանավորել և իրականացնել միջոցառումներ հակառակորդի ռադիոէլեկտրոնային հետախույզմանը (այդ թվում ապատեղեկատվական բնույթի) համակողմանի հակազդման ուղղությամբ:

Հետախույզությանը դիմակայելու նրպատակով ձեռնարկված բոլոր միջոցառումները պետք է լինեն համալիր, անընդհատ, համոզիչ և ակտիվ: Հակառակորդի տեխնիկական հետախույզությանը դիմակայելու գլխավոր խնդիրն ընդհանուր դեպքում այնպիսի իրողությունների գաղտնապահումն է, ինչպիսին են.

— կառավարման կառուցվածքը, զորամասերի պատասխանատվության սահմանները, խմբավորումների կազմը և լուծվող խնդիրները,

— սպառազինության ու ռազմական տեխնիկայի առավել կարևոր նմուշների մարտական հնարավորությունները, ՏՄԲ-ն և կիրառման ձևերը,

— պահեստային դիրքերի, կառավարման կետերի գտնվելու տեղը, դրանց պատրաստությունը,

— ՌԷՄ-ների նմուշների կանխանշա-

նակումը, ՏՄԲ-ն, կիրառման ձևերը և մարտական հնարավորությունները,

— վորամասերի և ստորաբաժանումների տեղաշարժերը,

— օպերատիվ ռեպերիվի ծավալման շրջանները և ժամկետները,

— կեղծ նշանակետերի և դիրքային շրջանների կառուցումը,

— վորքերի հիմնական ջանքերի կենտրոնացման ուղղությունը և այլն:

Ռադիոէլեկտրոնային կառավարման սեփական համակարգերի և միջոցների պաշտպանությունը կազմակերպելու համար անհրաժեշտ է, ինչպես վերը նշել ենք, հակառակորդի հետախույզման հնարավոր նշանակետերի ու խնդիրների և ճնշման ենթադրվող օբյեկտների պարզումից հետո ուսումնասիրել և վերլուծել սեփական ՌԷՄ-ների ապաքողարկիչ հատկանիշները: Վերջիններս լինում են օպերատիվ-մարտավարական և տեխնիկական, խմբային և անհատական, քանակական և որակական, մշտական և ժամանակավոր, բացահայտելի և չափելի, առաջանցիկ, համաժամանակյա և հապաղող, տեղեկալից և սակավատեղեկատու և այլն: Կախված ձևերի տակ ենթած տեխնիկական հնարավորություններից և տեղեկության բնույթից (քանակությունից)՝ բացահայտված ապաքողարկիչ հատկանիշները մշակվում են հետևյալ մտավոր գործողություններով՝ համեմատություն, վերլուծություն և համադրում, նմանարկում, ընդհանրացում, մոդելավորում, ձևականացում: Այն բանից հետո, երբ հակահետախույզական խնդիրներին համապատասխան ընտրվում են հիմնական հատկանիշները, կառուցվում է համալիր պաշտպանությունը:

Մի փոքր ավելի հանճամանորեն կանգ առնենք ՌԷՄ-ների պաշտպանության միջոցառումների, միջոցների և եղանակների վրա: Ռադիո- և ռադիոտեխնիկական հետախույզումից պաշտպանությունը լինում է կազմակերպական-տեխնիկական, կոնստրուկտորական և հատուկ միջոցների կիրառմամբ: Կազմակերպական միջոցառումներն են.

ա) ՌԷՄ-ների աշխատանքի սահմանափակումը (տարածական, ժամանակային, տարածքային, բանեկարգի և ճառագայթումների պարամետրների),

բ) տեղանքի էկրանավորող հատկությունների օգտագործումը,

գ) վերահսկվող գոտու սահմանների որոշումը,

դ) ՋԳԿ-ի (վորքերի գաղտնի կառավարման) պահանջների կատարումը (քանակական և էներգիական սահմանափակումներ),

ե) ՌԷՄ-ների կիրառումը հետախույզության աշխատանքում լարվածություն ստեղծելու և իրադարձությունների կանխատեսման հավանականությունը նվազեցնելու ուղղությամբ (կեղծ ռադիոփոխանակման կիրառում, ռադիոփոխանակման ծավալի պահպանում հաստատուն մակարդակի վրա),

զ) ՌԷՄ-ների գործառության ըստուգման և նրանց լարման ժամանակ օգտագործվող սարքերի սանդղակների աստիճանավորումը:

Որպես կանոն, կազմակերպական միջոցառումների իրականացման համար լրացուցիչ նյութական ծախսեր չեն պահանջվում, սակայն դրանց իրագործումը հաճախ հակասության մեջ է մըտնում ՌԷՄ-ների հիմնական խնդիրների հետ: Այդ խնդիրների լավագույն լուծման համար պահանջվում են խոր գիտելիքներ, մեծ գործնական փորձ և հակասությունների առկայության պայմաններում խնդիրների լուծման հըմտություն: Այս նպատակին կարճ ժամկետներում և լավագույնս հասնելու հընարավորություն է տալիս հաշվողական տեխնիկան:

Հակառակորդի ռադիոէլեկտրոնային հետախույզումից պաշտպանության տեխնիկական միջոցառումները լինում են ակտիվ և պասսիվ: Դրանք են.

ա) ՌԷՄ-ների ճառագայթումների տարածման ճանապարհին արհեստական խոչընդոտների և կոնստրուկցիաների տեղադրումը (պասսիվ),

բ) աշխատասենյակների էկրանավորումը (պասսիվ),

գ) արհեստական նյութերից պատրաստված հատուկ ծածկույթների և պատյանների կիրառումը (պասսիվ),

դ) ճառագայթման նմանակիչների կիրառումը (ակտիվ),

ե) ռադիոհաղորդիչ սարքերի կիրառումը (ակտիվ),

զ) ապատեղեկատվական միջոցների օգտագործումը (ակտիվ և պասսիվ):

Այս միջոցառումները իրականացվում են հաստիքային և առձեռն միջոցներով: Այդպիսի միջոցներ են.

— արհեստական թաքստոցները և կառույցները (ծածկեր, լիրքեր, խրամատներ, հանգարներ, շենքեր և այլն),

— անդրադարձնող էկրան-դիմակները (մետաղյա ցանցեր, ռադիոտեխնիկական գործվածքներ, մետաղաթաղանթապատված նյութեր),

— կլանող էկրան-դիմակները (ցախից, ճյուղերից, ծղոտից, եղեգից, սղոցանյութերից պատրաստված),

— հատուկ ռադիոկլանող և ռադիոցրող նյութերը և ծածկույթները,

— աղմկային խանգարումների կայանները:

Ապատեղեկատվության միջոցներ են մետաղյա (մետաղապատված) մանրակերտը (այդ թվում և դուրս գրված տեխնիկան), պասսիվ ռադիոանդրադարձիչները (ինչպես հատուկ, այնպես էլ դուրս գրված ալեհավաքների ցանցերը), նմանակիչ խանգարումների կայանները և ռադիոհեռագրական ու ռադիոհեռախոսային հաղորդումներ նմանակող կայանները, ինչպես նաև պենքի կառավարման համակարգերի ՌԷՄ-ների նմանակիչները:

Տեղեկույթի հաղորդման տեխնիկական միջոցները հակառակորդի հետախուզումից պաշտպանելու համար, դրանց կանխանշանակումից, հաճախակալային տիրույթից, սխեմայակոնստրուկտորական առանձնահատկություններից կախված, կիրառվում են նաև հետևյալ միջոցները.

— չթուլյատրված մոտեցումից հատուկ պաշտպանություն (պաշտպանության ծրագրային, ապարատային, ծած-

կագրային եղանակներ և դրանց պուզակցում, կառուցվածքային սխեմաների կիրառում),

— կազմակերպական միջոցառումներ (կողերի, նշանաբանների, ռադիոտվյալների գաղտնապահում, կառավարման վահանակի մոտ աշխատելու համար թուլյատրված անձանց թվի սահմանափակում, նաև կանոնակարգված աշխատանքների ժամկետների և ծավալների պահպանում):

Նշված մեթոդները և եղանակները հնարավորություն են տալիս խուսափելու տեղեկույթի, ինչպես նաև անձնական կազմի և տեխնիկական միջոցների կորուստներից կամ էապես նվազեցնելու դրանք: Այդ մեթոդներն ու եղանակները չեն կարող հաջող կիրառվել առանց պինձառայողների բարձր կարգապահության ու մասնագիտական պատրաստականության, առանց որոշակի տեխնիկական միջոցների (այդ թվում հատուկ չափիչ սարքերի) առկայության:

Այսպիսով՝ կառավարման համակարգերի ՌԷՄ-ների պաշտպանումը հակառակորդի տեխնիկական հետախուզումից վերջին հաշվով հանգում է ճառագայթման քողարկման և ապատեղեկատվության ուղղությամբ կիրառվող միջոցառումներին: Առաջին խնդիրը լուծվում է շնորհիվ ՌԷՄ-ների ազդանշանի հպորության նվազեցման, ՌԷՄ-ների և հետախուզման համապատասխան միջոցների միջև անմիջական փոխազդման դժվարացման և խանգարիչ ֆոնի ստեղծման: Երկրորդ խնդրի լուծման համար հարկ է հաղորդել կեղծ ազդանշաններ, ազդանշաններն աղավաղել կամ դրանք փոխարինել այլ ազդանշաններով, նվազեցնել դրանց տեղեկունակությունը կամ փոփոխել ՌԷՄ-ների աշխատանքի կարգը: Էներգիական և տարածական սահմանափակումները հաշվարկվում են հատուկ մեթոդիկայով (բանաձևերով, գծագրավերլուծական եղանակով) կամ վերահսկվում են գործիքային եղանակով:

Հարկ է հաշվի առնել, որ հակառակորդի ժամանակակից հետախուզությո-

յան դեմ պայքարի առաջադրված խնդրի լիարժեք լուծումը միայն ռադիոէլեկտրոնային պաշտպանության մեթոդներով դժվար թե հնարավոր լինի, քանի որ առաջնահերթ օբյեկտներ հանդիսացող կառավարման համակարգերի հետախույզումն իրագործվում է համալիր եղանակով: Ուստի տեսողական, հեռուստատեսային, ինֆրակարմիր, լազերային, ձայնային, լուսանկարչական, գործակալային և այլ տեսակի հետախույզությունից պաշտպանվելու համար հարկ է կիրառել հակահետախույզական համալիր մեթոդներ: Պարտադիր կերպով պետք է գործի դրվեն այնպիսի միջոցներ, որոնք նվազեցնեն կառավարման տեխնիկական միջոցների խոցելիությունը հակառակորդի վեներից (խրամատներ, գաղտնանյքեր, բնական թաքստոցներ և այլն):

ՌԷՄ-ների ռադիոէլեկտրոնային ճնշման գծով հակառակորդի հնարավորությունները սովորաբար գնահատվում են ըստ էներգիական (ըստ ազդանշան/աղմուկ մակարդակների հարաբերության) և ժամանակային ցուցանիշների: Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ փոքրերի ռադիոկապերի մեծամասնությունը էներգիական առումով մատչելի է հակառակորդի ՌԷՃ-ի միջոցների համար: Այս ցուցանիշների բարելավման նպատակով հանձնարարվում է կապի գծերը կառուցել համեմատաբար կարճ հեռավորությունների վրա՝ բաժանորդների հնարավորին չափ հեռացնելով ռազմաճակատից (թեև դա տարբեր պատճառներով հաճախ դժվար է լինում), օգտագործել երկրի մակերևույթի ռելիեֆը, ընտրել ճառագայթման օպտիմալ հզորություն և կիրառել ուղղորդված ալեհավաքներ: Առավել խանգարապաշտպանված են լինում ռադիոռելեային կայանները (ճնշումը՝ գլխավորապես ալեհավաքի ուղղորդվածության տրամագրի գլխավոր թերթիկի ուղղությամբ): Ընդ որում լավագույն ցուցանիշները պատկանում են ներքնոլորտային և տիեզերական կապին: Կապի ժամանակային ցուցանիշների նվազեցումը կառավարման (կապի) կապուղի-

ների պաշտպանման առավել իրագործելի ձևն է: ՌԷՃ-ի համալիրների արձագանքման արագագործությունը գնահատվում է վայրկյանների մասերից մինչև միավոր վայրկյաններ, սակայն այդ պարամետրը աճում է նշանակետերի որոնման և նույնականացման անհրաժեշտության հետևանքով: ՌԷՃ-ի արդյունավետությունը կարելի է նվազեցնել, եթե կապի գծի արձագանքումը ՌԷՃ-ի արձագանքումից երկու կամ ավելի անգամ փոքր լինի: Գործնականում դա նշանակում է բաժանորդների աշխատանքի հստակ համաժամանակում տեղեկույթի հաղորդման ռադիոտվյալների փոփոխման համեմատ: Դա հնարավոր է դառնում փաստաթղթերի ու անձնական կազմի գործողությունների լիամշակման և կազմակերպական-տեխնիկական միջոցառումների իրագործման շնորհիվ: Արդյունքներն ավելի բարձր են ստացվում, եթե միաժամանակ կազմակերպվում է նաև հակադեյություն ՌԷՃ-ի նախահետախույզական միջոցներին, օրինակ՝ աղմկային խանգարումների ստեղծմամբ (տարածական և գծային աղմկացում):

Մարտական գործողությունների ընթացքում (առավել կարևոր պահերին) կառավարման խաթարման նպատակով կարող են կիրառվել խանգարումների միանգամյա օգտագործման հաղորդիչներ (ՄՕՀ): Դրանք կառավարման և հետախույզության ՌԷՄ-ների շրջան են հասցվում հրետանային միջոցներով, անօդաչու թռչող ապարատներով, պարաշյուտներով, հետախույզադիվերսիոն խմբերի կողմից: ՄՕՀ-ների կիրառումը բնորոշվում է վանգվածայնությամբ, հաճախականությունների լայն տիրույթում ռադիոընդունիչ սարքերի շրջափակմամբ, ճառագայթման փոքր հզորություններով, աշխատանքի սահմանափակ տևողությամբ (5—30 րոպե): Չընայած աշխատանքի տևողության սահմանափակությանը՝ դրանց արդյունավետությունը կարող է մեծ լինել, ուստի ՌԷՄ-ների աշխատանքի վերականգնման մասին որոշումը պետք է կայացվի և

իրագործվի նվազագույն ժամկետներում: ՄՕՀ-ի խանգարումներից պաշտպանվելու համար իրականացվում են հետևյալ միջոցառումները.

— հատկացվում է հատուկ արտահատիրային խումբ՝ օժտված ՄՕՀ-ի որոնման և ոչնչացման սարքավորումով,

— կառավարման կետի (ԿԿ) կապի հանգույցներում կապուղիներ առաջացնող միջոցները ապակենտրոնացվում են մի քանի ինքնուրույն խմբերի,

— կատարվում է միջոցների փոխօգտագործման վերջնամշակում ի շահ տարբեր ԿԿ-ների (միջոցների),

— ՌԷՄ-ի տեղակայման վայրն արագ կերպով փոխվում է (տեղափոխման ժամանակը պետք է փոքր լինի ՄՕՀ-ի գործողության տևողությունից):

Հակառակորդի կողմից ստեղծված խանգարումների պայմաններում կառավարման համակարգի կայունության ապահովման գործում կարևոր հանգամանքներ են ՌԷՄ-ների օպերատորների գործողությունները խանգարման ազդեցության և դրա տիպի որոշման ուղղությամբ, ինչպես նաև ռադիոսովյալների փոխման, հաղորդչի հպորության մեծացման, ուղղորդված ալեհավաքների և վերահաղորդիչների կիրառման, բանեյակարգի փոփոխման ուղղությամբ կատարվող գործողությունները:

Չորքերի և վենքի կառավարման համակարգերի դեմ ռադիոէլեկտրոնային պայքարի միջոցների կիրառման փորձը ցույց է տալիս, որ դեպքերի մեծամասնությունում պաշտպանությունն անարդյունավետ է ոչ թե հատուկ տեխնիկայի բացակայության պատճառով, այլ կառավարման ռադիոէլեկտրոնային միջոցների (համակարգերի) սխալ օգտագործման, կաղապարված գործողությունների, բնական պայմանները և առձեռն միջոցները պաշտպանման նպատակով չօգտագործվելու հետևանքով:

Թեև ՌԷՊ-ի միջոցներն անմիջականորեն չեն խոցում անձնական կազմին, սպառազինությունը և ռազմական տեխնիկան, սակայն դրանց կիրառումը կարող է էապես ազդել պորքերի և վենքի կառավարման վրա և, որպես արդյունք, մարտական գործողությունների ընթացքի և ելքի վրա: Պատկերավոր ասած՝ կառավարման համակարգերի ռադիոէլեկտրոնային պաշտպանությունը բանակի նյարդային համակարգի պաշտպանությունն է, այդ համակարգի խոցման դեպքում ցանկացած մարտական միջոց, ստորաբաժանում, պորամաս ի վիճակի չեն լինում լիովին օգտագործելու իրենց հպորությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. А. И. Палий. Радиоэлектронная борьба. М., Воениздат, 1989.
2. «Помехоустойчивость и эффективность систем передачи информации» (под ред. А. Г. Зюко). Радио и связь, М., 1985.
3. «Защита от радиопомех» (под ред. М. В. Максимова). Советское радио, М., 1976.

РАЗВЕДКА

НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ РАЗВЕДКА И ДЕЗИНФОРМАЦИЯ

А. Е. САРКИСЯН, майор, доктор технических наук

РЕЗЮМЕ

Научно-технический прогресс нашел свое отражение во всех отраслях военного дела. Руководство научной и технической политикой страны для наиболее целесообразного усовершенствования вооружения и военной техники (ВТ) и своевременного определения основных направлений технической политики приобретает все большее значение. Чтобы полнее использовать достижения науки, необходимо не только знать ее состояние в настоящее время, но иметь возможность прогнозировать основные перспективные направления ее развития.

Для специалистов всех уровней, работающих как в области разработки ВТ, так и в области принятия решений по целесообразности их проведения, особую ценность представляет наличие своевременной и достоверной информации об объектах и событиях, имеющих отношение к их деятельности, особенно — информации о ходе аналогичных работ за рубежом.

Организация поиска необходимых информационных данных, их оперативная обработка и представление в удобной для практического использования форме являются прямой задачей органов службы информации, к которым относятся и научно-техническая разведка, являющаяся важным элементом военной и, соответственно, национальной безопасности государства. Она ведется как легальными, так и нелегальными средствами.

К примеру, в СССР в начале 80-х годов сбор научно-технической информации в самой главной области — в сфере обороны — координировала военно-промышленная комиссия (ВПК) под председательством одного из заместителей премьер-министра, который был также членом Совета Обороны страны. Она координировала деятельность по сбору разведанных пяти организаций: Главного разведывательного управления (техническое управление) Генштаба ВС, КГБ (техническое управление первого главного управления — внешняя разведка), Госкомитета по науке и технике, секретного отдела АН СССР и Госкомитета по внешне-экономическим связям. При ВПК функционировал аналитический центр для тщательной фильтрации поступающих данных. Другим «ситом» были экспертные заключения ведущих специалистов «оборонки» и АН СССР. Таким образом, надежная и достоверная информация рождается в результате объективного анализа, критического рассмотрения и тщательной фильтрации и взвешивания поступающих сведений.

Однако на этом пути есть свои сложности. В частности, история науки и техники, особенно военной, знает немало примеров искусно организованной «утечки информации», в результате которой неудавшиеся разработки или бесперспективные научно-технические направления выдавались за успешно реализованные. Так было в начале 70-х годов с неудачным проектом лазерного гироскопа, с некоторыми разработками в области вычислительной техники (так называемые оптоэлектронные ЭВМ). Эффект от такой дезинформации (дезинформация в научно-технической области — это

введение в заблуждение противника ложной информацией о направлении, начале, ходе и результатах разработки) бывал значительным, так как научные лаборатории конкурентов или потенциального противника сворачивали свои успешные исследования в перспективной области и перебрасывали свои ограниченные интеллектуальные и финансовые ресурсы на заведомо обреченное «чужое» направление, что приводило к потере времени, материальных и других ресурсов. Есть существенная разница между дезинформацией и направленной информацией с преувеличениями и преуменьшениями, использованием неправильной терминологии. Так, английская военно-морская разведка получила и передала на экспертизу начальнику минно-торпедного управления адмиралтейства старательно составленное донесение о немецкой «крылатой торпед» (речь шла о крылатой ракете ФАУ—1). В нем все было абсолютно правильно, кроме названия и предназначения. Вследствие этого эксперт назвал донесение «чепухой».

Возможны случаи, когда источник информации сам находится в заблуждении и передает неверную информацию. Так, немецкий физик Клаус Фукс из американского ядерного центра в Лос-Аламосе, который в свое время передал СССР схему американской атомной бомбы, по которой после проверок и расчетов советские ученые сконструировали советскую атомную бомбу—копию американской, с 1941 г. по 1950 г. передавал советской разведке данные о ходе разработки водородной бомбы. Если бы советские ученые воспользовались этой информацией без перепроверок, то были бы впустую затрачены время и силы, так как американцы сами находились в заблуждении и шли по тупиковому пути.

Известно, что Германия вступила в войну с СССР, имея на вооружении танки с противопульным бронированием и слабыми пушками, тогда как Красная армия располагала танками с противоснарядной броней. Как видно, Германия сделала ставку на скоротечность военных действий и на подготовку снарядов с кумулятивными зарядами. Германия отказалась от оснащения своих танков дизельными двигателями, в результате чего дальность хода на одной заправке советского танка «ИС» составляла 220 км, а «Королевского тигра»—120 км. Несравненно большей была и пожароопасность немецких танков, которые к тому же были неоправданно затяжелены, а отсутствие у части «Тигров» пулеметов делало их беспомощными перед пехотой в ближнем бою. В послевоенных мемуарах и исторических работах многие иностранные авторы связывают слабости бронетанковой техники фашистской Германии с саботажем и предательством, а нередко и прямо с успешными действиями разведки противной стороны.

Следует отметить, что согласно закону рассеяния информации, сформулированному английским ученым Бедфордом, только треть ее содержится в профильных изданиях, остальная часть—в гораздо большем числе журналов родственной тематики и очень большом числе периодических изданий общего порядка, в которых появление статей по данному вопросу нельзя предвидеть. Так, в начале 70-х годов в США приступили к реализации программы «Стелс»—созданию боевых самолетов и крылатых ракет, «невидимых» для локаторов противника. Толчком к развертыванию этой программы послужила журнальная статья советского ученого, которую вероятно «проморгали» советские спецслужбы.

Иногда единственным источником информации может стать книга. В 1961 г. в США открыто продавалась книга «Наземные обеспечивающие системы ракет и космических аппаратов», из которой в СССР впервые стали известны схемы подземных шахтных пусковых установок и центров управления запусками МБР «Титан — 2». В 1963 г. в США вышла книга Питтермана «Инерциальные системы наведения», в которой анализировались ошибки инерциальных систем наведения, которые только начали внедряться на МБР «Минитмен» и БРСД «Поларис». Для гачи объяснений Питтерман даже был вызван в ФБР, которое считало, что издание этой книги нанесло ущерб безопасности США.

Важным источником информации является также патентная литература, которая, в частности, стала основным источником информации при разработке систем управления обходом препятствий и следованием рельефу местности для истребителей-бомбардировщиков 1-го поколения.

«Американцы не раз пытались ввести нашу страну в неоправданные расходы с помощью дезинформации, — отмечал генерал армии Варенников, — в конце 70-х годов, например, они забросили «дезу» о том, что намерены создать подземный подвижный комплекс для тяжелых ракет, базирующийся по принципу автодрома». Американцы инспирировали атмосферу сверхсекретности вокруг этого проекта и даже периодически подбрасывали дезинформацию по линии ГРУ и КГБ. По словам генерала Варенникова, Генштабу и главнокомандующему ракетными войсками стратегического назначения генералу Толубко стоило огромных усилий убедить Министра обороны Д. Устинова не подписывать решения о создании такой системы в Советском Союзе.

Пентагон пытался также дезинформировать СССР об успешной разработке загоризонтных радиолокационных станций (ЗГРЛС), позволяющих регистрировать старты баллистических ракет и атомные взрывы даже в другом полушарии, и СВЧ-оружия для ПРО, в основе которого лежит внешне заманчивая, но технически абсурдная идея уничтожения боеголовок ракет не противоракетами, а сфокусированными лучами в диапазоне сверхвысоких частот. На обе разработки были истрачены миллиарды рублей, время и силы многих лабораторий, НИИ и КБ, но результатов не было.

Как отмечал тогдашний председатель ВПК Ю. Маслюков, примерно в 1986 г., благодаря четкой работе советской разведки, в СССР стали доподлинно известны базовые данные американской СОИ на уровне объединенного комитета начальников штабов ВС США и технической документации, а не общих рассуждений Рейгана.

В начале 70-х годов в СССР «усовершенствовали» систему ПРО вокруг Москвы по американской системе «Сейфгард», предназначенной для поражения ракет ядерными зарядами вблизи от охраняемых шахтных пусковых установок МБР. Таким образом столица с 10-миллионным населением оказалась заминированной, хотя еще в 1961 г. в СССР впервые в мире была испытана система ПРО с безъядерными противоракетами. Это яркий пример использования информации не по назначению.

Отсутствие информации может привести к тяжелым последствиям. В частности, в начале войны во Вьетнаме (кстати, здесь был создан советский «спецназ»), по сообщению капитана 2-го ранга Резникова, советские войска несли большие потери в боях в джунглях, проваливались многие хорошо

организованные засады. Контрразведка сбилась с ног, разыскивая источник «утечки информации». Только впоследствии удалось установить, что американцы, заметив на макушках деревьев возню обезьян, не переносивших запаха пота (обмундирование пропитывалось им буквально через 5 минут после надевания), накрывали весь квадрат ракетным залпом. Отсутствие информации об американских стратегических разведывательных самолетах «У-2», способных часами находиться в полете на высотах порядка 20-25 тыс. м, позволило американскому летчику Пауэрсу в 1960 г. благополучно пересечь воздушную границу СССР и в разведывательном полете направиться к Москве. Его удалось сбить только на Урале.

Эффективность деятельности научно-технической разведки, в том числе в области дезинформации, перестраивающейся после завершения «холодной войны», но не изменившей своей сущности, очень велика. Только США в результате деятельности иностранных разведок ежегодно теряют миллиарды долларов.

РАДИОЭЛЕКТРОННАЯ ЗАЩИТА СРЕДСТВ И СИСТЕМ УПРАВЛЕНИЯ

Э. М. КОЧАРЯН, подполковник

РЕЗЮМЕ

Широкое использование радиоэлектронных средств в системах управления оружием и войсками позволяет достичь превосходства над противником путем подавления соответствующих средств и систем управления и связи.

В свою очередь противник может воспользоваться ошибками в системе радиоэлектронной защиты (РЭЗ) систем управления, чтобы без огневого воздействия дезорганизовать управление и выполнить свою задачу с минимальными потерями.

Современные средства радиоэлектронного подавления (РЭП) отличаются высоким уровнем автоматизации и быстротой действия.

Опыт мировых и локальных войн XX столетия показал, что высокая эффективность радиоподавления и радиоэлектронной защиты систем и средств управления может быть достигнута использованием разнообразных средств, гибкостью способов их использования, комбинированным применением с другими средствами.

К подразделениям РЭП и РЭЗ предъявляются высокие требования в области радиоразведки, тактики, знания технических средств и систем управления. Они должны установить цели и задачи разведки противника, определить объекты для их подавления, проанализировать демаскирующие признаки своих радиоэлектронных средств (РЭС) и принять меры по их защите.

Все меры противодействия разведке противника должны быть комплексными и непрерывными. С этой целью должны быть скрыты от разведки противника границы ответственности и задачи частей и подразделений, места основных и запасных позиций и пунктов управления, строительство ложных целей, районы и сроки развертывания оперативного резерва.

Для защиты РЭС от радио- и радиотехнической разведки противника вводятся ограничения на работу РЭС, устанавливаются границы контролируемой зоны, используются экранирующие свойства местности, проверяются функционирование и настройка РЭС.

Защита РЭС (систем) управления от технической разведки противника сводится, в основном, к мерам по скрытию излучений и дезинформации. В первом случае задача решается путем снижения мощности сигнала РЭС, ослабления контакта между РЭС и соответствующими средствами разведки противника и созданию мешающего фона.

Дезинформация противника осуществляется путем создания ложных сигналов, их искажением или заменой, а также снижением информативности сигналов или изменением порядка функционирования РЭС. При этом энергетические и пространственные ограничения рассчитываются по специальным методикам (по формулам, графоаналитически) или контролируются инструментальным методом.

Методами радиоэлектронной защиты полное выполнение задач по борьбе с современной разведкой противника вряд ли может быть обеспечено, так как разведка систем управления ведется комплексно. Следовательно необходимы комплексные контрразведывательные меры по защите от визуальной, телевизионной, инфракрасной, акустической, лазерной, фотографической, агентурной и других видов разведки. Кроме того, должны приниматься меры по уменьшению уязвимости технических средств управления от поражения оружием противника (использование окопов, капониров, естественных укрытий и т. г.).

В связи с тем, что возможности противника по радиоэлектронному подавлению РЭС обычно оцениваются по энергетическому и временному показателям, большинство радиосвязей войск энергетически доступны для средств РЭП противника и рекомендуется строить линии связи сравнительно небольшой протяженности с возможным удалением корреспондентов от линии фронта, а также использовать рельеф поверхности, выбирать оптимальную мощность излучения и при возможности использовать направленные антенны. Наиболее помехозащищенными являются радиорелейные станции, причем лучший результат дают станции тропосферной и космической связи.

Эффективность РЭП можно снизить, если реакция линии связи в два и более раз меньше реакции РЭП, что может быть достигнуто на практике четкой синхронизацией работы корреспондентов по смене радиоданных передачи информации, что обеспечивается, в частности, отработкой документов и организационными мероприятиями, а также постановкой шумовых помех.

Для дезорганизации управления в ходе боевых действий возможно применение передатчиков помех одноразового использования (ПОИ), которые доставляются в районы расположения РЭС управления артбоеприпасами, беспилотными летательными аппаратами, разведдиверсионными группами. Применение ПОИ характеризуется массированностью, блокированием радиоприемных устройств в широком диапазоне частот, а также небольшой мощностью излучения и ограниченным временем работы (5—30 минут).

Практика использования средств радиоэлектронной борьбы против системы управления войсками и оружием подтверждает, что ее защита не

всегда была эффективной не столько из-за отсутствия специальной техники, сколько по причине некачественного использования радиоэлектронных систем управления, а иногда бывает связана с ошибками, допущенными при использовании радиоэлектронных систем управления, и игнорированием разведки противника.

INTELLIGENCE

SCIENTIFIC-TECHNICAL INTELLIGENCE AND DISINFORMATION

A. E. SARKISSIAN, Major, Doctor of Technical Sciences

SUMMARY

Scientific-technical progress is found in all branches of military affairs. The guide-lines for the scientific and technical policy of our country are becoming more and more important. They are necessary for planned improvements of arms and military equipment and for the timely determination of the main directions of technical policy. For making better use of scientific achievements, it is necessary not only to know its status at present, but also to have the opportunity to forecast future trends.

For experts at all levels, working on the design of military equipment, and also in the field of making decisions on implementing such designs, it is important to have timely and reliable information about such objects and events. It is also important to have such information about similar activities and the status of similar projects abroad.

The organization of the search for necessary data, their rapid processing and presentation in a practical format are the immediate tasks of information service units. They deal in scientific-technical intelligence, which is the main element of military, and, by extension, of national state security. It uses legal and illegal means.

For example, in the USSR, in the beginning of the 1980's, the collection of scientific-technical information, in the most important field—that of defense—was coordinated by the Military-Industrial Commission (MIC). It was lead by one of the deputy prime-ministers who was also a member of the Defense Council of the USSR. This Commission coordinated the activity of intelligence data collection from five organizations:

- 1. General Intelligence Administration (technical department) of the General Staff of the Armed Forces (GRU),*
- 2. Committee of State Security (KGB) (technical department of the First Main department—external intelligence),*
- 3. State Committee for Science and Technology,*
- 4. Secret Division of the USSR Academy of Sciences, and*
- 5. State Committee of Foreign Economic Relations.*

Attached to the MIC, the Analysis Center scrupulously filtered incoming data. The other «sieve» consisted of the leading experts of the Military-Industrial complex and of the Academy of Sciences of the USSR. In this way, dependable and reliable

information was obtained after an objective analysis of all in-coming data, their critical consideration and thorough vetting.

There are, however, certain difficulties along this way. Specifically, the history of science and technology, especially military, knows of many examples of skillfully organized «leaking of information». These could consist of unsuccessfully elaborated or futile scientific-technical trends which were passed off as successful realizations.

Such an example, in the early 1970's, was the unsuccessful project of the laser gyroscope and some designs in the field of computers: the so-called «optical-electronic computer». The effect of such disinformation was to shift the competitors' or potential enemy's limited intellectual and scientific resources from successful research in fields with good prospects to an obviously «flawed» direction. This causes a loss of time, materiel and other resources.

There is an essential difference between disinformation and purposefully altered information. The latter is truthful, but has built-in biases, exaggerations, minimizations, and the use of wrong terminology.

For instance, British military-naval intelligence received and passed on for examination by the Head of the mine-torpedo desk of the Admiralty, a painstakingly fabricated dispatch on a German «cruise torpedo» (about the V-1 cruise missile). All in that dispatch was absolutely true, except the designation and its purpose. As a consequence of that the expert called the dispatch a «fantasy».

There are possible cases, when the human source of information is himself wrong and passes wrong information. German physicist Klaus Fuchs (from the Los-Alamos American Nuclear Research Center) passed the American atom bomb's scheme to the USSR. Soviet scientists, after checking the experimental data and the computations, designed the Soviet atom bomb. It was a copy of the American bomb. On the other hand, from 1941 to 1950, he passed on to Soviet intelligence services, data on the development of the hydrogen bomb. If Soviet scientists had made use of such information without repeating the rechecking process which they had done for the nuclear bomb, there would have been a loss of time and energy because the Americans themselves had been mistaken in their own calculations and had gone up a blind alley.

It is known that Germany had adopted tanks with anti-bullet armor and weak guns at the time of their declaration of war against the USSR. This was done even though the Red Army had armed its tanks with anti-projectile armor. It seems that Germany relied on short-term military activities and on the design of hollow charge projectiles. Germany rejected equipping her tanks with diesel engines. As a result of that decision, the cruise range of the Soviet «Joseph Stalin» tank was 220 km, and that of the German «King's Tiger»—120 km. The German tank's flammability was greater. It was also unnecessarily heavier. Some «Tigers» had no machine-guns, which made them ineffective in close combat against infantry. Many foreign authors in post-war memoirs and historical works link the weakness of Nazi Germany's tank units with sabotage and treachery, and, frequently directly related to successful intelligence activities against the enemy.

It is noteworthy, that in accordance with the law on the dispersal of information as proposed by the British scientist Bedford, only a third of available research information is published as specialized literature in books. Another third may be found in specialized journals related to these potentially secret subjects. The last third may be gleaned in many general periodicals. The publication of such articles in the open media cannot be foreseen.

In the beginning of the 1970's, for instance, the USA began implementing the «Stealth» program—making combat aircraft and cruise missiles «invisible» to enemy radar. The spark that led to the development of this program was an article published by a Soviet scientist in a monthly magazine. This article was probably «missed» by our secret services.

Sometimes a book can be the only source of information. In 1961, in the USA, a book «Missiles and space vehicle ground maintenance systems» was sold on the open market. From this book, the USSR was, for the first time, informed about the schematics of silos as well as the control and command centers of long range ballistic missiles (LRBM). In 1963, in the USA, Peterman's book «Inertial guidance systems» was published. The book analyzed the errors of inertial guidance systems which, at that time, were just being integrated in the «Minuteman» (LRBM) and the «Polaris» intermediate range ballistic missile (IRBM). For publishing on this topic, Peterman was even summoned by the FBI, which considered that the publication of this book damaged US security.

Another important source of information is patent literature. It specifically became the main source of information during the development of terrain contour-matching control (TERCOM) systems for first-generation fighter-bombers.

«Americans often tried to make our country carry out unwarranted expenses—with the help of disinformation», noted General of the Army Varennikov, «In the end of the 1970's, for example, they fed us the disinformation on their intention to design a mobile underground complex for heavy missiles, based on the autodrome principle». Americans created a top-secret environment surrounding this project and periodically delivered the disinformation to GRU and KGB channels. Based on General Varennikov words, the General Staff and the Commander-in-Chief of Strategic Purpose Rocket Forces, General Tolubko, lavished great efforts to change Minister of Defense D. Ustinov's mind about signing the decision to create such a system in the Soviet Union.

The Pentagon also tried to disinform the USSR about the successful design of over-the-horizon radar (OHLR), which allowed to note ballistic missile launches and nuclear tests even in another hemisphere. Another such project was a super high-frequency weapon for anti-missile defenses. It was based on an initially tempting, but technically absurd idea of destroying missile warheads not by anti-missile missiles, but by focusing rays of super high-frequencies range. Many billions of rubles, time and many laboratories' science-research institutes and designers' offices concentrated their efforts on these two technologies. There were no positive results.

As noted by the Chairman of the Military-Industrial Commission, Yuri Masliukov, around 1986, thanks to the Soviet intelligence services' concerted opera-

tions, the American «Star-war initiative» was known in the USSR. Basic data on the system became known from information at the level of the US Armed Forces Joint Chiefs of Staff and technical documentation—not from former-President Reagan's «confabulations».

In the beginning of the 1970's, the USSR «improved» the system of anti-missile defenses (AMD) around Moscow to make it similar to an American «Safeguard» system. This system was intended to destroy missiles with the use of nuclear charges close to guarded LRBM silos. Thus, the 10-million population of the capital was mined, although even in 1961, in the USSR and for the first time in the world, an AMD-system was tested with non-nuclear anti-missile missiles. This is a striking example of information used not for its proper purpose.

Lack of information can lead to grave consequences. Specifically, in the beginning of Vietnam war (by the way, it was there that Soviet «Spetsnaz»—special operations troops—were created), according to second class captain Reznikov's report, Soviet troops suffered great casualties in jungle combat, and sometimes many well-developed ambushes failed. Counter-intelligence was running off its feet trying to seek the source of the leak of information. It was established only later that Americans, on seeing monkeys' scuffling on tree-tops, delivered a blast of rocket fire on that quadrant. The monkeys fussed because they couldn't bear the smell of the uniforms which were soaked in sweat just five minutes after the soldiers had put them on.

The lack of information about the «U-2» American strategic reconnaissance aircraft, which was able to fly for many hours at a 20—25 km service ceiling, allowed the American pilot (Powers) to successfully cross the USSR air border and fly towards Moscow on a reconnaissance flight. He was shot down only on reaching the Urals.

The effectiveness of scientific-technical intelligence and disinformation operations is great. These operations have survived the process of reconstruction in the «post cold-war» era. Their nature is unchanged. The USA alone is losing billions of dollars annually as a result of foreign intelligence activity.

ELECTRONIC PROTECTION OF CONTROL SYSTEMS AND COMMAND METHODS

E. M. KOTCHARIAN, Lieutenant-Colonel

SUMMARY

The wide-spread use of means of electronic control and command systems of arms and troops allows one to gain superiority by neutralizing the enemy through appropriate systems of command, control and communications.

In turn, the enemy may take advantage of deficiencies in the electronic protection system (EPS) of the command and control systems. The goal of this would be to disorganize management and to carry-out its mission with minimal casualties. Modern electronic counter-measures (ECM) are remarkable for their high level of

automation and rapid operational speeds through the use of computers, radar, directional finders, directional antennas, and modular design.

The experience of international and local wars of the twentieth century has shown that the high efficiency of electronic jamming and protection of the means of command and control can be achieved by using different methods, with flexibility, and in tandem with other means.

In the field of electronic support measures (ESM), various demands are made of EPS and ECM units. These demands are concerned with the area of tactics and the technical knowledge of the equipment and its control and command systems. The enemy's ESM should be identified together with the goals and tasks assigned to it. Targets for electronic suppression have to be uncovered. Methods have to be implemented to analyze the means used by the enemy to uncover our own concealment strategies. Only then would it be possible to ensure the security of our own methods.

All counter measures against the enemy's electronic surveillance should be integral and uninterrupted. With this aim in mind, the scope of the coverage concerning the enemy should be concealed. Furthermore, responsibilities, tasks of units, their principal and reserve locations, command and control posts, the use of decoys, the areas and conditions of the deployment of the operational reserves, are also to be concealed.

In order to protect the ESM from the enemy's radio-reconnaissance and electronic warfare support measures, the use of ESM must be limited. The limits of control zones have to be determined. The reflecting characteristics of the terrain's topography must be used as well as the verification of the proper functioning and tuning of the ESM.

The protection of the ESM from the enemy's technical penetration comes down to hiding radiation phenomena, and the spreading of misinformation and disinformation. In order to hide radiation patterns, ESM signal power may be reduced. This would reduce the likelihood of possible contacts between the ESM's of both sides. Finally, the creation of background noise helps in the camouflage process.

Misinforming the enemy is realized by the creation of false signals, their distortion or replacement, and also by reducing the quantity of information contained in the signals. Changing the utilization of ESM also helps to unbalance the enemy. In such cases, energy and spatial limits are calculating by special means (formulas, graphical analysis) or instrumental verification.

Accomplishing the task of penetrating the enemy's modern electronic warfare system can be secured only with great difficulty. This is because such systems are very complex. It is therefore necessary to combine counter-intelligence measures to be protected from the use of visual, tele-visual, infrared, acoustic, laser, photographic, spies, and other types of information gathering. Besides that, precautions must be taken to reduce the vulnerability of technical means of command and control from enemy fire. Use must be made of structures such as special emplacements, reinforced shelters, and natural features.

The enemy's capacity for electronic counter-measures of the ESM are usually evaluated through energy and temporal indicators. In this respect, the communica-

tions of most troops are subject to interception by the enemy through their ECM. It is therefore recommended to maintain short lines of communication. Correspondents should be placed as far away as possible from enemy positions while making use of surface relief features, optimal transmission power levels and the use of directional antennae. Radio-relay sets are the best protected energy sources. Use of the troposphere and space communication stations provide the best results in this regard.

The efficiency of the enemy's EPS may be reduced if the length of communication lines are decreased by two or more times. This may be achieved by improving the synchronization of the correspondents' work in changing the technical characteristics of the transmission of information. This may be made possible by developing coded documents and taking appropriate administrative and organizational measures. Similar results may also be obtained through sound interference patterns.

The disorganization of the enemy's control and command systems during combat operations may be carried out by means of single-use interference transmitters (SIT) which may be delivered to the ESM location area by artillery, drones, and diversionary troops operating behind enemy lines. The usefulness of SIT's depend on their massive use to block receiver units operating across a wide frequency range. They are also characterized by their limited electronic radiation capacity and the limited time of effective work (5 to 30 minutes).

The failure to protect troop and armament control and command systems from electronic warfare methods is not only due to technical deficiencies. The reason may be the improper use of electronic control and command systems, by the commission of errors while using ECM and the inadequate attention paid to electronic counter-intelligence.

ՄԱՐՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՐԵՏԱՆՈՒ ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄԸ ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ ԿՐԱԿԻ ՎԱՐՄԱՆԸ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆԸ

Ն. Մ. ՄՈՒՐԱԳՅԱՆ, գնդապետ

Հակառակորդի կրակային խոցումը հրետանու բուն մարտական խնդիրն է: Ինքնին հասկանալի է, որ կրակը պետք է վարվի ժամանակին և դիպուկ: Այս պահանջների բավարարման համար անհրաժեշտ է մարտի բոլոր ձևերում մշտապես ուշադրություն դարձնել կրակի վարմանը և կառավարմանը հրետանու նախապատրաստման հարցերին: Կրակի վարմանը և կառավարմանը հրետանու նախապատրաստում ասելով նկատի ենք ունենում մարտից առաջ և մարտական գործողությունների ընթացքում այնպիսի համալիր միջոցառումների կազմակերպումը և իրագործումը, որոնք հնարավորություն տան հրետանային ստորաբաժանումները անընդմեջ պահելու կրակային խնդիրների առավել արդյունավետ կատարման համար մարտական պատրաստության վիճակում: Այս խնդիրն է՛լ ավելի մեծ կարևորություն է ստանում լեռնային պայմաններում հրետանու կիրառման դեպքում:

Կրակի վարմանը և կառավարմանը հրետանու նախապատրաստումը ներառում է հետևյալ միջոցառումները.

1. Նշանակետերի հետախուզում և նրանց կոորդինատների որոշում,
2. Կրակի վարման տեղաերկրաբաշխական նախապատրաստում,
3. Օդերևութաբանական նախապատրաստում,
4. Ձգաբանական նախապատրաստում,
5. Տեխնիկական նախապատրաստում,
6. Կրակի վարման համար հիմնականների որոշում:

Այժմ ավելի հանգամանորեն քընարկենք այդ միջոցառումները:

1. Նշանակետերի հետախուզում և նրանց կոորդինատների որոշում

Ժամանակակից մարտի բնույթը, պորքերի մարտակարգերի հագեցվածությունը մեծ քանակությամբ վանապան տեսակի նշանակետերով, որոնք ցրված են ինչպես ճակատով մեկ, այնպես էլ դեպի խորք, է՛լ ավելի են խստացնում հակառակորդի հետախուզման կազմակերպմանը ներկայացվող պահանջները: Հետախուզման կազմակերպումը և վարումը բոլոր կարգի հրամանատարների և շտաբների կարևորագույն խնդիրն է: Հետախուզությունը պետք է վարվի անընդհատ և ժամանակին, տա արժանահավատ տվյալներ հակառակորդի և տեղանքի մասին:

Դիվիզիոնում (մարտկոցում) հետախուզության գլխավոր խնդիրն է՝ հակառակորդի միջուկային և քիմիական հարձակման մարտավարական միջոցների, հենակետերում, կենտրոնացման ու ելակետային շրջաններում նրա կենդանի ուժի և կրակային միջոցների, հրետանային և ակնանենտային մարտկոցների, հրամանատարական կետերի (ՀԿ) և ռադիոտեղորոշումային կայանների (ՌՏԿ) հետախուզումը և դրանց կոորդինատների որոշումը:

Նշանակետերի մասին հետախուզական տվյալները ներառում են.

- նշանակետի համարը և բնույթը,
- նշանակետի կենտրոնի կոորդինատները և բարձրությունը (տեղի անկյունը) և, հնարավորության սահմաններում, խմբային նշանակետի հիմնական տարրերի կոորդինատները,
- նշանակետի չափերը ճակատով և դեպի խորք,

— նշանակելու գործողության բը-
նույթը, կենդանի ուժի և տեխնիկայի
պաշտպանվածության աստիճանը,

— նշանակելու հայտնաբերման ժա-
մանակը և միջոցները:

Երբ կրակի վարման համար հիմնա-
նիշները որոշվում են համաձայն լրիվ
նախապատրաստման եղանակի, նշա-
նակելու կողմնատները, կախված
պայմաններից, որոշվում են հետևյալ
տեխնիկական միջոցների կիրառմամբ.
քվանտային հեռաչափ (նրա գործողու-
թյան հեռավորության սահմաններում),
ԼՊՌ—1 լազերային հեռաչափ (մինչև 20
կմ հեռավորության դեպքում), ԳՄ—2 հե-
ռաչափ (3—5 կմ հեռավորության դեպ-
քում), ՎԷՀԿ տիպի ՌՏԿ-ներ (հեռավորությունը 20—
25 (10...15) կմ), կրակ վարող հրանոթնե-
րի (ՀԳՌ, ՄվՀ) հետախուզության ՀՀՀԼ
տիպի ՌՏԿ-ներ (20—25 կմ-ից ոչ ավելի
հեռավորությունների դեպքում), կրակ վա-
րող ականանետների հետախուզության
ՀՀՀԼ տիպի ՌՏԿ-ներ (մինչև 12—13 կմ
հեռավորության դեպքում), ձայնային
հետախուզություն (հեռավորությունը
մինչև 7—9 կմ, նշանակելու կողմնա-
նատները որոշվում են «ճշգրիտ» բնու-
թյամբ պարբերական սխալի հաշվա-
ռումով), հետախուզական ճշգրտիչ ուղ-
ղաթիո (հայտնաբերման հեռավորու-
թյունը օպտիկական սարքի կիրառման
դեպքում՝ մինչև 8 կմ, քվանտային հե-
ռաչափով՝ մինչև 10 կմ):

2. Տեղանկրաբաշխական նախապատրաստում

Դիվիզիոնում (մարտկոցում) տե-
ղանկրաբաշխական նախապատրաստ-
ման խնդիրն է կրակային դիրքերի (ԿԴ),
հրամանատարական դիտակետերի (դի-
տակետերի), հրետանային հետախու-
զության միջոցների կետերի (դիրքերի)
կողմնատների և բացարձակ բարձ-
րությունների որոշումը, ինչպես նաև
հրանոթների (ականանետների) նշա-
նառման և սարքերի կողմնորոշման հա-
մար կողմնորոշային ուղղություննե-

րի ուղղորդիչ անկյունների որոշումը:

Մարտկոցում տեղանկրաբաշխա-
կան կապակցման ժամանակին և որակ-
յալ իրագործումն ապահովվում է հետև-
յալ միջոցառումների շնորհիվ.

— կողմնորոշային ուղղություննե-
րի ուղղորդիչ անկյունների և կողմնա-
նատների որոշման եղանակների ընտ-
րություն,

— կողմնացույց-անկյունաչափների
(բուսողների) շտկման, ինչպես նաև տե-
ղաշարժի ժամանակ դրանց փոփոխու-
թյունների հաշվառման կարգի որոշում,

— հողակային կողմնացույցների և
կառավարման հրամանատարական մե-
քենաների տեղակապակցիչ սարքերի
ճշտագրում,

— լուսատուների ուղղորդիչ անկ-
յունների աղյուսակներով ստորաբա-
ժանումների ապահովում,

— մարտկոցի տարաշարժի երթուղի-
ներում ստուգիչ կետերի և ԿԴ-ի, ՀԳԿ-ի
(ԳԿ-ի) շրջաններում ելակետերի ընտ-
րություն, դրանց կողմնատների որո-
շում ու դրանցով ստորաբաժանումների
հրամանատարների ապահովում,

— տեղափոխման ընթացքում կամ
հարևան գոտի անցնելու դեպքում տե-
ղանկրաբաշխական կապակցման կար-
գի որոշում:

Դիվիզիոնում (մարտկոցում) մար-
տակարգի տարրերի կողմնատները
որոշվում են ռադիոտեղեկացային սար-
քերի ու սարքավորանքի կամ ինքնու-
րույն ուղեգնացային սարքերի օգնու-
թյամբ ըստ երկրաբաշխական ցանցերի
կետերի, երկրաբաշխական տվյալների
քարտեզի կամ 1:25000, 1:50000, 1:100000
մասշտաբի քարտեզների ուրվագծային
կետերի:

Կապակցվող կետերի բացարձակ
բարձրությունները որոշվում են ռադիո-
ուղեգնացային սարքերի, հատուկ սար-
քերի (բարձրաչափ, ճնշաչափ և այլն),
անկյունաչափական սարքերի (տեղի
անկյան հաշվարկումով) օգնությամբ
կամ քարտեզով:

Կողմնորոշային ուղղությունների
ուղղորդիչ անկյունները որոշվում են

համաձայն հողակային կամ աստղագիտական եղանակների, երկրաբաշխական ցանցերի կետերից ուղղորդիչ անկյան փոխանցմամբ անկյունային շարժման միջոցով՝ միաժամանակ կատարելով ճշգրտում ըստ երկնային լուսատուի, կամ ինքնուրույն ուղեգնացային սարքերի հողակային ուղղութայությունից միջոցով կամ ըստ կողմնացույց-անկյունաչափի մագնիսական սլաքի:

Տեղանկրաբաշխական կապակցումը կատարում են ինքնուրույն ռադիոուղեգնացային սարքերով օժտված հրամանատարական մեքենաների (ինքնագնաց հրետանային կայանքների) անձնակազմերը, հրետանային ինքնակապակցիչ խմբերը կամ տրված տեղանկրաբաշխական ստորաբաժանումները:

Տրված տեղանկրաբաշխական ըստորաբաժանումները կապակցվող կետերի կոորդինատները որոշում են ռադիոուղեգնացային սարքավորանքի, սարքերի կամ ինքնուրույն ուղեգնացային սարքերի օգնությամբ՝ երկրաբաշխական ցանցերի կետերից: Կողմնորոշային ուղղությունների ուղղորդիչ անկյունները նրանք որոշում են հողակային կամ աստղագիտական եղանակով, իսկ կապակցվող կետերի բացարձակ բարձրությունները՝ ռադիոուղեգնացային սարքավորանքի, հատուկ կամ անկյունաչափական սարքերի (տեղի անկյան հաշվարկումով) օգնությամբ:

Տեղանկրաբաշխական կապակցումը կատարվում է կրակակոճումն սկսելու պատեհաժամությունն ապահովող եղանակներով՝ կապակցման ճշգրտության հետագա մեծացումով: Կապակցման ուղղությամբ կատարվող աշխատանքները չպետք է դանդաղեցնեն դիվիզիոնի (մարտկոցի) նախապատրաստումը կրակային խնդիրների կատարմանը:

Տեղանկրաբաշխական կապակցման ստուգումը կայանում է կապակցվող կետերի կոորդինատների, դրանց բացարձակ բարձրությունների և կողմնորոշային ուղղությունների ուղղորդիչ անկյունների նոր (կրկին անգամ) որոշման մեջ՝ այս անգամ արդեն այլ ելակն-

տային տվյալների հիման վրա, այլ սարքերի կամ աշխատանքի եղանակի կիրառմամբ:

Եթե երկրաբաշխական ցանցերի կետերը բացակայում են կամ վզալի չափով հեռու են գտնվում, չկան մեծ մասշտաբի քարտեզներ, կամ տեղանքն աղքատ է ուրվագծային կետերով, տեղանկրաբաշխական կապակցում կատարում են տեղանկրաբաշխական կամ կրակային ստորաբաժանումները՝ ուղղորդիչ հրանոթների կամ ականանետների կիրառմամբ¹:

Կետերի կոորդինատները կարելի է որոշել հետևյալ եղանակներով.

- ուղիղ հավաստանշում,
- հակադարձ հավաստանշում,
- վուզակցված հավաստանշում,
- բեռային եղանակ:

3. Օդերևութաբանական ճախապատրաստում

Այս նախապատրաստման խնդիրն է կրակի վարման և կառավարման ժամանակ հաշվի առնվող օդերևութաբանական պայմանների որոշումը: Դրանք են՝

- մթնոլորտի վերգետնյա ճնշման շեղումները,
- միջին քամու և ջերմաստիճանի միջին շեղումները ըստ բարձրությունների,
- ակտիվ-ռեակտիվ ականների (ԱՌԱ) և ռեակտիվ արկերի հետագծի ակտիվ հատվածի սահմաններում քամու պարամետրները:

Օդերևութաբանական նախապատրաստման խնդիրը լուծվում է օդերևութաբանական կայանների, երկրորդ խորպնման կայաններով (ԵԽԿ) օժտված օդերևութաբանական կետերի, դիվիզիոնների (ռեակտիվ հրետանու մարտկոցների) օդերևութաբանական կետերի ուժերով:

Մարտկոցում օդերևութաբանական նախապատրաստումն իրագործվում է համաձայն դիվիզիոնի հրամանատարի (շտաբի պետի) ցուցումների: Այն ներառում է

¹ Տես ПСИУО, приложение I, 1990.

օդերևութաբանական ամփոփագրերի ընդունումը, իսկ դրա հնարավորության բացակայության դեպքում՝ դիվիզիոնի կրակի կառավարման կենտրոնի (ԳԿԿ) ամփոփագրերի ստացումը, «Օդերևութամիջին» մոտավոր ամփոփագրի ստացումը ԳԿԿ-ից, օդերևութաբանական նախապատրաստման վերահսկումը:

4. Ձգաբանական նախապատրաստում

Սա ներառում է.

— դիվիզիոնի ստուգիչ հրանոթի (մարտկոցի հիմնական հրանոթների) համար արկերի սկզբնական արագության գումարային շեղվածքի որոշումը,

— դիվիզիոնի ստուգիչ հրանոթի նըկատմամբ մարտկոցների հիմնական հրանոթների տարահարության որոշումը,

— հիմնական հրանոթի նկատմամբ մարտկոցի հրանոթների տարահարության որոշումը,

— լիցքերի ջերմաստիճանի շեղվածքի որոշումը,

— վիճակների այն ձգաբանական բնութագրերի որոշումը, որոնց հաշվառումը նախատեսված է հրաձգության աղյուսակներով:

Գիվիզիոնի ստուգիչ հրանոթի համար արկերի սկզբնական արագության գումարային շեղվածքը որոշվում է ՀՁԿ-ի օգնությամբ:

Մարտկոցի հիմնական հրանոթների համար այդ պարամետրի արժեքները որոշվում են.

— ՀՁԿ-ի օգնությամբ,

— ըստ ստուգիչ հրանոթի տվյալների՝

$$\Delta V_{0 \text{ գում}}^{\text{հիմն}} = \Delta V_{0 \text{ գում}}^{\text{ստ}} + \delta V_0^{\text{ստ}},$$

— լիցքերի խմբաբանակի համակրակմամբ այնպիսի խմբաբանակի հետ, որի համար արկերի սկզբնական արագությունների գումարային շեղվածքը հայտնի է՝

$$\Delta V_{0 \text{ գում}}^{\text{հիմն}} = \Delta V_{0 \text{ գում}}^{\text{հայտ}} + \frac{\zeta_{\text{տ}} - \zeta_{\text{տ}}^{\text{հայտ}}}{|\Delta X_{V_0}|}:$$

ՀՁԿ-ի օգնությամբ կամ լիցքերի

խմբաբանակի համակրակմամբ $\Delta V_{0 \text{ գում}}^{\text{հիմն}}$ -ի որոշման անհնարինության դեպքում հաշվի է առնվում միայն $\Delta V_{0 \text{ գում}}^{\text{ստ}}$ -ը՝

$$\Delta V_{0 \text{ գում}}^{\text{հիմն}} \approx \Delta V_{0 \text{ հր}}^{\text{հիմն}}$$

Լիցքերի չկրակված համարների համար թույլատրվում է $\Delta V_{0 \text{ գում}}^{\text{ստ}}$ -ի արժեքը հաշվարկել՝ օգտագործելով անցումային գործակիցները՝

$$\Delta V_{0 \text{ գում}} = (\Delta V_{0 \text{ գում}}^{\text{կրակ}} - \Delta V_{0 \text{ գում}}^{\text{կրակ}}) K_{\text{անց}} + \Delta V_{0 \text{ հր}}$$

Հրանոթների տարահարությունը որոշվում է հետևյալ եղանակներով.

— ՀՁԿ-ի օգնությամբ՝

$$\delta V_0^{\text{ստ}} = \Delta V_{0 \text{ գում}}^{\text{հիմն}} - \Delta V_{0 \text{ գում}}^{\text{ստ}},$$

$$\delta V_0^i = \Delta V_{0 \text{ գում}}^i - \Delta V_{0 \text{ գում}}^{\text{հիմն}},$$

— հենանիշի ստեղծման արդյունքների հիման վրա՝

$$\delta V_0^i = \frac{\zeta_{\text{տ}}^i - \zeta_{\text{տ}}^{\text{հիմն}}}{|\Delta X_{V_0}|},$$

— առաջին երկու եղանակների կիրառման անհնարինության դեպքում՝ ըստ $\Delta V_{0 \text{ հր}}$ -ի որոշման արդյունքների կատարվող հաշվարկով՝

$$\delta V_0^i = \Delta V_{0 \text{ հր}}^i - \Delta V_{0 \text{ հր}}^{\text{հիմն}}:$$

5. Տեխնիկական նախապատրաստում

Մարտկոցում տեխնիկական նախապատրաստումն իրականացվում է ստորաբաժանման ուժերով՝ հրետանային սպառազինության ծառայության մասնակցությամբ: Տեխնիկական նախապատրաստման խնդիրն է հրանոթների (ականանետների, ՀՏԿ-ի կայանքների), կառավարման հրամանատարական մեքենաների, ՇՀԿ-ի, ԷՀՄ-ի, հետախուզական և կրակի կառավարման, ձգաբանական կայանի և օդերևութաբանական կետի սարքերի նախապատրաստումը, ինչպես նաև վիճակների նախապատ-

քաստումը կրակի վարմանը (մարտական աշխատանքին):

Հրանոթների (ականանետների) նախապատրաստումը կրակի վարմանը ներառում է՝

— կրակ բացելուց առաջ հրանոթների վննումը և մեխանիզմների աշխատանքի ստուգումը,

— հակահետզոլորման սարքվածքների ստուգումը,

— նշանառման հարմարանքների ստուգումը,

— հրանոթների և սարքերի նախապատրաստումը գիշերային աշխատանքի:

6. Կրակի վարման համար հիմնահիշմների որոշում

Հիմնահիշմների որոշման կազմակերպումը իրագործվում է դիվիզիոնի (մարտկոցի) հրամանատարի կողմից: Այն ներառում է.

— համագորային ստորաբաժանման մարտական խնդրի և համագորային հրամանատարի ու հրետանու ավագ հրամանատարի (պետի) կողմից առաջադրված կրակային խնդրի պարզորոշումը,

— կրակի հիմնական ուղղությանը նշանակումը (պարզորոշումը),

— ըստ մարտի նպատակի կրակի վարման համար հիմնահիշմների որոշման եղանակի ընտրությունը (պարզորոշումը),

— ստորաբաժանումների և կրակի վարման պայմանների վերաբերյալ այն տվյալների ճշտումը, որոնք անհրաժեշտ են հիմնահիշմների որոշման համար,

— աղյուսակային տվյալներից կրակի վարման պայմանների շեղվածությանը դեպքում շտկումների որոշումը և ՀՇԳ-ի կառուցումը, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև այդ շտկումների հաղորդումը մարտկոցներին,

— կրակի վարման համար հիմնահիշմների որոշման միջոցների նախապատրաստումը և դրանց նախապատրաստման ճիշտ կատարման վերահրսկումը:

Համագորային ստորաբաժանման

մարտական խնդրի և համագորային հրամանատարի ու հրետանու ավագ հրամանատարի (պետի) կողմից առաջադրված կրակային խնդիրների պարզորոշման ժամանակ դիվիզիոնի (մարտկոցի) հրամանատարը սահմանում է նշանակետերի ենթադրական շրջանը, կրակակոծման առավելագույն ու նվազագույն հեռավորությունները և երբային ուղղությունները (դեպի աջ և ձախ):

Կրակի վարման համար հիմնահիշմների որոշման եղանակը նշանակվում է՝ կախված իրավիճակի պայմաններից, ինչպես նաև կրակի վարման ու կառավարման նախապատրաստման ուղղությամբ միջոցառումների իրականացման լիարժեքությունից և ճշգրտությունից, կրակի վարման պայմանների վերաբերյալ եղած տվյալների ամբողջականությունից, հետախուզման միջոցների ու կրակակոծման սպասարկման հնարավորություններից:

Կրակի վարման համար հիմնահիշմների որոշման հիմնական միջոցն է էՎՄ-ը: Մարտկոցի ավագ սպան դիվիզիոնի կրակի կառավարման կետ և մարտկոցի հրամանատարին վեկուցում է.

— մարտկոցի ԿԳ-ի կոորդինատները և բարձրությունը,

— մարտկոցում հրանոթների թիվը և հիմնական հրանոթի համարը,

— նվազագույն նշանառումները (կրակակոծման նվազագույն հեռավորությունները),

— զինամթերքի առկայությունը ըստ տեսակի և խմբաքանակի,

— յուրաքանչյուր խմբաքանակի և լիքքի համար արկերի սկզբնական արագությունների գումարային շեղվածքը,

— լիքքերի ջերմաստիճանը,

— կրակամիտքների (հենահիշմների ստեղծման) արդյունքները:

Մարտկոցի հրամանատարը դիվիզիոնի հրամանատարին (շտաբի պետին) վեկուցում է՝

— մարտկոցի ՀԳ-ի կոորդինատները և բարձրությունը,

— ՄԱՄ-ի կողմից վեկուցված տվյալները:

Կրակի կառավարման սարքերի նախապատրաստման ճշգրտության վերահսկման և ՀՇԳ-ի կառուցման կարգը սահմանվում է նախապես: Գրա համար նշանակվում է մի կենտ, ըստ որի կատարվում է տեղագրական տվյալների («Մտուգում—1» ապդանշան) և հաշվարկված հիմնանիշների («Մտուգում—2» ապդանշան) համապատասխանության ստուգում:

Կրակի կառավարման սարքերը ճիշտ նախապատրաստված են համարվում, եթե տեղագրական (հաշվարկային) հեռավորությունների միջև տարբերությունը չի գերապանցում 50 մ-ը, իսկ տեղագրական (հաշվարկային) վերջնապըտուման տարբերությունը՝ 0—0,5-ը:

Նշանակետերի և հենանիշների վերա կրակի վարման համար հաշվարկված (կրակավորված) հիմնանիշները, ինչպես նաև կրակի վարման տվյալները և կրակափորձման ու խոցող կրակակոծման ընթացքում շտկման որոշման համար անհրաժեշտ գործակիցների արժեքները գրանցվում են տվյալ դիվիզիոնի ու մարտկոցի կրակի վարման համար հաշվարկված հիմնանիշների աղյուսակում: Կրակի վարման համար հիմնանիշների որոշման ժամանակ առանձին հրանոթների հրամանատարները որոշված հիմնանիշներում կատարում են ուղղումներ՝ ըստ իրենց հրանոթների առանձնահատկությունների:

Կրակի վարման համար հիմնանիշների որոշման եղանակներն են.

- լրիվ նախապատրաստումը,
- նշանակետերի կրակափորձումը,
- կրակափորձիչ հրանոթի (ԿՓՀ) տվյալների կիրառությունը,
- կրակի տեղափոխումը կրակափորձված նշանակետից (հենանիշից),
- կրճատ նախապատրաստումը,
- կրակի աչքաշափային տեղափոխումը:

Կրակի վարման համար նախապատրաստման լրիվ (կրճատ) եղանակով հիմնանիշների որոշման ժամանակ ընտրվում են հետագծի ձևը, արկը և լիցքը, որոնց համար պետք է հաշվարկվեն

շտկումները: Ընտրված լիցքերից մեկով պետք է ապահովվի նշանակետերի ենթադրվող շրջանի վրա կրակելու հնարավորությունը փոքր հեռավորության համար, իսկ մյուս լիցքն ընտրվում է այնպես, որ ստացվի հետագծի առավել նըպատակահարմար կորություն:

Ուղղումները հաշվարկվում են հենակետային հեռավորությունների համար ինչպես կրակակոծման հիմնական ուղղությամբ, այնպես էլ բոլոր այն ուղղություններով, որոնք հիմնական ուղղությունից շեղված են մինչև 8.00-ն: Նըշանակետերի ենթադրվող շրջանի՝ ճակատով սահմանափակվածության դեպքում կարելի է նշանակել 1...2 ուղղությունները: Հենակետային հեռավորությունները նշանակվում են հրանոթների համար միմյանցից մինչև 4 կմ հեռավորությունների վրա, իսկ ականանետների և հրասանդային կրակելաձևի դեպքում հրանոթների համար՝ միմյանցից մինչև 2 կմ հեռավորությունների վրա:

Կրակի վարման համար հիմնանիշների որոշումը լրիվ նախապատրաստման եղանակով

Կրակի վարման համար հիմնանիշները համարվում են լրիվ նախապատրաստման եղանակով որոշված, եթե.

— նշանակետերի կոորդինատները որոշված են ԿՎԼԿԿԳ-90-ի I աղյուսակին համապատասխան,

— կրակային դիրքերի տեղակերպաբաշխական կապակցումը կատարված է տրված տեղակերպաբաշխական ստորաբաժանումների կողմից կամ դիվիզիոնի (մարտկոցի) միջոցներով,

— ԿԳ-ի կոորդինատները որոշված են ռադիոտեղեկացային սարքերի միջոցով՝ երկրաբաշխական ցանցերի կետից, երկրաբաշխական տվյալների քարտեզների և 3 կմ-ից ոչ ավելի ճանապարհի երկարության (ուղերթի) դեպքում 1:50000 մասշտաբից ոչ փոքր մասշտաբի քարտեզների ուրվագծային կետերից,

— ԿԳ-ի բացարձակ բարձրությունները որոշված են ռադիոտեղեկացային սարքերով, անկյունաչափական սարքերով (ըստ տեղի անկյան) կամ 1:50000

մասշտաբից ոչ փոքր մասշտաբի քարտեզի միջոցով՝ 6 աստիճանից ոչ մեծ անկյունով թեքվածքի դեպքում,

— կրակի վարման օդերևութաբանական պայմանները որոշված են ըստ «օդերևութամիջին» ամփոփագրի՝ կազմված օդերևութաբանական կայանի կողմից 3 ժամից ոչ ավելի վաղ, կամ ըստ «ԵԽԿ-ի օդերևութամիջին» մոտավոր ամփոփագրի՝ կազմված ԵԽԿ-ով օժտված օդերևութաբանական կետի կողմից 1 ժամից ոչ ավելի վաղ և ամփոփագրի մուտքի մինչև 3000 մ բարձրությամբ, կամ ըստ «Օդերևութամիջին» մոտավոր ամփոփագրի՝ կազմված դիվիզիոնի օդերևութաբանական կետի կողմից 1 ժամից ոչ ավելի վաղ և ամփոփագրի մուտքի մինչև 800 մ բարձրությամբ, իսկ ակտիվ-ռեակտիվ արկերով կրակելու դեպքում հետագծի ակտիվ հատվածի սահմաններում փչող քամու մասին տվյալները որոշված են ըստ «ԵԽԿ-ի օդերևութամիջին» մոտավոր ամփոփագրի՝ կազմված 30 րոպեից ոչ ավելի վաղ,

— կրակի վարման ձգաբանական տվյալները որոշված են հետևյալ կերպ. ա) մարտկոցների հիմնական հրանոթների և դիվիզիոնի ստուգիչ հրանոթի համար արկերի (ականների) սկզբնական արագությունների գումարային շեղումները որոշված են ՀՉԿ-ի օգնությամբ, իսկ մարտկոցների հիմնական հրանոթների համար ՀՉԿ-ի օգնությամբ այդ անելու անհնարինության դեպքում՝ ըստ ստուգիչ հրանոթի նկատմամբ մարտկոցների հիմնական հրանոթների տարահարության, որը որոշված է ՀՉԿ-ի միջոցով, բ) լիցքերի ջերմաստիճանները չափված են ջերմաչափով, գ) հայտնի են ձգաբանական բնութագծերը այն պինամթերքի համար, որի հաշվառումը նախատեսված է,

— կրակի վարման երկրաֆիզիկական պայմանները որոշված են:

Լրիվ նախապատրաստման միջնակետային սխալներն են. ըստ հեռավորության՝ Հ_ս-ի 0,7 %, 0,9 %, ըստ ուղղության՝ անկյունաչափի 3—5 աստիճանագիծ:

Կրակի վարման համար հիմնահիշյունի որոշումը կրճատ նախապատրաստման եղանակով

Կրակի վարման համար հիմնահիշյունի որոշումը համարվում է կրճատ նախապատրաստման եղանակով կատարված, եթե տեղի է ունեցել լրիվ նախապատրաստման համար անհրաժեշտ պահանջների գոնե մեկ խախտում, ինչպես նաև այն դեպքում, երբ օգտագործվում են հենահիշյունի ստեղծման (կրակափորձման) 3-ից մինչև 8 ժամ վաղեմության տվյալներ:

Ընդհանուր առմամբ կրճատ նախապատրաստման ժամանակ կրակի վարման համար հիմնահիշյունի որոշվում են այն նույն կարգով, որը կիրառվում է լրիվ նախապատրաստման կամ հենահիշյունի կրակի փոխադրման դեպքերում:

Կրճատ նախապատրաստումը թույլատրվում է դիվիզիոնի կամ երկու մարտկոցների կողմից մեծ չափերի նշանակետերի վրա ճնշիչ կրակ վարելու ժամանակ, երբ այն իրագործվում է առանց կրակափորձման և արկերի 1,5 անգամ ավելի ծախսով, եթե նշանակետի կոորդինատները որոշված են այն նույն ճշտությամբ, որը կիրառելի է լրիվ նախապատրաստման դեպքում, և առկա են վերջինիս համար ներկայացվող պահանջների ոչ ավելի քան երկու խախտում, որոնք չպետք է գերազանցեն հետևյալ թույլատրելի շրջանակները.

— ԿԳ-ի կոորդինատները որոշված են տեղակապակցման սարքավորանքով կամ սարքերով ըստ 1:100000 մասշտաբի քարտեզի,

— կողմնորոշային ուղղությունների ուղղորդիչ անկյունները որոշված են տեղակապակցման սարքավորանքի հոլակային կողմնացույցի կամ կողմնացույց-անկյունաչափի մագնիսական սրբաքի միջոցով՝ առանց տվյալ վայրի համար վերջինիս ուղղումը հաշվի առնելու,

— կրակի վարման օդերևութաբանական պայմանները որոշված են ըստ ամփոփագրի, որը կազմված է ԵԽԿ-ով օժտված օդերևութաբանական կետի (վաղեմությունը 1 ժամից ոչ ավելի, ամփո-

փագրի մուտքի բարձրությունը մինչև 5000 մ), կամ դիվիզիոնի օդերևութաբանական կետի (վաղեմությունը 1 ժամից ոչ ավելի, ամփոփագրի մուտքի բարձրությունը մինչև 1600 մ) կողմից, կամ «Օդերևութամիջին» ամփոփագրի օգտագործմամբ, որի վաղեմությունը կազմում է մինչև 8 ժ,

— արկերի սկզբնական արագության շեղումը հաշվի է առնված միայն ըստ մարտկոցի հրանոթների փողանցքի մաշվածության: Այս դեպքում հաշվի են առնվում նաև նախատեսվող վինամրթերքի այն բոլոր ձգաբանական բնութագրերի շեղումների համար շտկումները (պայթեցուցիչի գլխիկի, բոցամարիչի, ներկվածության, պարկուճի համար և այլն), որոնք նախատեսվում են կրակի վարման աղյուսակներով:

Կրճատ նախապատրաստման միջնակետային սխալներն են. ըստ հեռավորության՝ մինչև 4 տոկոս, ըստ ուղղության՝ անկյունաչափի մինչև 10 աստիճանագիծ:

Կրճատ նախապատրաստմանը սովորաբար հետևում է կրակափորձումը նշանակետի վրա: Նման դեպքերում թույլատրվում են կրակի վարման պայմանների ոչ լրիվ հաշվառում և նշանակետի վերաբերյալ տեղագրական տվյալ-

ների որոշում ըստ քարտեզի կամ ցեյրուլիդե շրջանի և նշանատվական քանոնի օգնությամբ:

Կրակի վարման և կրակի կառավարման համար հրետանու նախապատրաստման ուղղությամբ միջոցառումները պետք է պարտադիր կերպով իրագործվեն մարտական իրադրության բոլոր պայմաններում: Դրանով ապահովվում են կրակային խնդիրների ժամանակին և արգյունավետ կատարումը և կրակ բացելու հանկարծակիությունը, էպես մեծանում են կրակի դիպուկությունը և նշանակետերի խոցման հավանականությունը, պահպանվում է նյութական մասը (տեխնիկական սարքերը և միջոցները), բարձր մակարդակի վրա է պահվում հրետանային ստորաբաժանումների մարտական պատրաստությունը: Իսկ իրագործվող միջոցառումների լիակատարությունը կախված է իրադրության ստուգիչ պայմաններից, կրակի նախապատրաստման համար հրետանու հրամանատարներին հատկացված ժամանակից:

Սույն հոդվածում շարադրված հանձնարարականները օգտագործվել և հաստատվել են հանրապետության սահմանների պաշտպանության համար հրետանու կիրառման ժամանակ:

Հոդվածում օգտագործված հասկացումների և նշագրերի վերծանում

- ԼՊՌ — 1 — հետախույզի լավերային սարք
- ԳՍ — 2 — 2 մ հիմքով ծավալադիտակային հեռաչափ
- ԿՎԿԿԿ — 90 — կրակի վարման և կրակի կառավարման կանոններ, 1990 թ. հրատարակություն
- ԿԳ — կրակային դիրք
- $\Delta V_{\text{հոտ}}$ — հիմնական հրանոթի արկերի սկզբնական արագությունների գումարային շեղվածք
- $\Delta V_{\text{ստուգ}}$ — ստուգիչ հրանոթի սկզբնական արագությունների գումարային շեղվածք
- $\delta V_{\text{տուգ}}$ — ստուգիչ հրանոթի տարահարությունը հիմնական հրանոթի համեմատ
- $\delta V_{\text{հրանոթ}}$ — որևէ (i-րդ) հրանոթի տարահարություն
- $\angle_{\text{տուգ}}$ — որևէ (i-րդ) հրանոթի տեղագրական հեռավորություն (հեռահարություն)
- $\angle_{\text{հրանոթ}}$ — հիմնական հրանոթի տեղագրական հեռավորություն (հեռահարություն)

- $\Delta X_{\text{հրանոթ}}$ — հեռավորության շտկումն արկի ըսկզբնական արագության 1 %-ով շեղման հետևանքով
- $\angle_{\text{նշանակետ}}$ — հեռավորություն
- $\angle_{\text{ՀԳ}}$ — հաշվարկային շտկումների գրաֆիկ
- $\angle_{\text{ԿԿ}}$ — հրամանատարական դիտակետ
- ԴԿ — դիտակետ
- ԷՀՄ — էլեկտրոնային հաշվիչ մեքենա
- ՌՏԿ — ռադիոտեղորոշումային կայան
- $\angle \angle \angle$ — հրետանաիրթիոային համալիր
- $\angle \angle \angle$ — վերգետնյա հրետանային հետախույզության կայան
- $\angle \angle \angle$ — համապարկային կրակի ռեակտիվ համակարգ
- ՄՎՀ — մարտավարական հրթիռ
- $\angle \angle$ — հրետանային ձգաբանական կայան
- $\angle \angle$ — շարժական հետախույզական կետ
- ՄԱՄ — մարտկոցի ավագ սպա

ТАКТИКА

ПОДГОТОВКА АРТИЛЛЕРИИ К СТРЕЛЬБЕ
И УПРАВЛЕНИЮ ОГНЕМ В ГОРНЫХ УСЛОВИЯХ

Н. М. МУРАДЯН, полковник

РЕЗЮМЕ

Огневое поражение противника, составляющее главное содержание боевых действий артиллерии, осуществляется проведением комплекса мер по подготовке артиллерии к стрельбе и управлению огнем до начала и в ходе боя.

Подготовка к стрельбе и управлению огнем включает разведку координат целей, топогеодезическую, метеорологическую, баллистическую и техническую подготовки, а также определение установок для стрельбы.

Характер современного боя, насыщенность боевых порядков войск большим количеством разнообразных целей, рассредоточенных по фронту и в глубину, повысили требования к организации непрерывной разведки противника. Ее основной задачей является точное определение координат тактических средств ядерного и химического нападения противника, расположения живой силы и огневых средств в опорных пунктах, в районах сосредоточения и исходных районах развертывания, координат артиллерийских и минометных батарей, командных пунктов и радиолокационных станций.

Задачей топогеодезической подготовки в дивизионе (батарее) является определение координат и абсолютных высот огневых позиций, командно-наблюдательных пунктов, постов (позиций) средств артиллерийской разведки, а также определение дирекционных углов ориентирных направлений для наведения орудий (минометов) и ориентирования приборов. Топогеодезическая подготовка осуществляется как силами самого подразделения, так и приданными топогеодезическими подразделениями. Особое внимание следует уделять правильности выполнения топогеодезической привязки.

Целью метеорологической подготовки является определение метеорологических условий, учет которых необходим при стрельбе и для управления огнем (атмосферное давление, температура воздуха, значение скорости ветра по траектории стрельбы). Задачи метеорологической подготовки решают метеорологические станции и посты, оснащенные станциями второго зондирования (СВЗ), и метеопосты дивизионов (батарей реактивной артиллерии). Метеорологическая подготовка в батарее включает также организацию приема метеобюллетеней.

Баллистическая подготовка включает:

- определение суммарного отклонения начальной скорости снарядов для контрольного орудия дивизиона (основных орудий батарей);*
- определение разнобоя основных орудий батарей относительно контрольного орудия дивизиона;*
- определение разнобоя орудий батареи относительно основного;*
- определение баллистических характеристик боеприпасов, учет которых предусмотрен таблицами стрельбы.*

Техническая подготовка в батарее осуществляется силами подразде-

ления с участием службы артиллерийского вооружения. Задачей технической подготовки является подготовка орудий (минометов и установок ПТУР), командирских машин управления, ЭВМ, приборов разведки и управления огнем, баллистической станции и метеопостов, а также подготовка боеприпасов к стрельбе. Подготовка орудий (минометов) к стрельбе включает осмотр орудий и проверку работы механизмов перед стрельбой, проверку противоткатных устройств и прицельных приспособлений, а также подготовку орудий и приборов к работе в ночных условиях.

Организация определения установок для стрельбы осуществляется командиром дивизиона (батареи) и включает:

— уяснение боевой задачи общевойскового подразделения и огневых задач;

— назначение основного направления стрельбы;

— выбор способа определения установок для стрельбы, исходя из общей задачи боя;

— уточнение данных об условиях стрельбы;

— определение поправок на отклонение условий стрельбы от табличных данных;

— подготовку средств определения установок для стрельбы и контроль правильности их подготовки.

При уяснении боевой задачи общевойскового подразделения и огневых задач, командир дивизиона (батареи) определяет предполагаемый район целей, наибольшую и наименьшую дальности и крайние направления (влево и вправо) стрельбы.

При определении установок для стрельбы (способом полной или сокращенной подготовки) выбираются вид траектории, снаряд и заряд, для которых необходимо рассчитать поправки. Один из выбранных зарядов должен обеспечить возможность стрельбы на небольшую дальность по предполагаемому району целей, а другой — получение наивыгоднейшей крутизны траектории. Баллистические условия стрельбы определяются суммарным отклонением начальной скорости снарядов (мин) для основных орудий батарей и контрольного орудия дивизиона с учетом их разнобоя.

Проведение мероприятий по подготовке артиллерии к стрельбе и управлению огнем необходимо во всех условиях боевой обстановки. Этим обеспечиваются своевременность и эффективность выполнения огневых задач, точность огня, а также сохранение материальной части и поддержание высокой боевой готовности артиллерийских подразделений. Масштабы осуществляемых мероприятий зависят от контрольных условий боевой обстановки и времени, предоставленного артиллерийскому командиру на подготовку к стрельбе и управлению огнем.

TACTICS

THE PREPARATION OF ARTILLERY FOR FIRING AND ITS CONTROL
IN MOUNTAINS

N. M. MOURADIAN, Colonel

SUMMARY

The destruction the enemy by means of fire-power, which constitutes the basis of artillery action, is realized through the proper organization of the preparation which go to wards the firing of artillery. This preparation begins at the onset of battle and continues throughout the action.

The preparation and the act of firing include the proper identification of the target's coordinates. They also include the clarification of topological-geodesic, meteorological, ballistic and technical factors. This has to be combined with the elucidation of the basic firing data.

The characteristics of modern battles, the positions and quantities of troops in the field along the front and in depth have increased the need for proper, continuous intelligence gathering. The basic problem for intelligence is to find out the coordinates of the nuclear and chemical tactical means at the enemys disposal. Furthermore, the strength and means for battle of the enemy at its reinforced locations have to be found. Areas of the enemy's mounting areas and deployment patterns have to be known. The mortar and artillery battery locations, command and control posts, and radar stations must also be identified.

The principal task of topographical-geodesical preparation for artillery battalions (batteries) is the determination of absolute altitude and coordinates of their own fire position. They also have to find command-observation points of the means of artillery intelligence. They have to find the angles for the proper orientation of mortars, guns, and other devices. The topological-geodesical preparation is carried-out with the methods at the disposal of the main units as well as attached specialized groups. Special attention has to be paid to the accuracy of the topological-geodesical data used in the definition of positions. Meteorological preparation involves the knowledge of meteorological details (atmospheric pressure, temperature, wind vectors in the trajectory of shells) which will allow for proper firing and control of fire-lines. Meteorological tasks are carried out by meteorological stations and points which use secondary weather sonde stations. This information is also gathered by battalions' (multiple rocket launch system batteries) meteorological centers which organize the reception of bulletins.

The preparation of ballistics involves:

—the determination of the total variations of the shells' initial velocity by the battalions control gun (batteries' main guns),

—the determination of the firing errors of the main guns of the battery as compared to the control gun of the battalion,

—the determination of the firing errors of all the guns in the battery as compared to the main gun of the battery, and

—the determination of the ballistic characteristics of the shells on the basis of calculations as determined by firing tables.

The technical preparation of the battery is implemented by means at the disposal of the unit with the participation of the ordnance corps. The readiness to fire guns (as well as mortars and anti-tank guided missiles) and prepare shells for firing, is a priority in the technical preparation of the battery. This same task falls on the command and control vehicles, computers, intelligence and reconnaissance devices that deal with the control of fire. Ballistic stations and meteorological stations have the same priority. The mechanical verification of the guns and mortars before firing includes the external observation of the weapons and the proper check of auxiliary mechanisms such as the recoil and sighting systems. All this has to be done even at night.

The organization of the determination of the principal data for firing is implemented by the commander of the battalion (battery). It includes:

—the clarification of the battle and firing tasks of all the different fighting units on the front,

—the identification of the various lines of fire,

—the correct choice of data pertaining to firing based on the conditions of battle,

—the proper interpretation of the conditions of fire,

—the adjustment of fire-lines on the basis of previous shots as determined through tables, and

—the preparation and verification of the accuracy of all the means of determining data used in firing.

In the course of determining the battle and firing tasks of all the units, the battalion (battery) commander determines for himself the presumed positions of the targets. This determination is made for the furthest and closest targets which may be found in the widest lateral sweep.

When evaluating the data for firing (under conditions of full or partial preparedness), trajectories, shell types, and fillers are determined. This is necessary for the calculation of the adjustments of errors. The chosen filler must allow for reaching the presumed targets in the most direct way. The other determination of the filler is for the optimal trajectory. The ballistic characteristics of fire are determined by the initial velocities of shells and mortar mines from the principal guns of the battery and the control gun of the battalion. This determination considers the firing differences between the two types of gun.

The preparation to fire artillery, and the ability to command and control it, is essential under all combat conditions. In this way, the timely and effective realization of firing tasks is guaranteed. Similarly we can verify the accuracy of fire, the protection of materiel, and the support given for a state of high combat-readiness of the artillery units. The scale of the means used in implementing tasks, depends on the control conditions of the reality of battle, and the time given to the commander to control the firing sequence.

ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ՝ ՎԱՐԺԱՍԱՐՔԵՐԻ ԵՎ ՆՄԱՆԱԿԻՉ ՀԱՄԱԼԻՐՆԵՐԻ, ՍՏԵՂԾՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Ռ. Խ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, կապիտան, տեխնիկական գիտությունների թեկնածու

Զինված ուժերում մարտական և տեխնիկական միջոցների կիրառման ժամանակ լուծվող խնդիրների բարդությունը և բավազանությունը անձնական կազմից պահանջում են տեսական և գործնական բարձր պատրաստականություն: Ներկայումս զինված ուժերի մարտական միջոցների հզորության աճումը և, որպես դրա հետևանք, յուրաքանչյուր որոշման համար անձնական կազմի բարձր պատասխանատվությունն է՛լ ավելի են խստացնում մասնագետների ուսուցման մեթոդներին և միջոցներին ներկայացվող պահանջները:

Առաջադրված խնդրի լուծման արդյունավետ միջոցներից մեկն է նմանակիչ մոդելավորման եղանակի և վարժասարքերի կիրառումը: Վարժասարքը մոդելավորող սարքավորման, նմանակչի և կառավարման մեխանիզմների բարդ տեխնիկական համակցություն է և նախատեսված է ուսուցման նպատակների հետ կապված գանազան բարդության նմանակիչ տեղեկատվական մոդելների կիրառման միջոցով առանձին մարդուն կամ մարդկանց խմբին տեխնիկական միջոցների կառավարման ու որոշումների ընդունման գործում հմտացնելու համար:

Բարդ մեքենաների վարժասարքերը պատրաստվում են որքան հնարավոր է բնօրինակին նման: Այդպիսի վարժասարքի արժեքը կարող է բավականաչափ մեծ լինել և առադրելի՝ բուն իսկ մեքենայի արժեքի հետ: Եվ այստեղ «օգնության» է գալիս համակարգիչը, որի հիմքի վրա կարելի է կառուցել մեքենայի մաթեմատիկական մոդելը, որն ի վիճակի լինի վերարտադրելու իրական օբյեկտի

աշխատանքի ընթացքում ծագող բոլոր իրադրությունները: Բացի այդ, համակարգիչը հնարավորություն է տալիս փոփոխելու վարժման տեմպը: Այսպես՝ սկսնակ օպերատորին կարելի է վարժել դանդաղ տեմպով և փորձ ձեռք բերելու համեմատ այն արագացնել: Սովորաբար վարժասարքերը գործում են կոշտ ալգորիթմների (հաշվեկանոնների) հիման վրա, որոնք նախատեսված են ավտոմատիզմի հասցնելու համար սովորողների գործողություններն ստանդարտ, նախապես ծրագրավորված իրավիճակներում: Ուսումնական տեխնիկայի համակարգչային հարցը հատկապես արդիական և կարևոր է դառնում ռազմական նպատակներով ֆինանսական հատկացումների կրճատման պայմաններում, երբ այդ պատճառով կրճատվում են նաև դաշտային վարժանքների և իրական վիճակների օգտագործման հղնարավորությունները: Վարժասարքերում համակարգիչների կիրառումը նըպաստում է մարտական պատրաստման գործընթացի արմատական կատարելագործմանը:

Առանց համապիտանի հաշվողական միջոցների կիրառման ուսումնատեղեկատվական մոդելները հնարավոր է վերարտադրել այնպիսի մասնագիտացված սարքավորումների օգնությամբ, որոնք օժտված են ծրագրավորվող տրամաբանությամբ՝ հիմնականում միայն դեպի արտացոլում կողմնորոշված:

Ռազմական տեխնիկայի անընդհատ հզորացումն ու բարդացումն է՛լ ավելի կուժեղացնեն այդ տեխնիկայի մարտական կիրառման արդյունավետության կախումն անձնական կազմի

կողմից դրա տիրապետման աստիճանից, իսկ ստորաբաժանումների անձնական կազմերի մասնագիտական պատրաստվածության աստիճանն անմիջականորեն ապդում է խնդրի կատարման ճշգրտության վրա: Տեխնիկայի նոր նըմուշի ստեղծմամբ առաջ է գալիս անհրաժեշտություն՝ ստեղծելու նոր վարժասարք, որը հնարավորություն կտա օպերատորի ուսուցումը վարելու առանց բնօրինակն օգտագործելու և նրան վընաս պատճառելու:

Ներկայացվող պահանջներին առավելագույնս համապատասխանում են այն վարժասարքերը, որոնք ոչ միայն ստեղծում են ցանկալի էֆեկտներ ու համապատասխան միջավայր, այլև ստեղծում են տեղի ունեցող գործընթացների իսկական մոդելավորում՝ այդ թվում և մոդելավորված տեխնիկայի ճիշտ արձագանքումը գործադրվող ճիգերին (համապատասխան բռնակներին, ոտնակներին և այլ հարմարանքներին), ընդհուպ մինչև մարտի մոդելավորում: Մոդելավորման իրողությունը հնարավորություն է տալիս «շոշափելու» տեղանքի մոդելը: Այս դեպքում գունավոր պատկերն արտացոլվում է էկրանում, որը կարող է տեղադրվել, օրինակ, տանկի վարորդի նստելատեղի առջև: Նմանակության տեղեկատվական չափանիշների ձևակերպման ժամանակ օպերատորի հոգեբանաֆիզիոլոգիական բնութագծերի շարքին են դասվում փոխանցումային գործառույթները և տեսողական, լսողական ու այլ պայուղիների տեղեկատվական թողունակությունը:

Այսպիսով՝ վարժասարքերը պետք է հնարավորություն ստեղծեն օպերատորի կողմից մասնագիտական հմտության և որոշում կայացնելու նպատակով՝ ըստացվող տեղեկության վերլուծման ունակության ձեռք բերման համար: Ընդ որում, օպերատորի ուսուցման ընթացքում պետք է լինի նրա գործողությունների և ուսուցման բուն ընթացքի վերահսկման հնարավորություն:

Ցանկացած վարժասարքի կազմի մեջ մտնում են.

— տեղեկատվական հոսքի վերարտադրումը և ըստ ժամանակի կարգավորումն ապահովող մոդելավորող սարքավորումը,

— սովորողների աշխատատեղը, որտեղ գտնվում են տեղեկության արտացոլման միջոցները և ինքնուսուցման աշխատակարգում տեղեկությանի մոդելի պարամետրների կառավարման միջոցները,

— սովորեցնողի աշխատատեղը, որը ապահովում է պատրաստման և ուսուցման աշխատակարգի կառավարումը,

— պատրաստման ընթացքի վերահսկման սարքավորումը, որը անհրաժեշտ է տեղեկության գրանցման և վերլուծման, աշխատանքի գնահատման համար:

Համակարգիչների վրա հիմնված վարժասարքերի օգնությամբ կարելի է նմանակել ցանկացած իրավիճակ, բարդացնել կամ հեշտացնել այն, ժամանակի ռեալ մասշտաբներում փոփոխել նշանակետերի պարամետրները, բազմակի անգամ վերադառնալ իրավիճակի ուսումնասիրվող տեղեկությանի մոդելների կրկնմանը և դրանք ուսուցանել մաս-մաս, ինքնաշխատ եղանակով վերահսկել օպերատորի վարժվածության աստիճանը և ուսուցման ընթացքը: Համակարգիչներով օժտված վարժասարքերի այս առավելությունները հնարավորություն են ընձեռում ավելի արդյունավետ դարձնելու ուսուցման գործընթացը, բարձրացնելու դրա որակը և կրճատելու ժամկետները: Օպերատորների վարժման արդյունքները կարող են հիմք ծառայել կոնկրետ համակարգի կառավարման գործում նրանց պիտանիության գնահատման և ընտրության նըպատակով օպերատորների համեմատման համար:

Ցանկալի է, որ վարժասարքը լինի հնարավորին չափ փոքրածավալ, անկախ և առանձին տեղադրված, ինչը կըհեշտացնի նրա տեղափոխումը: Նա պետք է լինի տնտեսական առումով շահավետ, արդյունավետ և փոքրաթիվ աշխատակազմ պահանջի շահագործ-

ման, տեխնիկական սպասարկման ու վերանորոգման համար:

Այսպիսով՝ օպերատորի գործողությունները կարելի է բաժանել երեք փուլի՝ ընկալում, որոշման կայացում և ընդունված որոշման կատարում: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ վարժասարքը իրականության սահմանափակ աստիճանի մոդելավորող սարքավորում է, անհրաժեշտ է մշակել կառավարման գործընթացի հետ բոլոր առումներով օրգանապես կապված ծրագիր: Միայն այդ դեպքում կարելի է ակնկալել վարժասարքերով վարժման դրական արդյունքներ:

Վարժասարքերը վերարտադրում են այն պայմանները, որոնցում գտնվում է տվյալ տեխնիկական սպասարկող աշխատակազմը: Չափող գործիքների ցուցմունքները և ակնադիտական իրավիճակի ու անձնակազմի անդամների վրա այլ ներգործությունների մասին տեղեկությունները բնութագրում են դիֆերենցիալ հավասարումներով նկարագրվող տվյալ համակարգի գործառույթը: Վարժասարքում իրագործվող մաթեմատիկական մոդելավորման խնդիրն է այդ հավասարումների վերարտադրումը՝ օպերատորների վրա վերոհիշյալ գործոնների ազդեցության հաշվառումով: Ժամանակի ռեալ մասշտաբում այդ հավասարումների լուծումը՝ և սարքերին ու ֆիզիկական գործոնների նմանակիչներին անհրաժեշտ տվյալների հաղորդումը համակարգիչների հիման վրա գործող վարժասարքերի կարևոր առավելություններն են:

Վարժասարքերը հնարավորություն ևն ընձեռում աշխատասենյակի պայմաններում վերարտադրելու գործնականում առաջադրող իրավիճակների բազմազանությունը և ուսուցումը կազմակերպելու իրականությանն առավելագույնս մոտ պայմաններում:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ վթարային իրավիճակների շուրջ 50 տոկոսը ծագում է մարդու մեղքով, կարելի է այնպես, որ ուսուցման արդյունավետ միջոցների ստեղծման բնագավառում գիտական և գործնական մշակում-

ների դերն ու նշանակությունը բավականին մեծ են: Այս հարցի արդիականության հաշվառումով վերջին տասնամյակներում պիկված ուժերի անձնական կազմի պատրաստման բնագավառում կատարվեցին բազմաթիվ հետազոտություններ, որոնց շնորհիվ հաստատվեց, որ միայն հարուկ ուսումնավարժական միջոցները կարող են լիովին համապատասխանել ուսուցման նպատակներին:

Բնական պայմաններում անձնական կազմի վարժումներն անհրաժեշտ են միայն ուսուցման եզրափակիչ փուլում: Այսօր ծանր պրոբլեմ է դարձել պիկված ուժերում ծառայելու համար փորակոչված մեծ թվով նորակոչիկների կողմից համեմատաբար կարճ ժամկետում բարդ մարտական տեխնիկայի տիրապետումը: Խնդիրն այն է, որ նորակոչիկները գործնական հմտություն ձեռք բերեն նվազագույն ծախսերի գնով և լիովին անվտանգ կերպով ինչպես իրենց, այնպես էլ այն տեխնիկայի համար, որի աշխատանքն ուսումնասիրում են: Վարժասարքը ուսուցման (հատկապես ռազմական նպատակներով) առավել նախընտրելի միջոց է ինքնաթիռների, տանկերի, հրանոթների և այլ տեխնիկայի ուսումնասիրման ժամանակ:

Թեև նմանակիչները և վարժասարքերը լայն կիրառություն են ստացել որպես տեխնիկական միջոցներ, որոնք կիրառվում են տարբեր կանխանշանական օբյեկտների կառավարման գործում օպերատորներին հմտություն ուսուցանելու համար, այնուամենայնիվ դրանց օգտագործման արդյունավետությունը բարձր չէ: Վարժասարքեր ստեղծողները իրավիճակի նմանակման համար ձգտում էին կիրառելու պարզեցված մոդելներ, որոնք վարժասարքերի վրա ուսուցումն ապահովում էին աշխատակարգի միայն սահմանափակ տիրույթներում:

Վարժասարքերի որակին ու մեթոդաբանական հնարավորություններին ներկայացվող պահանջներն աճեցին և անհրաժեշտ դարձրին դինամիկ և տեղեկատվական մոդելների կիրառման լիա-

կատարության ու ճշգրտության մեծացումը, ինչին հնարավոր չէ հասնել առանց համակարգիչների կիրառման: Հաջվի առնելով այն հանգամանքը, որ պորքերի սպառազինության մեջ գտնվում է ամենաժամանակակից ռազմական տեխնիկան, որն իր մեջ մարմնավորել է գիտության արդիական նվաճումները, հարկ է ավելի մեծ պահանջներ ներկայացնել դրան սպասարկող անձնակազմի պատրաստման մակարդակին: ՈՒստի մասնագետների պատրաստման ժամկետների կրճատումը պրոբլեմի լոկ մի կողմն է, մյուսն այն է, որ ավելի բարձր մակարդակի հասցվի ռազմական տեխնիկայի վրա անձնական կազմի աշխատանքի որակը:

Գործողությունների և հասկացությունների փուլային ձևավորման մեթոդի կիրառումը հնարավորություն է տալիս հրաժարվելու ուսուցման ավանդական մեթոդներից, երբ ապագա մասնագետը նախ գիտելիքներ էր ձեռք բերում և նոր միայն իրավունք էր ստանում դիմելու գործողությունների:

Ուսուցման փուլային ձևավորման նախապատրաստումն սկսվում է զգայաշարժողական կուլտուրայի, այն է՝ ընդունած որոշումը կատարելու օպերատորի ունակության, մշակումից: Որոշման կատարումը կարող է արտահայտվել պարզ կամ բարդ զգայաշարժողական հակազդման կամ զգայաշարժողական կորդինացիայի ձևով: Պետք է նկատի ունենալ, որ մարդու՝ տվյալ աշխատանքը կատարելու ընդունակությունը կախված է ծանրաբեռնվածություններ հաղթահարելու նրա անհատական ունակությունից, մտավոր կարողության առանձնահատկություններից: Տվյալ գործունեության պահանջներին բավարարելու անհատի ընդունակությունը որոշելու համար կատարվում է մասնագիտական ընտրություն:

Ընտրված օպերատորի վարժանքը պետք է կազմակերպել ըստ հետևյալ փուլերի.

— *Նախապատրաստական փուլ*, երբ միացնում, լարում, կարգաբերում են

սարքավորումը և վերացնում նրա աշխատանքում եղած անհարթությունները: Դա թանկ է նստում, քանի որ իրական տեխնիկայի վրա կատարվող վարժանքը նվազեցնում է նրա շահագործման ռեսուրսը,

— *Կատարողական փուլ*, որը հանգում է իրական աշխատանքին, իսկ այդ աշխատանքը նույնպես թանկ է նստում:

Այսպիսով պարզ է դառնում, որ վարժանքը, որպես կանոն, թանկ արժեցող կրթումն է, իսկ այն կազմակերպելու համար հատկացվող ժամանակը սահմանափակվում է ուսուցման ժամկետներով և ծրագրերով: Հիշյալ թերություններից ազատվելու կամ դրանք գոնե նվազեցնելու համար կիրառվում են վարժասարքեր: Համակարգիչների կիրառման վրա հիմնված վարժասարքերն ի վիճակի են վերարտադրելու իրական օբյեկտի աշխատանքի ժամանակ ծագող բոլոր իրադրությունները: Հուսալի օպերատոր կարող է դառնալ միայն այն մասնագետը, որն ունի բարդ իրադրություններում աշխատանքի մեծ փորձ: Ի մի բերելով վերը նշվածը՝ կարող ենք ասել, որ իրական տեխնիկայի վրա օպերատորի պատրաստումը ձեռնտու չէ հետևյալ նկատառումներով. վարժանքը, որպես կանոն, թանկ է նստում, միշտ չէ, որ կարելի է օգտվել տեխնիկայից, վարժանքի վրա կատարվող ժամանակի ծախսը սահմանափակվում է մասնագետների ուսուցման ժամկետներով և ծրագրերով:

Ընդհանուր առմամբ օպերատորի կողմից խնդրի հունավի և արդյունավետ կատարման համար անհրաժեշտ է, որ տեղի ունենա հետևյալ առնչությունը՝

$$t_1 + t_2 + t_3 < T,$$

որտեղ՝ t_1 -ը իրավիճակին ծանոթանալու ժամանակն է,

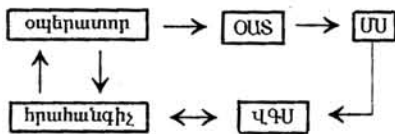
t_2 -ը՝ որոշում ընդունելու ժամանակը,

t_3 -ը՝ գործողություններ կատարելու ժամանակը,

T -ն՝ խնդրի կատարման սահմանային ժամանակը:

Կոնկրետ նմանակիչների և վարժասարքերի սարքային կազմը որոշվում է նախ և առաջ նրանց կանխանշանակմամբ, համապատասխան օպերատորների պատրաստման ընդունված մեթոդներով և այն օբյեկտների առանձնահատկություններով, որոնց կառավարման համար այդ օպերատորներին պատրաստում են: Մինևույն ժամանակ, թեև գոյություն ունեն նշված գործոնների բավմականություն և առանձին նմանակիչների ու վարժասարքերի կոնստրուկտիվ ու սխեմայական առանձնահատկությունների մեծ տարբերություններ, այնուամենայնիվ դրանց ընդհանուր կառուցվածքը նույնն է:

Հաշվի առնելով վարժասարքի վրա իրագործման ենթակա առավել էական խնդիրների բովանդակությունը՝ վարժասարքը կարելի է պատկերացնել որպես մի համակարգ, որը բաղկացած է օպերատորից, օպերատորի աշխատատեղից (ՕՍ), մոդելավորող սարքավորումից (ՄՍ), առանձին սովորողների գործողությունների վերահսկման և գնահատման սարքավորումից (ՎԳՍ) և հրահանգչից, ինչպես նաև դրանց միջև եղած կապերից, այն է՝

Այս կառուցվածքի հիմնական տարրերն է օպերատորի աշխատատեղը, որում վերաբրտադրվում են նմանակվող գործընթացի պայմանները: ՕՍ-ը ռեալ օբյեկտի աշխատանքային գոտու իրական չափերի մանրակերտն է: Այնտեղ տեղադրվում են կառավարման այն բոլոր անհրաժեշտ մարմինները և դիտարկման միջոցները, որոնցից օգտվում է օպերատորը ռեալ օբյեկտի կառավարման ժամանակ: Որպես ՄՍ հիմնականում օգտագործվում է հաշվողական համակիրը: Համապատասխան գործընթացի դինամիկայի ծրագրայնորեն իրականացվող մոդելի հիման վրա հաշվարկվում են տվյալ իրական գործ-

ընթացի պայմանների նմանակման համար անհրաժեշտ պարամետրները: Այս պարամետրները ներմուծվում են օպերատորի աշխատատեղում տեղադրված դիտարկման միջոցների մեջ: Այդ մոդելի մուտքային պարամետրները օպերատորի կառավարող գործողություններն են:

ՎԳՍ-ն սովորաբար իրացվում է հրահանգչի վերահսկման և կառավարման վահանակի բազայի վրա. այդ վահանակն օժտված է լինում վարժման պարամետրների վերահսկման ու գրքանցման և կառավարման միջոցներով, որոնցով ապահովվում է նպատակամղված միջամտությունը մոդելավորվող գործընթացին, սկզբնական պայմանների ներմուծումը, վթարային իրավիճակի նմանակումը և այլն:

Փոխառնչված խնդիրների վերջնամշակման անհրաժեշտության դեպքում կազմակերպվում են մոդելավորման մի քանի կոնտուրներ: Վարժասարքի օգնությամբ օպերատորների պատրաստման գործընթացում կարելի է առանձնացնել հետևյալ հիմնական խնդիրները.

1. Օպերատորի վրա իր ներգործությամբ իրական իրադրությանը նման իրադրության նմանակված տեղեկատվական մոդելի ստեղծում,
2. Ստացվող մուտքային ազդանշաններին օպերատորի կողմից արձագանքման մասին տեղեկության ստացում,
3. Ուսուցման ընթացքում իրավիճակի ուսումնաստեղեկատվական մոդելի կառավարում:

Կարելի է նաև նշել, որ այդ ժամանակ էապես աճում են մարտական ուսուցման արդյունավետությունը և նյութական բազայի թողունակությունը: Եզակի հնարավորություն է ստեղծվում ցանկացած հնարավոր հակառակորդի ընտրությամբ երկկողմանի վարժանքի անցկացման համար, պատրաստման գործընթացի մեջ ներմուծվում են ռեալության տարրեր, որի հետևանքով բարձրանում է վարժման որակը:

Սակայն այստեղ առկա են նաև թերություններ չլան իրական տեխնիկա-

յով աշխատանք դաշտային պայմաններում, իր իսկ օպերատորի, նրա մարմնի ու մկանների գործունեության դինամիկայի նմանակում, չի վերարտադրվում իրական պինամթերքով հրաձգության դեպքում ստեղծվող բնորոշ իրավիճակը (ծուխ, հոտ, նյարդային գրգռ, վախ), չկան նաև նշանակետի վրա իրական պինամթերքի ներգործության դիտարկման կամ կրակափորձման համար լուսածրիչի օգտագործման հնարավորություններ:

Որպես ամբողջություն վերցված համակարգի աշխատանքը կախված է օպերատորի տրամադրվածությունից և նախապատրաստվածությունից: Այս հարցը պատկանում է հոգեբանների և ֆիզիոլոգների իրավասությանը, և նրանց հանձնարարականները բացառիկ կարեվոր դեր են խաղում ուսումնավարժական միջոցների ստեղծման ժամանակ: Պետք է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ տեղեկության ընկալման հարցում մարդու տեսողական ապարատը նրա մյուս վերլուծիչների համեմատ օժտված է ավելի լայն հնարավորություններով: ՈՒստի մեքենայից մարդուն տեղեկության հաղորդումն ապահովող տեխնիկական տեղեկատվական միջոցների մեծ մասը նախատեսված է տեղեկություն կրող ազդանշանների տեսողական ընդունման համար: Հաճախ տեսողական ապարատի ծանրաբեռնվածությունը թեթևացնելու նպատակով գրանցման համար օգտագործվում է լսողությունը: Չայնային ազդանշանների կիրառությունը սահմանափակվում է մարդու կողմից հուսալի կերպով տարբերակվող ձայնային ազդանշանների փոքր թվով: Բանի որ ձայնը պատկանում է կողմնորոշային ռեֆլեքսների առավել ուժեղ խթանիչների թվին, ձայնային ազդանշանները հիմնականում օգտագործվում են նախազգուշացման նպատակով:

Պարզ զգայաշարժողական արձագանքումը նախապես հայտնի պարզ միակի գործողությամբ օպերատորի հնարավորին շափ արագ պատասխանն է հանկարծակի երևան եկող, բայց նախա-

պես հայտնի ազդանշանին: Մյուս բոլոր արձագանքումները բարդ են: Դրանք են՝ տարբերակման, ընտրության և փոխադրարկման արձագանքումները: Կախված սպառազինության տեսակից՝ համակարգչին կարելի է միակցել, օրինակ, տանկի նշանոցի մանրակերտը կամ լիցքավորման մեխանիզմի ստենդը: Դրա համար նշանոցի մանրակերտը կաբելի միջոցով միացվում է համակարգչին: Նշանատուն իր տեղն է գրավում կառավարման վահանակի մոտ, իսկ համակարգչի մեջ ներմուծվում է ծրարագրերից մեկը, օրինակ՝ «Նշանատման համակարգի միացման ուսուցումը»: Նշանատման համակարգով աշխատանքի ուսուցումից հետո կարելի է անցնել կրակի վարման ուսուցմանը: Տեսամոնիտորի էկրանում երևան են գաղիս նշանատման համակարգի դիտակի գծանկարային պատկերը և տեքստային հրահանգը, թե որ գործողությունն է պետք կատարել: Ավիացիոն վարժասարքերը վերարտադրում են այն պայմանները, որոնցում անձնակազմը գտնվում է թռիչքի ժամանակ: Ստացվող տեղեկությունները կայացվող պահանջն այն է, որ դրա քանակությունը համապատասխանի թռիչքի ժամանակ անձնակազմի կողմից ստացվող տեղեկության քանակությանը: Բացի այդ, վարժասարքը պետք է նմանակի թռչող ապարատը. դա նշանակում է, որ պետք է ապահովված լինեն նրկրաչափական (աշխատախցիկի և ցուցավահանակի չափերը, կառավարման հանգույցները), դինամիկական (վարժասարքը տարածության մեջ կատարում է ինքնաթիռի շարժումը նմանակող շարժում) և տեղեկության (տեսողական, լսողական և այլ զգայունների տեղեկության թողունակությունը) նմանակումները:

Այսպիսով՝ կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ պինված ուժերի ցանկացած տեսակում կիրառվող ռազմական բարդ և թանկ տեխնիկական համակարգերը չեն կարող արդյունավետ կերպով գործել առանց սպասարկող աշխատակազմի լավ վարժվածության: Այդպիսի հա-

մակարգերով աշխատելու համար մասնագետներ պատրաստելիս առաջ են գալիս մի շարք դժվար լուծելի հարցեր:

Նախ՝ անմիջականորեն իրական մարտական տեխնիկայի վրա և մարտական պայմաններին նմանակված պայմաններում ուսուցումը հաճախ անհընար է լինում տնտեսական պատճառներով: Երկրորդ՝ բազմաթիվ հնարավոր իրավիճակների դեպքում անձնակազմերի մարտական գործողությունների առանձին դրվագներ դժվար վերարտադրելի են: Ընդ որում, որքան կատարյալ է վենքը, այնքան բարդ է նրա օգտագործումն ուսումնական նպատակներով:

Այս հարցերի լուծման համար հարկ է վերանայել վարժասարքերի և նմանակիչ համալիրների նկատմամբ ցուցաբերվող մոտեցումը: Հրամանատարական կազմը, գիտաշխատողները և համալիրներ ստեղծողները պետք է լավ գիտակցեն, որ այդ սարքերը ոչ թե օժանդակ, երկրորդական սարքավորում են, այլ պատկանում են ժամանակակից բանակի մարտունակությունը պայմանավորող միջոցների դասին և պետք է դառնան զորքերի պատրաստման և ռազմական տեխնիկայի մշակման գործիք:

Գորգացած երկրների մեծամասնության վիճակում ուժերում պաշտպանության վրա ծախսերի մոտակա տարիների համար նախատեսվող կրճատումների հետ կապված՝ է՛լ ավելի սրբվեց մարտունակության պահպանման և բարձրացման հարցը՝ ուսումնական նըպատակներով սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի օգտագործման լայնամասշտաբ կրճատումների պայմաններում: Ուստի և բնական է, որ արտասահմանում վերջին տարիներին կտրուկ աճեց համակարգչային վարժասարքերի և դրանց ցանցերի մշակումների բնագավառում կատարվող աշխատանքների թիվը: Դրան նպաստում է նաև համապատասխան ծրագրերի կայուն և անգամ աճող ֆինանսավորումը:

Վարժական սարքերը պետք է միաժամանակ կատարելագործվեն հետևյալ ուղղություններով:

1. *Վարժասարքերի մշակում սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի կոնկրետ տեսակների համար:* Այստեղ առավել տպավորիչ և, ըստ երևույթին, առավել թանկ արժեքող կլինեն տեսողական տեղեկույթը նմանակող և շրջանային տեսածրով օժտված վարժասարքերը, ինչպես նաև «հնարավոր իրողության» տեխնոլոգիայով պատրաստված և աջ ու ձախ աչքերի համար համակարգչի հետ կապված, սաղավարտի վրա ամրացվող դիսպլեյներով, ձեռնոցներով կամ համագետներով, ծրագրայնորեն մոդելավորված և նմանակված մարտական իրավիճակում գտնվելու տեսողական, լրատողական և շոշափողական պատրանք ստեղծող դինամիկ ծանրաբեռնվածությունները նմանակող այլ միջոցներով համալրված վարժասարքերը:

2. *Վարժասարքերի ցանցի կազմավորում «մեկամարտային» և այլ տիպի իրադրություններում մարտական խրնդիրների լիամշակման նպատակով:* Այս դեպքում պետք է ստեղծվի վարժասարքային համակարգի կենտրոնական կետ հակառակորդի գործողությունների սցենարի մշակման, տեղանքի քարտեզը և կառավարման գործընթացը (այդ թվում նաև օդային և տիեզերական բազավորման միջոցների կիրառմամբ) նմանակող տվյալների մուտքագրման համար:

3. *Մասշտաբային ցանցի կազմավորում այնպիսի վարժասարքերի ընդգրկումով, որոնք իրենց կազմում ունենան բարձր արտադրողականության համակարգիչներ, որոնց կցվեն նաև զորքերի գործողությունները նմանակող միջոցներ և հակառակորդի գործողությունների ճշգրիտ մոդելներ:* Այս ցանցը պետք է ընդգրկի սպառազինության բոլոր տեսակները և ռազմասարդյունաբերական համալիրը: Համակարգչային վարժասարքերի մասշտաբային ցանցի ըստեղծման ուղղությամբ տարվող աշխատանքների և հետազոտությունների վերջնական արդյունքը զորքերի մարտական պատրաստման գործընթացի փոխադրումն է մի այլ (այսօրվա համեմատ) որակի ոլորտ. խաղաղ ժամանակ

վորքերը ռազմի դաշտը նմանակող ցան-
ցի (արհեստական միջավայրի) առան-
ձին աշխատատեղերում կատարվող
բավօրյա անընդհատ վարժանքների
ընթացքում պետք է ձեռք բերեն այնպի-
սի փորձ, որը համեմատելի լինի իրա-
կան մարտական գործողությունների
ընթացքում ձեռք բերվող փորձի հետ:

Այս ցանցը դիտվում է որպես մի հա-
մապիտանի ռազմատեխնիկական հա-
մակարգ, որը ծառայում է հետևյալ նպա-
տակներին:

ա) *Ռազմատեխնիկական համա-
կարգի աշխատակազմի ուսուցում և
մարտական պատրաստում:* Նախ պետք
է նշել, որ ցանցի կազմի մեջ ընդգրկված
կլիներն հրամանատարական կետերի և
ռազմական տեխնիկական համակարգե-
րի (ինչպիսիք են ինքնաթիռը կամ վե-
նիթային հրթիռային համալիրը) աշխա-
տակազմների վարժման համար նախա-
տեսված համակարգչային վարժասար-
քերը: Վարժասարքերի և նմանակիչների
համակարգը պետք է կառուցվի բաշխ-
ված ինտերակտիվ նմանակման սկրյ-
բուներով, այդ նմանակումն ըստ արտա-
սահմանյան հրապարակումների առա-
վել մշակված և ներդրված է ԱՄՆ-ում:
Այդ սկրյբուներով նախատեսվում է
մարդկանց ընդգրկումը համակարգի
գործողության կոնտուրում: Ընդամին
ցանցի առանձին աշխատատեղերում
(արհեստական միջավայրում) հնարա-
վոր կդառնա բոլոր պինժառայողների
կողմից իրենց գործառութային պարտա-
կանությունների անհատական վերջնա-
մշակումը: Վարժասարքերի միջև կապն
այնուհետև օգտագործվում է մարտա-
կան խնդրի լուծման ընթացքում մարդ-
կանց համատեղ գործողությունների
վերջնամշակման համար: Այս ցանցից
օգտվողները կարող են ցանկացած պա-
հին մտնել արհեստական միջավայրը,
ուսումնասիրել մարտական գործողու-
թյունների կազմակերպման եղանակները
և այդ գործողությունների վերաբերյալ
տարբեր տեսակետները, տեսնել կոնկ-
րետ որոշումների ազդեցությունը հե-
տագա իրադարձությունների վրա, հե-

տապոսել հակառակորդի գործողու-
թյունների տարբերակները:

բ) *Մարտական գործողությունների
պլանավորում:* Արհեստական միջավայ-
րում կարելի է «օգտագործել» մեծաթիվ
վորքեր: «Ճակատամարտերի» մասնա-
կիցների մեծամասնությանը կարելի է
պատկերել ծրագրային եղանակով: Այս-
պիսով՝ ստեղծվում է մարտական գործ-
ողություններում մարտավարական նոր
հնարների մշակման հնարավորություն:

գ) *Սպառապինության նոր տեսակ-
ների մշակում:* Քանի որ արհեստական
միջավայրը կարելի է օգտագործել նաև
պաշտպանական համալիրի ձեռնարկու-
թյուններում, ուստի առաջ է գալիս ըս-
պառապինության նոր նմուշների ստեղծ-
ման գործընթացի էական էժանազան և
արագացման հնարավորություն: Մշա-
կումը պետք է սկսվի վենքի համակարգ-
չային մոդելի ստեղծումից և մարտի
դաշտը նմանակող արհեստական միջա-
վայրում դրա փորձարկումից: Այնուհե-
տև, պարամետրների ճշտումից հետո,
սկսվում է առաջին բնական նմուշի ըս-
տեղծման գործընթացը:

դ) *Ձեռքի և զորքի կառավարման հա-
մակարգերի կատարելագործում:* Այս-
տեղ դրվում է զորքերի կառավարման
ինքնաշխատ համակարգի (ԿԻՀ) և ար-
հեստական միջավայրի փոխներթափանց-
ման խնդիրը: Հնարավորություն է ըս-
տեղծվում նմանակված մարտական պայ-
մաններում ԿԻՀ-ը փորձարկելու վենքի
համակարգի համակարգչային վարժա-
սարքերի հետ համատեղ:

Արհեստական միջավայրի ստեղծ-
ման բնագավառում առկա են երեք հիմ-
նական ուղղություններ:

Առաջին ուղղությունը վերաբերում
է արհեստական միջավայրի գործառույ-
թի ապահովման տեխնիկական միջոց-
ներին, որոնցից, նախ և առաջ, նշենք
բավականաչափ մեծ թվով մասնագի-
տությունների պինժառայողների ու-
սուցման և վարժեցման համար նախա-
տեսված վարժասարքերը: Այդ միջավայ-
րում օգտագործվող վարժասարքերին,
մասնավորապես դրանց կազմի մեջ

մտնող համակարգչին, ցանցին հաղորդվող տեղեկույթի ծավալին և ձևին, ներկայացվում են նվազագույն ստանդարտ պահանջներ: Վարժասարքի կառուցման օպտիմալ հնարավոր սխեման է ապարատաձրագրային համալիրի հետևյալ շղթան՝ սպառափնության կառավարման առջևի վահանակներ—համակարգչի հետ կցման սարքավորանք—համակարգիչ կամ տեղայնացված ցանց: Վարժասարքի օգտագործմամբ և իրական տեխնիկայի կառավարման գործողությունների նույնականացման ուղղությամբ բոլոր խնդիրները պետք է լուծվեն համապատասխան համակարգչային ապահովմամբ: Այդ սխեմայի հետևողական իրացումը հնարավոր է դարձնում մի շարք դեպքերում համարյա մեկ կարգով իջեցնել վարժասարքի արժեքը: Տեխնիկական միջոցների թվում պետք է լինեն մարտական գործողությունների ընթացքում առաջ եկող զանազան հատուկ էֆեկտների նմանակիչներ:

Երկրորդ ուղղությունը կապված է արհեստական միջավայրի ծրագրային ապահովման հետ: Դա կապմում է ընդհանուր աշխատաժախքի 60—70 %-ը:

Երրորդ ուղղությունը կապված է հակառակորդի գործողությունների ծավալուն մոդելների մի համախմբի ստեղծման

հետ, որը կարող է կատարել մաթեմատիկոս ծրագրավորողը մարտավարության և օպերատիվ արվեստի բնագավառի մասնագետների հետ համատեղ:

Վերը շարադրված նկատառումները և որոշ աշխատությունների վերլուծությունը հիմք են տալիս հանգելու այն եզրակացության, որ ԱՊՀ երկրներում գոյություն ունեն ուսումնավարժական միջոցների մշակումներ, որոնք կատարվել և կատարվում են տարբեր ձեռնարկություններում կամ ցրված են տարբեր ծրագրերում, որոնց հիմնական խնդիրը չէ պորքերի մարտական պատրաստումը: Թեև էժանագին համակարգչային վարժասարքերի ցանցի ստեղծումը պորքերի մարտական պատրաստությունը ընդունելի մակարդակում պահելու միակ միջոցըն է, սակայն դրա կապմակերպումը հանրապետության ամբողջ պինված ուժերի մասշտաբով էապես սահմանափակվում է բյուջեական սուղ հատկացումներով: ՈՒստի անհրաժեշտ է մշակել ՀՀ պինված ուժերի մարտական գործողությունների նմանակման համար արհեստական միջավայրի ստեղծման միասնական պետական ծրագիր, որն իր հատուկ տեղն ունենա առավել առաջնային պաշտպանական հետապոտությունների ծրագրերի շարքում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ралль В. Ю., Макаров О. А., Поляков В. С. Тренажеры и имитаторы ВМФ, М., Воениздат, 1969.
2. Дубравин К., Никулин К., Попов В. О тренажерах на базе универсальных ЦВМ, «Морской сборник», N 4, 1974.
3. Григорян Р. Х., Аствацатурян Л. А. Моделирование и программная реализация моделей для тренажеров алгоритмов ракетных комплексов, ЦНИИ «Румб», 1980.
4. Григорян Р. Х. Адаптивный тренажер оператора. Авторское свидетельство N 728154.
5. Джим С. Филип. Кажущаяся реальность, N СР—1557, 1976.
6. В. Трост. Тренажер имитирует почти все. N СР—1558, 1976.
7. Прити Р. Оборудование для моделирования и обучения в военно-морских силах, N СР—1560, 1976.
8. Зарубежное военное обозрение, N 10, 1987.
9. Зарубежное военное обозрение, N 6, 1989.

БОЕВАЯ ПОДГОТОВКА

СОВРЕМЕННЫЕ ПУТИ СОЗДАНИЯ УЧЕБНО-ТРЕНИРОВОЧНЫХ СРЕДСТВ: ТРЕНАЖЕРОВ И ИМИТАЦИОННЫХ КОМПЛЕКСОВ

Р. Х. ГРИГОРЯН, капитан, кандидат технических наук

РЕЗЮМЕ

Сложность и многообразие задач, решаемых в процессе использования боевых и технических средств в вооруженных силах, требуют хорошей теоретической и практической подготовленности обслуживающего персонала, а также высокой ответственности личного состава за каждое принятое решение. Следствием этого являются повышение требований, предъявляемых к методам и средствам подготовки и обучения специалистов. Эффективным средством решения этой проблемы является использование принципов имитационного моделирования и специальных тренажеров.

Тренажеры предназначены для выработки у человека или группы людей профессиональных навыков в управлении техническими средствами и умения анализировать информацию для принятия быстрых и правильных решений. Тренажеры представляют собой сложные системы, состоящие из моделирующего устройства, имитатора и органов управления. Использование компьютеров позволяет строить математическую модель машины, способную воспроизводить все ситуации, возникающие в процессе работы реального объекта. Современным требованиям наиболее отвечают те тренажеры, которые не только воссоздают желаемые эффекты и соответствующую среду, но и дают возможность подлинного моделирования происходящих процессов, в том числе точную реакцию моделируемой техники на усилия, вплоть до моделирования боя с «задействованием» большого контингента войск.

При формулировке информационных критериев подгоня необходимо учитывать психофизиологические характеристики операторов, к которым относятся передаточные функции и пропускная информационная способность по зрительному, слуховому и другим каналам.

В состав любого тренажера входят моделирующее устройство, обеспечивающее воспроизведение потока информации и его регулирование во времени, рабочее место обучаемого, обеспечивающее управление режимом подготовки и обучения, рабочее место обучающего, где находятся все средства отображения информации и управления параметрами информационной модели в режиме самообучения, и аппаратура контроля подготовки, необходимая для регистрации и анализа информации и оценивающая качество работы. Тренажеры должны быть транспортабельными, экономичными, эффективными, удобными для технической эксплуатации и ремонта.

Показания приборов и информация о визуальной обстановке и других воздействиях на операторский персонал характеризуют функционирование данной системы, описываемой дифференциальными уравнениями. Воспроизведение этих уравнений с учетом факторов воздействия на операторов составляет задачу математического моделирования, реализуемого в тренажерах. Решение этих уравнений в реальном масштабе времени, выга-

ча необходимых данных на приборы и имитаторы физических факторов является одним из преимуществ тренажеров, построенных на базе компьютеров.

Тренажеры позволяют в кабинетных условиях воспроизводить необходимое многообразие ситуаций, возникающих в практической деятельности операторов, и, тем самым, создают возможности для организации процесса обучения в условиях, максимально приближенных к реальным.

Использование тренажеров, особенно построенных на базе компьютеров, позволяет существенно сократить сроки обучения и удешевить процесс подготовки специалистов, повысить качество работы персонала на боевой технике, сделать процесс обучения безопасным как для обучаемых, так и для самой техники.

Деятельность оператора можно разделить на три этапа: восприятие, принятие решения и исполнение принятого решения. Метод поэтапного формирования действий и понятий позволяет отступить от традиционных форм обучения, когда будущему специалисту сначала дают знания и потом только начинают обучать действиям. Подготовка начинается с выработки у обучаемого сенсомоторной культуры — функционального фона оператора, т. е. способности оператора реализовывать принятое решение, которое может быть выражено в виде простой или сложной сенсомоторной реакции, а также в виде сенсомоторной координации. Следует учитывать тот факт, что умение человека выполнять ту или иную работу зависит от его интеллекта, индивидуальных способностей переносить перегрузки. Для определения степени соответствия данного индивида требованиям к выполнению определенной деятельности служит профессиональный отбор.

Отобранного оператора необходимо тренировать по следующим этапам: подготовительный (включение, настройка и регулировка аппаратуры, устранение неисправностей) и исполнительный (реальная работа).

В процессе подготовки операторов на тренажерах можно выделить три основные задачи:

1. Создание имитированной информационной модели обстановки, по своему воздействию на оператора аналогичной реальной обстановке;

2. Получение информации о реакции оператора на поступающие входные сигналы;

3. Управление учебно-информационной моделью обстановки в ходе обучения.

Следует отметить, что обучение на тренажерах имеет недостатки, заключающиеся в том, что отсутствуют опыт работы на реальной технике в полевых условиях и имитация динамики действий самого оператора, его тела, мышц. Не воспроизводится также характерная при стрельбе реальными боеприпасами обстановка (дым, запахи, нервное возбуждение, страх), утрачивается возможность наблюдать воздействие реального боеприпаса на цель и использовать определенную технику и приспособления (например, трассер для пристрелки).

При конструировании учебно-тренировочных средств необходимо учитывать рекомендации психофизиологов, так как работа системы в значительной степени зависит от настроенности оператора. Следует учитывать также тот факт, что зрительный аппарат человека обладает наибо-

лее широкими возможностями в области приема информации по сравнению с другими анализаторами. Вследствие этого, большинство технических средств, обеспечивающих передачу информации от машины к человеку, рассчитывается на визуальный прием сигналов.

В условиях сокращения ассигнований на оборону, предусмотренного большинством ведущих стран, для сохранения и повышения боеготовности вооруженных сил, при организации учебного процесса и разработке новых видов вооружения и военной техники особо насущным стал вопрос разработки тренажеров и имитационных комплексов, основанных на принципах математического моделирования.

Анализ многочисленных зарубежных исследований и трудов в этой сфере показывает, что намечаются следующие пути для совершенствования тренажеров:

1. Разработка тренажеров для конкретных видов вооружения и военной техники;
2. Формирование сети тренажеров для отработки боевых задач типа «дуэльных» и ряда других ситуаций;
3. Формирование масштабной сети (искусственной среды) из многих тренажеров.

Использование масштабной сети (искусственной среды) представляется наиболее перспективным направлением в разработке имитационных комплексов, поскольку является универсальной военно-технической системой, выполняющей следующие функции:

- обучение и боевая подготовка персонала военно-технической системы;
- планирование боевых действий;
- разработка новых видов вооружения;
- совершенствование управления системами оружия и войсками.

В области создания искусственной среды можно отметить следующие основные направления:

- создание технических средств обеспечения функционирования искусственной среды;
- программное обеспечение искусственной среды (60-70 % всех затрат);
- создание набора развитых моделей поведения противника.

Изложенные соображения и анализ некоторых зарубежных публикаций позволяют сделать вывод о том, что одним из наиболее оптимальных путей обеспечения приемлемого уровня боевой подготовки войск является построение сети дешевых компьютерных тренажеров в масштабе всех вооруженных сил республики с разработкой соответствующих компьютерных программ. Следовательно, представляются необходимыми разработка и принятие единой государственной программы создания искусственной среды для имитации поля боя ВС, которая должна стать в ряду наиболее приоритетных программ в оборонных исследованиях.

COMBAT TRAINING

CREATING MODERN TRAINING MEANS: SIMULATORS AND ARTIFICIAL COMPLEXES

R. KH. GRIGORIAN, captain, Candidate of Technical Sciences

SUMMARY

Complex and diverse tasks may be solved in the process of combat and the utilization of technical means. These solutions need sound theoretical and practical preparation of service personnel. Personnel have also to take full responsibility for all decisions taken. As a result, training requirements for the preparation of specialists are more demanding. Effective means to solve this problem is the use, for training, of artificial, imitative models and special simulation devices.

Simulation devices are intended to develop individual or group professional skills. This would help personnel to better manage technical apparatus. It also improves their ability to analyze information rapidly and come to correct decisions.

Simulation devices are complex systems containing the simulator, the imitative device and the control system. The use of computers allows the creation of the mathematical model of the machine. The model is able to reproduce all situations which are encountered in real life. The simulation devices not only reconstitute the desired effects and the corresponding environments, they even allow the opportunity of actually designing current processes. They provide for specific reactions based on actual equipment right up to simulating combat situations with large numbers of troops. These requirements are contemporary.

While determining the characteristic features of the simulation with respect to real-life conditions, the psychological and physiological characteristics of the person in the simulator must be taken into consideration. Examples of these characteristics are cognitive functions and visual, acoustic information processing abilities. Sensitivity to acceleration is also important.

Each simulation device is made up of a simulator which regulates the flow of information. This flow is adjusted for time. The other component is the control panel of the trainee. The panel contains all the means of information retrieval and the means of managing the characteristics of the information model as a self-initiated task. The equipment provides for the management of the training and study program. It also registers and analyses the information and evaluates the quality of the training. Simulators must be transportable, economical, effective, and suitable for technical exploitation and repair.

The readings of the devices and information on such parameters as the visual environment may be reproduced by means of differential equations. The use of such equations, when considering the factors which influence the trainees, is a mathematical simulation task which is implemented in simulation devices. The real-time solution of the equations, the displaying of necessary information on the devices' panel, and the imitation of physical factors are advantages of simulators which use computers.

The simulator allows for the reproduction of diverse conditions in a laboratory setting. These situations arise in the course of the trainee's activity. They create the possibility to organize training so as to be as close to reality as possible.

Simulators, especially those based on computer technology, allow for shorter training periods which are also cheaper. They improve the quality of personnel using combat equipment. They improve the safety of personnel and equipment.

The trainee's operations may be divided into three stages: perceiving, deciding and acting. The theory and philosophy of creating operations allows one to abandon traditional methods of training. These involved, at first, acquiring knowledge by future specialists. The second stage put that knowledge to practice. The training process starts with the perfection of sensori-motor skills as the operator's basic function. The trainee must have the ability to implement decisions which may be expressed by means of a simple or complex sensori-motor reaction and coordination.

One must pay attention to the fact that an individual's ability to carry out any work depends on intellect and the individual ability to endure stress. Selection of cadres may be based on the degree of correspondence between each individual and the requirements to carry out specific operations.

It is necessary to train selected personnel in the following stages:

- 1. preparation (switching on, tuning, adjusting, eradicating defects), and*
- 2. execution: (actual operations).*

In the course of the trainee's instructional process on the simulator, one can distinguish three main tasks:

- 1. Creation of the model representing the environment. This will affect the trainee just as in the real-life situation.*
- 2. Receiving information on the trainee's reactions to incoming signals, and*
- 3. Managing the training and information model of the situation during the actual process.*

Training on simulators has its own shortcomings. These involve the lack of actual experience on real weapons or equipment in field conditions. It is the imitation (rather than the reality) of the trainee's acts, dynamics, and the use of his body and muscles. Reality is also not created for situations involving fire with live ammunition as well as smoke, smell, nervous excitement, and fear. The opportunity to observe the influence of live ammunition on targets is also lost. Likewise one cannot use certain weapons and equipment such as tracer-bullets fired for verification purposes.

While designing the training means, it is necessary to consider the recommendations of psychologists and physiologists. The system's operation, to a great extent, depends on the trainee's disposition. It is necessary to consider that the human visual apparatus has greater abilities in perceiving information than other sense organs. On account of this, most technical means provide for the transmission of information from the machine to the individual through the visual channel.

Developed countries foresee the reduction of defense allocations. They need to maintain and improve the combat readiness of their armed forces. While organizing the training and the design of new types of arms and equipment, the development of

simulation devices and artificial complexes based on mathematical design principles came to the forefront.

Analyzing the abundant foreign research and literature in the field suggests the improvement of simulators along these paths:

- 1. Simulators designed for specific types of arms and equipment,*
- 2. Simulators in a network which will perfect combat tasks such as a «duel» and others.*
- 3. Creating of an artificial complex environment made up of a network of simulators.*

The utilization of the network seems to be the most likely development in the design of artificial complexes. This is because it is a universal military technical system which carries out the following functions:

- 1. Education and combat training of appropriate personnel,*
- 2. Planning of combat activities,*
- 3. Development of new types of arms, and*
- 4. Improving the control and command systems of troops and arms.*

In the field of the creation of artificial environments, one can note the following principal directions:

- 1. Creation of the technology for the proper functioning of artificial environments,*
- 2. The development of computer software for the programming of artificial environments (60 to 70% of all labor expenses), and*
- 3. Compilation of the principal models of the enemy's behavior.*

An analysis of the available literature abroad allows one to conclude that one of the best ways to provide for an acceptable level of troop combat-readiness is the building of inexpensive computer simulators in a network. It would also involve the writing of appropriate computer programs. This would link all the armed forces of the Republic. It is also presumed to design and adopt a unified state program to create the artificial environments which will imitate combat field conditions of the armed forces. This state program ought to be placed high on a priority list of defense research projects.

ՀՕՊ-Ի ԶՈՐՔԵՐՈՒՄ

ՅԱՄԱՔԱՅԻՆ ԶՈՐՔԵՐԻ ՀՕՊ-Ի ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ, ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Վ. Ա. ԿԱՐՈՅԱՆ, գնդապետ

1. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴՐՈՒՅՑՆԵՐ

Ժամանակակից մարտում հաջողության հասնելու համար անհրաժեշտ է հակառակորդին ջախջախել և՛ գետնի վրա, և՛ ծովում, և՛ օդում: Ուստի երկու հակամարտող կողմերի վիճված պայքարը ներկայումս կրում է համապորային բնույթ:

ՀՕՊ-ի պորքերի կարևոր նշանակությունը ավներև դարձավ դեռևս առաջին համաշխարհային և ԽՍՀՄ-ում քաղաքացիական պատերազմների տարիներին, երբ հակառակորդի ուժերի խմբավորումները հետախուզվելու և նըրանց օդային հարված հասցնելու համար կիրառվեց ավիացիան: ՀՕՊ-ն է՛լ ավելի մեծ նշանակություն ստացավ երկրորդ աշխարհամարտի ժամանակ:

Ներկայիս պայմաններում ՀՕՊ-ի նշանակությունը համապորային մարտում և օպերայիայում դժվար է գերագնահատել: Օդային հակառակորդի հարվածների հաջող հետմղումը և ծածկապաշտպանվող պորքերի մարտունակության պահպանումը դարձել են ռազմական գործողությունների ընթացքի և ելքի վճռորոշ գործոններից մեկը: Մակայն նման հաջողության հասնելու համար անհրաժեշտ է մշտապես վարճացնել ՀՕՊ-ի ուժերի և միջոցների մարտական կիրառության ձևերը և եղանակները, հասնել դրանց համապատասխանությանը այսօրվա պահանջներին: Զինված պայքարի (այդ թվում և օդային տարածքում) ձևերի և եղանակների վարճացման հնարավոր ուղիները որոշելիս անհրաժեշտ է միաժամանակ նախատեսել նոր մարտական միջոցների, դրանց կի-

րառման ձևերի ու եղանակների կատարելագործումը: Պետք է հիշել, որ մարտավարության ընտրությունը կախված է առկա ռազմական տեխնիկայի մակարդակից:

Ինչպես նշում են արտասահմանյան ռազմագետները, սպասվում է, որ սպառազինության նոր սերունդը 2000 թ. կըգերազանցի արդի սերնդին հեռահարությամբ՝ մի քանի անգամ, հպորությամբ՝ տասնյակ անգամ, իսկ ճշգրտությամբ՝ հարյուրավոր անգամ:

Նոր զենքի ազդեցությունը ժամանակակից մարտի վրա խիստ ուժեղանում է շտրեհիվ նրա գործողության տարածական լայնույթի մեծացման, որը տեղի է ունենում ի հաշիվ ինչպես պորքերի գործողության գոտու ընդլայնման և խորացման, այնպես էլ բարձրության աճման: Դա նշանակում է, որ մարտական ակտիվ գործողությունների որոտի մեջ է ներգրավվում ավելի ու ավելի մեծ օդային տարածք, իսկ հեռանկարում նաև տիեզերական տարածքը: Դրա հետևանքով ժամանակակից մարտը ձեռք է բերում մի նոր հատկություն. ռազմական գործողությունները ստանում են ծավալային, վերգետնյա-օդային բնույթ: Այս հանգամանքը պայմանավորված է ավիացիայի և օդային հարձակման այլ միջոցների՝ կրողների և նրանց սպառազինության մեջ գտնվող խոցման միջոցների, բուռն վարճացմամբ:

Օդում մարտական գործողությունները դարձել են գործնականում ցանկացած մարտի օրգանապես անբաժանելի մաս, պարտադիր տարր: Ուստի համապորային հրամանատարներից պահանջվում է յուրային ՀՕՊ-ի միջոց-

ների և ավիացիայի մարտական հնարավորությունների լավ իմացություն, իսկ տարբեր վորատեսակների սպաներից՝ խոր գիտելիքներ ժամանակակից համապորային մարտի հիմունքների բնագավառում, ինչպես նաև ՀՕՊ-ի սպաներին պարտավորեցնում է քաջատեղյակ լինել օդային մարտի և օդաչուներին՝ ՀՕՊ-ի իրենց տրամադրության տակ եղած միջոցների առանձնահատկություններին:

2. ՑԱՄԱՔԱՅԻՆ ԶՈՐՔԵՐԻ ՀՕՊ-Ի ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ

Ցամաքային վորքերի (ՅԶ) ՀՕՊ-ի ուժերը կազմակերպական առումով մըտնում են համապորային պորամասերի կազմի մեջ: Դրանք ցածր և փոքր բարձրություններում օդային հակառակորդի խոցման հիմնական միջոցներից մեկըն են:

ՄՀԳ-ի ՋՀՀՄտկ-ի կազմը

Ձեն. հրետ. դաս.	Ձեն. հրթ. դաս.	ՓՋՀՀ-ի ջոկ	Կառ. ջոկ	ԿՎԱՋ
ՁՍՈՒ-23-4	«Ստրելա-10 ՄՎ»	«Իգլա»	-	-

ՄՀԳ-ի կազմի մեջ մտնում է վենիթաիրթիռատանային մարտկոցը (ՋՀՀՄտկ), որը բաղկացած է ՁՍՈՒ-23-4 «Շիվկա» վենիթաիրթիռատանային և «Ստրելա-1» կամ «Ստրելա-10 ՄՎ» վենիթաիրթիռային դասակներից, «Իգլա» ՓՋՀՀ-ի ջոկից, կառավարման և կանտնակարգային-վերալարումային աշխատանքների ջոկերից (ԿՎԱՋ):

ՄՀԲ-ի ՋՀՀԴն-ի կազմը

Ձեն. հրետ. մարտ.	Ձեն. հրթ. մարտ.	ՓՋՀՀ-ի վեն. հրթ. մարտ.	Կառ. դաս.	ԿՎԱՋ
Ձեն. հրետ. դաս.	Ձեն. հրթ. դաս.	ՓՋՀՀ-ի վեն. դաս.	-	-
ՁՍՈՒ-23-4	«Ստրելա-10 ՄՎ»	«Իգլա» ՓՋՀՀ	-	-

ՄՀԲ-ի կազմում կա մեկ վենիթաիրթիռատանային դիվիզիոն, որը բաղկացած է ՁՍՈՒ-23-4-ի երկու դասակից կազմված վենիթաիրթիռատանային, «Ստրելա-10 ՄՎ»-ի երկու դասակից կազմված վենիթաիրթիռային, երեք դասակից կազմված «Իգլա» ՓՋՀՀ-ի վենիթաիրթիռային մարտկոցներից, կառավարման դասակից և ԿՎԱՋ-ից:

սակից կազմված «Իգլա» ՓՋՀՀ-ի վենիթաիրթիռային մարտկոցներից, կառավարման դասակից և ԿՎԱՋ-ից:

3. ՑԱՄԱՔԱՅԻՆ ԶՈՐՔԵՐԻ ՀՕՊ-Ի ՁԵՆԻԹԱՀՐԹԻՌՈՒՄԻՆ

ԵՎ ՀՐԵՏԱՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԽԻՐՆԵՐԻ ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Մինչև 60-ական թվականների կեսերը ՅԶ-ի վենիթային պաշտպանության հիմքն էին ԿՍ-19 (100 մ-ոց թնդանոթներ), Ս-60 (57 մ-ոց թնդանոթներ) վենիթաիրթիռատանային համալիրները և վենիթագնդաքային կայանքները: Դրանից հետո սկսվեց և այժմ էլ շարունակվում է ՅԶ-ի ՀՕՊ-ի սպառազինության և ՌՏ-ի բուռն վարգայումը:

Ներկայումս ՅԶ-ի ՀՕՊ-ի վորքերը բաղկացած են վենիթաիրթիռային, վենիթաիրթիռատանային և ռադիոտեսխանկական պորամասերից ու ստորաբաժանումներից, որոնք մտնում են համապորային պորամասերի և ստորաբաժանումների կազմի մեջ և ներկադայնում են ՅԶ-ի ՀՕՊ-ի վորքերի ուժն ու միջոցները:

Ձենիթաիրթիռային պորամասերը և ստորաբաժանումները, օժտված լինելով մարտական լայն հնարավորություններով, ի վիճակի են օդային հակառակորդին ոչնչացնելու նշանակետի թռիչքի բարձրությունների և արագությունների լայն տիրույթում: ՅԶ-ի ՀՕՊ-ի վորամասերը և ստորաբաժանումներն սպառազինված են վենիթային հրթիռային և վենիթային թնդանոթագնդաքային համալիրներով, որոնք օժտված են օդային նշանակետերի խոցման մեծ հավանականությոն ու հպորություն ունեցող մարտական մասերով, տարբեր հասանելիությամբ, փողանցքերի թվով, հրթիռների ուղղորդման եղանակներով: Օդային նշանակետերի խոցման հեռավորությունից կախված՝ դրանք լինում են երկու տեսակի՝ մերձահար (մինչև 15 կմ) և փոքր հեռահարության (մինչև 50 կմ):

Մերձահար համալիրներով սպառազինված վենիթային հրթիռային համա-

լիքները նախատեսված են ոչնչացնելու օդային հակառակորդին հիմնականում նվազագույն փոքր և փոքր բարձրություններում: Չենիթային հրետանային զորամասերը և ստորաբաժանումները նախատեսված են ոչնչացնելու օդային հակառակորդին հիմնականում նվազագույն փոքր և փոքր բարձրություններում, իսկ ինքնապաշտպանության նրպատակով մարտնչում են նաև վերգետնյա հակառակորդի հետ: Գրանք սպառապիսված են վենիթային գնդայրային կայանքներով (ՁՍՈՒ—23—4 և ՁՈՒ—23—2) և փոքր տրամաչափի վենիթային հրանոթներով (57 մմ-ոց թընդանոթներ):

4. ՑԱՍԱՔԱՅԻՆ ՉՈՐՔԵՐԻ ՀՕՊ-Ի ՄԱՐՏԱԿԱՆ ԿԻՐԱՈՍԱՆ ՄԿՋԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

ա) *ՑՁ-ի ՀՕՊ-ի դերը և խնդիրները ժամանակակից մարտում*

ՑՁ-ի ՀՕՊ-ը համազորային մարտի մի բաղկացուցիչ մասն է, և այդ մարտում ՑՁ-ի ՀՕՊ-ի պորքերին պատկանում է հիմնական դերը օդային հակառակորդի դեմ պայքարում:

ՑՁ-ի ՀՕՊ-ի պորքերի վրա դրված են հետևյալ խնդիրները.

— ժամանակին հայտնաբերել օդային հակառակորդին և պորքերին տեղեկացնել նրա մասին,

— հակառակորդի ՕՀՄ-ի ոչնչացումը յուրային պորքերին և թիկունքի օբյեկտներին նրա հարվածը հետ մղելու և օդային հետախուզումը կասեցնելու նրպատակով,

— հակառակորդի օդային դեսանտի դեմ պայքարը թռիչքի չվերթում և իջեցման պահին,

— վերգետնյա հակառակորդի դեմ պայքարը ինքնապաշտպանության նրպատակով:

բ) *ՑՁ-ի ՀՕՊ-ի պորքերի մարտական կիրառման սկզբունքները*

ՀՕՊ-ի պորքերի մարտական կիրառման հիմնական սկզբունքներն են.

— մշտական բարձր մարտական

պատրաստությունը իրենց առջև դրված խնդիրների կատարման համար,

— սեփական մարտական հնարավորությունների լիակատար օգտագործումը օդային հակառակորդին առավելագույնս խոցելու և յուրային պորքերի ու օբյեկտների հուսալի ծածկապաշտպանությունն ապահովելու նպատակով,

— ծածկապաշտպանվող պորքերի և հարևանների հետ գործողությունների համաձայնեցվածությունը,

— հիմնական ջանքերի կենտրոնացումը յուրային պորքերի գլխավոր խզմբավորման և կարևորագույն օբյեկտների ծածկապաշտպանության համար,

— գործողությունների անընդհատությունը, ակտիվությունը և հանկարծակիությունը,

— տարաշարժի արագ և ժամանակին կատարումը,

— երկարատև և լարված մարտական գործողություններ վարելու ունակությունը և տոկոսությունը հակառակորդի կողմից իրագործվող ուժեղ կրակային ներգործության և ռադիոէլեկտրոնային ճնշման պայմաններում,

— կառավարման հաստատունությունն ու անընդհատությունը և առաջադրված խնդիրների կատարման մեջ հաստատականությունը:

գ) *ՑՁ-ի ՀՕՊ-ի վենիթաիրթիռահրետանային համալիրների մարտական կիրառման սկզբունքները*

Չենիթաիրթիռային, վենիթաիրետանային և ռադիոտեխնիկական ստորաբաժանումները իրենց մարտական խնդիրները կատարում են ՀՕՊ-ի միասնական համակարգում. այդ խնդիրներն են՝ օդային հակառակորդի հետախուզումը և յուրային պորքերի տեղեկացումը, յուրային պորքերի, օդանավակայանների, կառավարման կետերի (ԿԿ), թիկունքի և այլ օբյեկտների ծածկապաշտպանությունը հակառակորդի՝ օդից կատարվող հարվածներից, ցանկացած բնույթի մարտերում հակառակորդի օդային հետախուզության միջոցների և օդադեսանտների դեմ պայքարը դրանց

թռիչքի ընթացքում, ինչպես նաև պորքերի վերախմբավորման (տեղաշարժի) և նշանակված վայրերում տեղաբաշխման ժամանակ:

Հարձակման ժամանակ ՀՕՊ-ը կազմակերպվում է ռազմական գործողությունների ամբողջ խորությամբ և իրագործվում է անընդհատ:

Պաշտպանության ժամանակ ՀՕՊ-ը կազմակերպվում է բրիգադի (գնդի) պաշտպանական դիրքերի ամբողջ խորությամբ և պետք է ապահովի օդային հակառակորդի ժամանակին հայտնաբերումը և յուրային պորքերի տեղեկացումը, ցանկացած ուղղությունից հակառակորդի հարվածների հետմղումը, հիմնական ջանքերի կենտրոնացումը գլխավոր ուժերի և միջոցների ծածկապաշտպանման համար, օդային հակառակորդի և նրա օդադեսանտների ոչնչացումը դրանց թռիչքի և իջեցման ընթացքում:

ՅԶ-ի ՀՕՊ-ի հետախուզական համակարգի հիմքն են ռադիոտեխնիկական ստորաբաժանումները, ինչպես նաև զենիթային հրթիռահրետանային պորամասերի ռադիոտեղորոշումային ստորաբաժանումները:

ՅԶ-ի ՀՕՊ-ի հիմքն է զենիթային հրթիռային և հրետանային կրակի միասնական համակարգը:

Հակաօդային մարտ վարելու համար զենիթային հրթիռային պորամասերը և ստորաբաժանումները ծավալվում կազմում են մարտակարգ, ընդ որում գնդերին և դիվիզիոններին նշանակվում են դիրքային շրջաններ, իսկ մյուս ստորաբաժանումներին՝ հիմնական և պահեստային մեկնարկային ու կրակային դիրքեր:

ԶՍՈՒ—23—4 «Շիլկա» հրթիռահրետանային ստորաբաժանումների մարտական կիրառման առանձնահատկությունն այն է, որ դրանք, որպես կանոն, վարում են ինքնուրույն մարտական գործողություններ: Կրակի կառավարումը կատարվում է գնդի հրամանատարական կետից:

ԶՀՀ-ի և ԶՀՀՀ-ի բարձր շարժունակությունը հնարավորություն է ըն-

ձեռում նվազեցնելու դրանց խոցելիությունը: Կրակը կարելի է վարել ինչպես ընթացքից, այնպես էլ կարճատև կանգառների ժամանակ: Ներակայված տեղակայակցիչների և ռադիոկապի առկայությունը հնարավորություն է տալիս նշանապույցում կազմակերպելու բոլոր մարտական մեքենաների միջև: Նշանակետերի հայտնաբերումը, ուղեկցումը և ճանաչումը կարող են իրականացվել և՛ ընթացքի ժամանակ, և՛ կանգ առած:

Հատկապես դիրքային շրջանում ստորաբաժանումների հրամանատարները ընտրում են սպասողական և մի քանի մեկնարկային ու կրակային դիրքեր: Լայնորեն կիրառվում են հեռուստաօպտիկական հայակները և տեսողական դիտարկման միջոցները: Նշանակետերի հրակոծումն իրագործվում է, որպես կանոն, ՉՀՀ-ի դեպքում երկու հրթիռներով՝ 5—6 վրկ. տեմպով, իսկ ԶՍՈՒ—24—3-ով՝ երեք-չորս կարճ համազարկերով: Կարևոր նշանակետերի ոչնչացման համար կենտրոնացվում է մի քանի մարտական մեքենաների կրակը:

Հատուկ ուշադրություն է դարձվում ստորաբաժանումների երթային պատրաստմանը, տարբեր տեսակի մարտերում և վերատեղաբաշխման ժամանակ պորամասերի ծածկապաշտպանության եղանակներին: Առավել կարևոր խնդիր է ՀՏԿՀ-ով պիլված կրակային աջակցության ուղղաթիռների ոչնչացումը:

ԿԿ-ն տեղեկություն ստանում է կա՛մ վերադաս ՀԿ-ից, կա՛մ հետախուզության ու նշանապույցման միջոցներից և հեռուստագաղտնագրային կա՛մ խոսակցական կապուղիներով հաղորդում է մարտական մեքենաներին:

«Ստրելա—10 ՍԿ» և ՓԶՀՀ «Փզլա» զենիթահրթիռային դասակները, անմիջականորեն գործելով ՄՀԲ-ի և ՄՀԳ-ի մարտակարգերում, որպես կանոն, վարում են ինքնուրույն մարտական գործողություններ: Փոքր բարձրությունների ՕՀՄ-ների հայտնաբերումը կատարվում է սանտիմետրային տիրություն բանող պասսիվ ռադիոտեղեկացիչների օգտագործմամբ, ինչպես նաև տեսողաբար:

«Ստրելա—10 ՄՎ»-ում կիրառվում են ինքնուղորդման ֆոտոսայտունային կամ ինֆրակարմիր գլխիկները՝ կախված ֆոնային իրավիճակից:

Հատուկ ուշադրություն է դարձվում այն ուղղություններին, որտեղից հնարավոր է օդային նշանակետերի, հատկապես կրակային աջակցության ուղղաթիռների, հանկարծակի և ծածուկ մոտեցում: Պարտադիր կերպով կատար-

վում է նշանակետերի պետական պատկանելության պարզում: Առավել կարևոր նշանակետերը ենթարկվում են մի քանի մարտական մեքենաների կամ ՓՁՀՀ-ների համապարկային հրակոծման:

Անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ ռեակտիվ ինքնաթիռները հանդիպական ուղղություններով հրակոծելու դեպքում կրակի արդյունավետությունը նվազում է, խոցման գոտին՝ սեղմվում:

В ВОЙСКАХ ПВО

ОРГАНИЗАЦИЯ, БОЕВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ И ПРИНЦИПЫ ПРИМЕНЕНИЯ ПВО СУХОПУТНЫХ ВОЙСК

В. А. КАРОЯН, полковник

РЕЗЮМЕ

Противовоздушная оборона Сухопутных войск (СВ) является составной частью общевойскового боя, в котором войскам ПВО СВ принадлежит основная роль в борьбе с воздушным противником.

Войска ПВО организационно входят в состав общевойсковых частей и являются одним из основных средств поражения воздушного противника на низких и малых высотах. Войска ПВО Сухопутных войск состоят из зенитных ракетных, зенитных артиллерийских и радиотехнических частей и подразделений, которые составляют силы и средства войск ПВО СВ.

Зенитные ракетные части и подразделения, обладая высокими боевыми возможностями, способны уничтожать воздушного противника в широком диапазоне высот и скоростей цели. На их вооружении состоят различные по досягаемости, канальности, способам наведения ракет зенитные ракетные и зенитные пушечно-ракетные комплексы с большой вероятностью поражения воздушных целей и мощной боевой частью. В зависимости от дальности поражения воздушных целей они подразделяются на комплексы ближнего действия (до 15 км) и малой дальности (до 50 км).

Зенитные артиллерийские части и подразделения предназначены для уничтожения воздушного противника на предельно малых и малых высотах, а для самообороны ведут борьбу с наземным противником. Они вооружены зенитными орудиями малого калибра (57-мм пушками) и зенитными пулеметными установками.

Войска ПВО, выполняя свои задачи в единой системе ПВО, должны своевременно обнаруживать воздушного противника и оповещать о нем войска, уничтожать средства воздушного нападения (СВН) противника в целях отражения его ударов по войскам и объектам тыла и воспрепятствования ведению противником воздушной разведки, вести борьбу с воздушными десантами противника на маршрутах полета и во время их выброски во всех видах боя, а также при перегруппировках войск противника.

В наступлении ПВО организуется на всю глубину боевых действий и осуществляется непрерывно. Основные усилия зенитных погрозделений, действующих в боевых порядках прикрываемых мотострелковых погрозделений, сосредотачиваются на прикрытии главных сил, а также на уничтожении воздушного противника и воздушных десантов в полете и при высадке.

В обороне ПВО организуется на всю глубину обороны полка и должна обеспечивать своевременное обнаружение воздушного противника и оповещение о нем своих войск, отражение его ударов с любых направлений и уничтожение СВН и десантов противника, сосредоточение основных усилий на прикрытии главных сил и средств.

Основу системы разведки ПВО СВ составляют радиотехнические погрозделения, а также радиолокационные погрозделения зенитных ракетных и зенитных артиллерийских частей.

Для ведения противовоздушного боя зенитные ракетные части и погрозделения развертываются в боевые порядки. При этом полкам и дивизионам выделяются позиционные районы, а также запасные стартовые и огневые позиции.

Обнаружение, сопровождение и опознавание целей осуществляется как при остановках, так и в движении. Широко используются телевизионно-оптические визиры и средства визуального наблюдения, а обстрел ведется, как правило, двумя ракетами с темпом 5-6 сек. или тремя-четырьмя короткими очередями. Для уничтожения важных целей сосредотачивается огонь нескольких боевых машин. Особое внимание должно уделяться уничтожению вертолетов огневой поддержки противника и тем направлениям, которые могут быть использованы для их внезапного и скрытого подхода.

Для прикрытия своих частей в различных видах боя применяется перемещение.

Войска ПВО должны проявлять устойчивость и способность к ведению длительных и напряженных боевых действий в условиях применения противником сильного огневого воздействия и радиоэлектронного подавления, а также обеспечивать непрерывность управления. Их должна отличать настойчивость и целеустремленность в выполнении поставленных задач.

Необходимо учитывать, что боевые действия в воздухе стали органической частью любого боя. Соответственно увеличивается пространственный размах боевых действий как за счет увеличения ширины и глубины действий войск, так и за счет высоты, т. е. все более широкого вовлечения в сферу активных действий воздушного пространства, а в перспективе и космоса.

TROOPS OF ANTICRAFT DEFENCE

ANTI-AIRCRAFT DEFENSE TROOPS: THEIR STRUCTURE, COMBAT CAPABILITIES AND FUNCTIONAL PRINCIPLES

V. A. KAROYAN, colonel

SUMMARY

Army air-defense (AAD) is a component of an army's combat activity. AAD troops play the main role in the fight against the enemy's air-power over the battlefield.

The organization of AAD troops is integrated in army units. Their mission is to destroy low-level and ground-level activities of enemy air power. AAD troops are grouped in units and detachments equipped with:

- 1. Ground-to-air missiles,*
- 2. Ground-to-air artillery, and*
- 3. Radio-electronic means.*

While being integrated in army units, together they constitute the totality of the Army's anti-aircraft capabilities.

Anti-aircraft missile units and detachments have a high level of combat readiness. They have the ability to destroy enemy air-power across a wide target altitude and speed range. They are equipped with systems of various ranges and capabilities. They are endowed with various guidance systems for ground-to-air missiles and combined gun-missile systems. These systems are highly likely to destroy air targets and have powerful warheads. Depending on the distance of the air targets to be destroyed, these missile complexes are classified as close range (up to 15 km) and short range (up to 50 km).

The ground-to-air artillery units and detachments are intended for the destruction of the enemy's air-power at the lowest possible altitudes. For its own self-defense they can fight against the enemy on the ground. They are armed with small-caliber (57 mm) anti-aircraft guns and anti-aircraft machine-gun systems.

AAD forces perform their tasks within a unified system. They must spot the enemy air forces in time and warn army troops. They must destroy the enemy's means of aerial attack and repulse attacks on troops and logistic targets. They must prevent enemy aerial reconnaissance activity, fight airborne troops in the enroute and the airdrop phase in all types of combat operations. They must also fight against troop reorganization by the enemy.

During attack operations, AAD is provided in depth and uninterruptedly. The main efforts of AAD units, operating in combat formations of defensive motorized rifle units, concentrate on the protection of the main forces. They also are to destroy enemy air power and airborne troops in the enroute and airdrop phases.

During defense operations, AAD is organized to defend the regiment along its full deployment. It should spot the enemy in the air in time and warn its own troops. It must repulse attacks from various directions and destroy the enemy's means of aer-

ial attack and airborne troop activities. It must concentrate its main efforts on the protection of the main forces.

The basis of the army's AAD reconnaissance system consists of radio-electronic units and radar complexes of ground-to-air missiles and ground-to-air artillery units.

In order to carry out AAD operations, ground-to-air missile units and detachments are re-deployed in combat formations. At the same time, fall-back launch sites and fire positions are allocated to regiments and battalions.

The identification and tracking of targets are carried in stationary and mobile positions. Tele-visual, optical sights and visual surveillance means are employed. As a rule, two missiles are fired at intervals of 5—6 seconds. Artillery is fired in 3—4 short bursts. For the destruction of important targets, concentrated fire from several combat complexes are used. Special attention must be paid to the destruction of the enemy's combat-support helicopters. Attention must also be paid to possible directions which the enemy might use for sudden and secret changes in position.

For the concealment of its own units during different types of combat activities use may be made of re-deployment.

AAD troops must show stability and the ability for long-term and intensive combat actions—even under heavy enemy fire and radio-electronic suppression. It must provide uninterrupted control and command capabilities. AAD troops must be distinguished by perseverance and purposefulness in carrying-out their tasks.

There is a need to consider that air-combat activities have become an integral part of any combat. Accordingly, the increase of the spatial range of combat activities is coupled with the consideration of activities within an altitude range, i.e. activities take place along three dimensions (including outer-space) rather than just two.

ՌԱԶՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՄԱՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆ

Վ. Խ. ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ, փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
«Հայկական բանակ» հանդեսի հայերեն տեքստի խմբագիր

Ըստ մեր հանձնառության (նախորդ համարում) սկսում ենք պարբերաբար ներկայացնել ռուսերեն ռազմագիտական տերմինների հայերեն համարժեքները «Համարի բառարան» խորագրով, հայ-ռուսերեն և ռուս-հայերեն բառարանների ձևով: Վերջին հանգամանքը կհեշտացնի բառարանից օգտվելը: Բառարանում ընդգրկվում են հիմնականում տվյալ համարում գործածված առավել կարևոր տերմինները, այդ թվում որոշ տերմիններ, որոնք ինքնին ռազմագիտական հիմաստ չունեն, բայց հանդես են գալիս մի շարք բաղադրյալ ռազմագիտական տերմինների կազմում: Անխտիր ընդգրկվում են այն տերմինները, որոնց կազմումը կամ կիրառությունը կապված են որոշակի դժվարությունների հետ: Այդպիսի տերմինները շարվում են կիսաման շնորհատառով, և դրանց վերաբերյալ վերջում տրվում են համապատասխան պարզաբանումներ: Բառարանում կարող են ընդգրկվել նաև տվյալ համարում չգործածված որոշ կարևոր տերմիններ: Հատուկ հետաքրքրություն ներկայացնող տերմինները կարող են համարից համար կրկնվել: Թարգմանվող տերմինների ռազմագիտական նրբեր չունեցող իմաստները չեն նշվում: Համանիշ գլխաբանների առկայության դեպքում թարգմանությունը տրվում է առավել բովանդակալից (հանձնարարելի) գլխաբանին կից, մյուսը հղվում է նրան: Գլխաբանի մեկից ավելի թարգմանական համարժեքների դեպքում վերջիններս բաժանվում են ստորակետով, եթե համանիշներ են, և համարակալվում են, եթե ունեն տարբեր նշանակություններ:

ազդանշան — сигнал
— կեղծ ազդանշան — ложный сигнал
— տագնապի ազդանշան — сигнал тревоги
ակալան — мина
— ակտիվ-ռեակտիվ ակալան — активно-реактивная мина
անդրհորիզոնային տեղորոշման կայան — станция загоризонтной локации
ապատեղեկատվություն — дезинформирование, дезинформация
ապատեղեկություն — дезинформация
ապարդարկում — демаскировка
արձակման կայան — пусковая установка
արկ — снаряд
— ռեակտիվ արկ — реактивный снаряд
գործառույթ — функция
դիտակետ — наблюдательный пункт
— հրամանատարական դիտակետ — командно-наблюдательный пункт
զինվորականություն — военщина
զորահրամանատար — военачальник
զորապետ — илби зорահրամանատար

թարսոս — укрытие
— արհեստական թարսոս — искусственное укрытие
— բնական թարսոս — естественное укрытие
թռչող ապարատ — летательный аппарат
թևավոր հրթիռ — крылатая ракета
ինքնուղորդում — самонаведение
լուսածրիշ — трассер
լուսածրային գնդակ — трассирующая пуля
խանգարակայուն համակարգ — помехоустойчивая система
խանգարապաշտպանակաշտություն — помехозащитность
խանգարում — помеха
— աղմկային խանգարում — шумовая помеха
խնդրի պարզորոշում — уяснение задачи
խոցել — поражать
խոցելիություն — поражаемость, уязвимость
խոցում — поражение

ծավալադիտակային հեռաշափ — стереоскопический дальномер
 կառավարվող համակարգ — управляемая система
 կեղծագործող — симулянт
 կեղծագործում — симуляция
 կրակ — огонь
 — դիպուկ կրակ — меткий огонь
 — կրակի կառավարում — управление огнем
 — կրակի վարում — ведение огня
 կրակափորձում — пристрелка
 հակաարկային զրահ — противоснарядная броня
 հակահրթիռ — противоракета
 համազարկային կրակ — залповый огонь
 համակրակում — сострел
 հետախուզություն — разведка
 — գիտատեխնիկական հետախուզություն — научно-техническая разведка
 — լազերային հետախուզություն — лазерная разведка
 — հեռուստատեսային հետախուզություն — телевизионная разведка
 — տեսողական հետախուզություն — визуальная разведка
 հղակային կողմնացույց — гироскопас
 հրամանատար — командир
 — ավագ հրամանատար — старший командир
 — համազորային հրամանատար — общевойсковой командир
 հրդեհավտանգ — пожароопасный
 հրդեհավտանգություն — пожароопасность
 հրետանային ձգարանական կայան — артиллерийская баллистическая станция
 հրթիռի ուղղորդում — наведение ракеты
 ձգարանություն — баллистика
 ճնշում — подавление
 — անդիոէլեկտրոնային ճնշում — радиоэлектронное подавление
 մարտակարգի կազմալուծում — дезорганизация боевого порядка
 մերձափոր համալիր — комплекс ближнего действия

մերձամարտ — ближний бой
 նմանակիչ — имитатор
Աշակակետ — цель
 — խմբային նշանակետ — групповая цель
 — նշանակետի խոչում — поражение цели
 — նշանակետի հետախուզում — разведка цели
 նշանառել — целиться, прицелиться
 նշանառու — 1. прицельный, 2. наводчик
 — նշանառու կրակ — прицельный огонь
 նշանառություն — прицеливание, прицел
 նշանառում — տես նշանառություն
 նշան բռնել — տես նշանառել
 նշանոց — прицел
 պաշտպանունակություն — обороноспособность
 պարտություն — поражение
 րադիոտարածիչ — радиотрагатель
 րադիոէլեկտրոնային պաշտպանություն — радиоэлектронная защита
 րադիոկլանոց նյութ — радиопоглощающий материал
 րադիոհետախուզություն — радиоразведка
 րադիոտեղորոշում — радиолокация
 րադիոլուրդ նյութ — радиорассеивающий материал
 հեակախիզ հրետանի — реактивная артиллерия
 ստուգիչ հրանոթ — контрольное орудие
 վարժապարտ — тренажер
 վերատեղափոխում — передислокация
 տարահարություն — разнобой
տեղեկույթ — информация
 — ռազմական տեղեկույթ — военная информация
 — տեղեկույթի աղբյուր — источник информации
 — տեղեկույթի սրակորուստ — утечка информации
 րոպակիչ հատկանիշ — маскирующий признак
 րոպակում — маскировка
 ֆոտոհետախուզություն — фоторазведка

Պ Ա Ր Զ Ա Բ Ա Ն Ո Ւ Մ Ն Ե Ր

«ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹ» (функция)

«Տու նկյիա» (ոչ մաթեմատիկական իմաստով) տերմինը ինքնին ռազմագիտական տերմին չէ, բայց հաճախ է հան-

դես գալիս բաղադրյալ ռազմագիտական տերմինների կազմում, մարտական մեքենաների, զենքերի ու զորքերի բնութագրություններում, ուստի պետք է լավ հիշել նրա հայերեն համարժեքը՝ «գործ-

առույթ»։ Վերջինս տարիներ առաջ կազմված (և հաջող կազմված) տերմին է, թեև դեռ լայն կիրառություն չի ստացել։ «Գործառույթ»-ից ածանցված տերմիններն են՝ «գործառել» (функционализовать), «գործառում» (функционационирование), «գործառական», «գործառութային» (функциональный), «գործառորեն» (функционально) և այլն։ «Գործառույթ»-ի փոխարեն չպետք է կիրառել (որ քիչ չի պատահում) շատ ավելի վաղ (և ոչ այնքան հաջող) կազմված «գործառնություն» տերմինը, որը նշանակում է ֆինանսական, առևտրական գործարք, գործողություն (օպերայիա), ինչպես նաև «գործառություն» բառը, որը նշանակում է ընդհանրապես որևէ գործի, դերի կատարում և առանձին տերմինային արժեք չունի։

«ՆՆԳՐԻ ՊԱՐԶՈՐՈՇՈՒՄ»
(уяснение задачи)

Հայերենում կա «պարզորոշ» ածականը, որը նշանակում է պարզ, հստակ, ակնհայտ, բացահայտ, որոշակի, աներկբա, ոչ երկիմաստ։ Կարծում ենք՝ այդ ածականից խմբագրության կազմած «պարզորոշել» և սրանից ածանցյալ «պարզորոշում» տերմինները կարող են լավագույնս արտահայտել уяснение задачи (уяснить задачу) տարրդունակ տերմինի իմաստը։ Այստեղ պետք է պզուշ լինել և «պարզորոշել»-ը («պարզորոշում»-ը) շփոթել ձևով և իմաստով դրան մոտ «պարզել» («պարզում») և «պարզաբանել» («պարզաբանում») բառերի հետ, որ նույնպես քիչ չի պատահում (լեզվաբանության մեջ նման կարգի բառերը կոչվում են հարանուններ)։ «Պարզել»-ն իր հիմնական իմաստով նշանակում է ի հայտ բերել, բացահայտել (выяснить), իսկ «պարզաբանել»-ը՝ բացատրել, հասկանալի դարձնել (разъяснить)։ Մինչդեռ այս դեպքում խոսքը վերաբերում է նրան, որ տվյալ ստորաբաժանման հրամանատարը իր և ստորաբաժանման սինվորների համար կոնկրետացնում է, մանրամասնում է իրենց առջև վերադաս

հրամանատարի դրած խնդիրը, որոշում է յուրաքանչյուրի անելիքը ընդհանուր խնդրի կատարման գործում և այլն։ Նոր բառն ավելի հեշտ կարող է դառնալ այդ իմաստի լիարժեք արտահայտիչ, քանի որ չունի այլ իմաստ, որը կարող էր խանգարել դրան։

«ՆՇԱՆԱԿԵՏ» (цель)

Այն օբյեկտը, որը նախատեսվում է խոցելու համար, ռուսերեն կոչվում է цель, հայերեն՝ «նշանակետ», երբեմն էլ՝ «նպատակակետ»։ Բայց «նշանակետ»-ը գերադասելի է. «նպատակակետ» բառի գործածությունը նշանակետ իմաստով մերժելի ռուսաբանություն է։ Այս դեպքում չարդարացված ձևով վերցվել է ռուսերեն цель բառի նպատակ իմաստը, մինչդեռ ռուսերենում այդ բառի նշանակետ իմաստը առաջնային է, իսկ նպատակը նրա փոխաբերական իմաստն է, ածանցյալ է։ Ռուսերենում տրվյալ իմաստային կարգի համարյա բոլոր բառերը կազմված են նույն цель արմատով՝ целиться, прицеливаться, прицел, прицеливание, прицельный և այլն, իսկ հայերենում, համապատասխանաբար՝ «նշան» արմատով՝ «նշան բռներ», «նշանառել» (այս տերմինը մենք ենք առաջարկում), «նշանառություն», «նշանառու», «նշանոց» և այլն (և ոչ թե «նպատակառու», «նպատակառություն» և այլն), ուրեմն և՛ «նշանակետ» և ոչ թե «նպատակակետ» (վերջինս լիարժեք բառ է «նպատակ»-ի բառախմբում)։

«ՏԵՂԵԿՈՒՅՑ» (информация)

«Ինֆորմացիա» տերմինը ևս ինքնին ռազմագիտական տերմին չէ, բայց նրանով կազմված, ասենք, «ռազմական ինֆորմացիա» բառակապակցությունը լիարժեք և կարևոր ռազմագիտական տերմին է, ուստի մենք պետք է լավ իմանանք նրա ճիշտ հայերեն թարգմանությունը։ Այս տերմինը ներկայումս ամենուրեք թարգմանվում է «տեղեկատվություն», երբեմն էլ՝ «լրատվություն»։ Բայց

երկու թարգմանություններն էլ բացահայտորեն անհաջող են. ինֆորմացիան ըստ էության բուն տեղեկությունն է կամ լուրը, բայց ոչ տեղեկատվությունը կամ լրատվությունը, որոնք այլ բան չեն նշանակում քան տեղեկության, ինֆորմացիայի հայտնում, հաղորդում, ուղղում դեպի հասցեատերը: Ճիշտ է, «ինֆորմացիա»-ն ռուսերենում որոշ կիրառություններում, երկրորդաբար նշանակում է տեղեկատվություն և այդպես էլ պետք է թարգմանվի, բայց «տեղեկատվություն»-ը չի կարող արտահայտել նրա հիմնական, բուն իմաստը և ուրեմն պետք է մերժվի որպես նրա հիմնական համարժեք, այլապես կարող են առաջ գալ ուրիշ կոպիտ սխալներ: Մասնավորապես, «ինֆորմացիայի հաղորդում»-ը կդառնա (և դառնում է) «տեղեկատվության հաղորդում», այսինքն՝ տեղեկության հաղորդման հաղորդում:

Շատ լեզվաբաններ որպես «ինֆորմացիա» տերմինի հայերեն համարժեք հանձնարարում են (և մենք միանում ենք նրանց) նորակապ «տեղեկությ» բառը, որը բոլոր առումներով հարմար է ժամանակակից գիտության հիմնարար հասկացություններից մեկի՝ ինֆորմացիայի, արտահայտման համար («տեղեկություն» առօրեական բառը չի կարող այդ դերը լիարժեք ձևով կատարել թեկուզ և այն պատճառով, որ ավելի նեղ իմաստ ունի, քան «ինֆորմացիա» տերմինը): Այստեղ ևս դրսևորվում է նորակապ բառի առավելությունը հին, արդեն որոշակի իմաստ ունեցող, որոշակի համակարգի մեջ մերված բառի նկատմամբ: Իսկ «տեղեկությ»-ից ածանցյալ ձևերը կլինեն՝ «տեղեկությաբանություն» (информатика), «տեղեկացում» (информирование), «տեղեկացներ» (информировать), «տեղեկությին» (информационный), «տեղեկությից» (информативный), «տեղեկունակություն» (информативность) և այլն: Այս շարքում իր տեղն ունի նաև «տեղեկատվություն»-ը հիշյալ իմաստով: «Տեղեկությ»-ին լծորդված և նրանից ածանցյալ է նաև «ապատեղեկությ»-ը (дезинформация), որն ունի իր ածանցյալները՝ «ապատեղեկացում» (дезинформирование, дезинформация), «ապատեղեկացներ» (дезинформировать), «ապատեղեկությին» (дезинформационный), այլև «ապատեղեկատվություն» (сообщение ложной информации, дезинформация) և այլն:

ВОЕННАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ

СЛОВАРЬ НОМЕРА

В. Х. БАГДАСАРЯН, *кандидат философских наук, доцент,
редактор армянского текста журнала «Айкакан банак»*

Согласно обещанию, данному в предыдущем номере нашего журнала, начинаем систематическую публикацию под рубрикой "Словарь номера" армянских эквивалентов военных терминов на русском языке в виде армяно-русского и русско-армянского словарей. Последнее обстоятельство облегчит пользование словарем. В "Словарь номера" входят в основном те наиболее важные термины, которые нашли употребление в статьях данного номера журнала, в том числе и такие, которые сами по себе не являются военными терминами, но входят в состав военных составных терминов. В обязательном порядке в словарь включаются те термины, образование или применение которых связаны с определенными трудностями. Эти

термины в словаре выделяются полужирным курсивом, а в конце даются соответствующие разъяснения. В словарь могут включаться также некоторые важные термины, не употребленные в статьях данного номера. Термины, представляющие особый интерес, могут повторяться из номера в номер. Невоенные значения переводимых терминов не приводятся. При наличии заглавных слов-синонимов перевод дается при более содержательном (рекомендуемом), а при другом дается ссылка на него. При наличии у заглавного слова более одного переводных эквивалентов последние разделяются запятой, если являются синонимами, и нумеруются, если имеют разные значения.

- артиллерийская баллистическая станция — հրետանային ձգաբանական կայան
 баллистика — ձգաբանություն
 ближний бой — մերձամարտ
 военачальник — զորահրամանատար, զորապետ
 военщина — զինվորականություն
 гирокомпас — հողակային կողմնաչույց
 дальнобойный — հեռահար
 дезинформация — 1. փախտեղեկություն, 2. փախտեղեկատվություն
 дезинформирование — փախտեղեկատրվություն
 дезорганизация боевого порядка — մարտակարգի կազմալուծում
 демаскировка — փախքողարկում
 залповый огонь — համապարկային կրակ
 имитатор — նմանակիչ
информация — տեղեկություն
 — военная информация — ռազմական տեղեկություն
 — источник информации — տեղեկությունի ստբյուր
 — утечка информации — տեղեկությունի սրթակորուստ
 командир — հրամանատար
 — общевойсковой командир — համազորային հրամանատար
 — старший командир — ավագ հրամանատար
 комплекс ближнего действия — մերձահար համալիր
 контрольное оружие — ստուգիչ հրանոթ
 крылатая ракета — թևավոր հրթիռ
 летательный аппарат — թռչող օդանավ
 маскировка — թողարկում
 маскирующий признак — թողարկիչ հատկանիշ
 мина — ական
 — активиро-реактивная мина — ակտիվ-ռեակտիվ ական
 наблюдательный пункт — դիտակետ — командно-наблюдательный пункт — հրամանատարական դիտակետ
 наведение ракеты — հրթիռի ուղղորդում
 наводчик — նշանառու
 обороноспособность — պաշտպանունակություն
 огонь — կրակ
 — ведение огня — կրակի վարում
 — меткий огонь — դիպուկ կրակ
 — управление огнем — կրակի կառավարում
 передислокация — վերատեղաբաշխում
 подавление — ճնշում
 — радиоэлектронное подавление — րադիոէլեկտրոնային ճնշում
 пожароопасность — հրդեհավտանգություն
 пожароопасный — հրդեհավտանգ
 помеха — 1. խանգարում, 2. խոչընդոտ
 — шумовая помеха — աղմկային խանգարում
 помехозащищенность — խանգարապաշտպանվածություն
 помехоустойчивая система — խանգարակայուն համակարգ
 поражаемость — խոչնդություն
 поражать — խոչնդել
 поражение — 1. փարտություն, 2. խոչում
 пристрелка — կրակափորձում
 прицел — 1. նշանոց, 2. նշանառություն
 прицеливание — նշանառություն, նշանառում
 прицелиться — նշանանել, նշան բռնել
 прицельный — նշանառու
 — прицельный огонь — նշանառու կրակ
 противоракета — հակահրթիռ
 противоснарядная броня — հակաարկային արտ
 пусковая установка — արձակման կայանք
 радиолокация — ռադիոտեղորոշում
 радиотражатель — ռադիոանդրադարձիչ

радиопоглощающий материал — րադիոփակիչ նյութ
 радиоразведка — րադիոհետախույզություն
 радиорассеивающий материал — րադիոցրող նյութ
 радиоэлектронная защита — րադիոէլեկտրոնային պաշտպանություն
 разведка — հետախույզություն, հետախույզում
 — визуальная разведка — տեսողական հետախույզություն
 — лазерная разведка — լազերային հետախույզություն
 — научно-техническая разведка — գիտատեխնիկական հետախույզություն
 — телевизионная разведка — հեռուստատեսային հետախույզություն
 разнотой — տարահարություն
 реактивная артиллерия — ռեակտիվ հրետանի
 самонаведение — ինքնուղորդում
 сигнал — ազդանշան
 — ложный сигнал — կեղծ ազդանշան
 — сигнал тревоги — տագնապի ազդանշան
 симулянт — կեղծագործող
 симуляция — կեղծագործում
 снаряд — արկ
 — реактивный снаряд — ռեակտիվ արկ

сострел — համակրակում
 станция загоризонтной локации — անդրհորիզոնային տեղորոշման կայան
 стереоскопический дальномер — ծավալադիտակային հեռաչափ
 телевизионно-оптический визир — հեռուստաօպտիկական հայակ
 траектория — հետագիծ
 трассер — լուսածրիչ
 трассирующая пуля — լուսածրային գրնդակ
 тренажер — վարժաառք
 укрытие — փրփուս
 — естественное укрытие — բնական փրփուս
 — искусственное укрытие — արհեստական փրփուս
 управляемая система — կառավարվող համակարգ
 уязвимость — սմ. поражаемость
 уяснение задачи — խնդրի պարզորոշում
 фоторазведка — ֆոտոհետախույզություն
 функция — գործառնություն
 цель — նշանակետ
 — групповая цель — խմբային նշանակետ
 — поражение цели — նշանակետի խույս
 — разведка цели — նշանակետի հետախույզում
 целиться — սմ. прицеливаться

РАЗЪЯСНЕНИЯ

«ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹ» (функция)

Термин "функция" (не в математическом значении) сам по себе не является военным, но часто выступает в качестве члена составного военного термина, употребляется в характеристиках войск, боевых машин, вооружения. Следовательно, необходимо хорошо запомнить его армянский эквивалент — գործառնություն. Последний термин был составлен еще давно (и удачно), хотя до сих пор не получил широкого распространения. Производными от термина գործառնություն являются следующие термины: գործառնել («функционировать»), գործառնում («функционирование»), գործառնակալիչ և գործառնություն («функ-

циональный»), գործառնում («функционально») и т. д.. Вместо термина գործառնություն не следует применять (что встречается часто) составленный задолго до него (и не столь удачно) термин գործառնություն, который обозначает финансовую, торговую сделку, действие (операцию), а также слово գործառնություն, которое обозначает исполнение какого-либо действия, дела вообще и как термин не имеет особого значения.

«ԽՆԴՐԻ ՊԱՐԶՈՐՈՇՈՄ»,
 (уяснение задачи)

В армянском существует прилагательное պարզորոշ, которое означает ясный, четкий, очевидный, опре-

деленный, недвусмысленный. Думается, что образованные редакцией от этого прилагательного термины *սիրիքընի* и производная от последнего *սիրիքընի* помогут наилучшим образом выразить смысл емкого термина «уяснение задачи» («уяснять задачу»). Однако в данном случае следует быть осторожным и не путать термин *սիրիքընի* с близкими по форме и смыслу словами *սիրիցի* (*սիրիքով*) и *սիրիքընի* (*սիրիքընով*), что также бывает часто (в языкознании подобного рода слова называются паронимами). *Սիրիցի* по своему основному смыслу означает выявлять, выяснять, а *սիրիքընի* — объяснять, разъяснять. Между тем, в нашем случае речь идет о том, что командир данного подразделения конкретизирует, детализирует для себя и подчиненных военнослужащих поставленную старшим командиром задачу, определяет действие каждого в рамках исполнения общей задачи и т. д. Новое слово тем легче может стать полноценным выразителем этого понятия, что не имеет иных значений, которые могли бы помешать этому.

«ՆՇԱՆԱՎԵՏ» (цель)

Тот объект, который определен для поражения, нанесения удара, по-русски называется целью, а по-армянски — *նշանակին*, иногда и *նշանակվին*. Однако термин *նշանակին* предпочтительнее, так как употребление слова *նշանակվին* для обозначения цели в данном смысле является неприемлемым руссизмом. В последнем случае при образовании армянского эквивалента было использовано слово *նշանակ*, выражающее второй, переносный смысл слова «цель», а именно — цель как объект для достижения, в то время как в самом русском языке основным,

первичным смыслом слова «цель» является понятие цели как мишени. В русском языке почти все слова из этого смыслового ряда образованы от слова «цель» — *целиться*, *прицелиться*, *прицел*, *прицеливание*, *прицельный* и т. д., а в армянском — соответственно, со словом *նշան* — *նշանընի*, *նշանանի* (этот термин предлагается нами), *նշանառություն*, *նշանառություն*, *նշանություն* и т. д. (а не *նշանականի*, *նշանակություն* и т. д.). Следовательно, должен быть использован термин *նշանակին*, а не *նշանակվին* (последнее слово является полноценным представителем группы, образованной от слова *նշանակ*).

«ՏԵՂԵԿՈՒՅԶ» (информация)

Термин «информация» также не является сугубо военным термином, но, входя в состав составных терминов, как например, «военная информация», образует важные и полноценные военные термины. Следовательно, необходимо хорошо усвоить его правильный перевод на армянский язык. Термин «информация» в настоящее время повсеместно переводится как *տեղեկատվություն*, а иногда — *ըրևումություն*. Однако оба перевода явно неудачны, так как «информация», по сути, означает сведения, весть, а не *տեղեկատվություն* или *ըրևումություն*, которые означают передачу, сообщение, направление адресату сведений, вести. Правда, «информация» в некоторых случаях применения в русском языке обозначает «передачу информации» и должно переводиться как *տեղեկատվություն*, но это является его вторым, не основным значением, и поскольку *տեղեկատվություն* не может выражать главного, основного значения термина «информация», то оно не может быть принято в качестве эквивалента данного термина. В про-

тивном случае могут возникнуть грубые ошибки. В частности, «сообщение информации» должно быть переведено как տեղեկատվություն հաղորդում, что эквивалентно «сообщению информации».

Многие языковеды в качестве армянского эквивалента термина «информация» рекомендуют термин տեղեկություն (и мы присоединяемся к ним). Новообразованное слово տեղեկություն во всех аспектах наилучшим образом выражает смысловое значение такого фундаментального понятия современной науки как «информация» (обыденное слово տեղեկություն, что буквально означает све́дение, не способно полноценно выполнить подобную функцию хотя бы по той простой причине, что обладает более узким смысловым значением, нежели термин «информация»). В данном случае также проявляется преимущество новообразованного слова перед ста-

рым, имеющим определенный, уже оформившийся смысл и приспособившимся в рамках устоявшейся системы словом. Производными от термина տեղեկություն будут տեղեկությունաբանություն («информатика»), տեղեկացում («информирование»), տեղեկացնել («информировать»), տեղեկություն («информационный»), տեղեկությունաբան («информативный»), տեղեկությունաբանություն («информативность») и т. д. В этом ряду свое место занимает и термин տեղեկատվություն в указанном выше смысле. Сопряжены с термином տեղեկություն и также производны от него термин փշտեղեկություն («дезинформация») и производные от него формы: փշտեղեկացում («дезинформирование», «дезинформация»), փշտեղեկացնել («дезинформировать»), փշտեղեկություն («дезинформационный»), а также փշտեղեկատվություն («сообщение ложной информации», «дезинформация») и т. д.

MILITARY TERMINOLOGY

VOLUME DICTIONARY

V. KH. BAGHDASSARIAN, Ph. D. (Candidate of Philosophical Sciences), editor of the armenian text of «Haikakan banak» (Armenian Army) journal

SUMMARY

Starting with this issue we present the Russian-Armenian equivalencies of military terms under the section heading «Volume Dictionary». This takes the form of Armenian—Russian and Russian—Armenian dictionaries. This section includes the most important terms which are to be found in this issue. They will focus on those terms which are particularly problematic. At the end of the volume, you may find special explanations for these terms. This should help our readers to better understand the published articles.

We give explanations for four terms:

1. Գործառնություն (function): this is an old term which, however, has not been widely used. It is to be found in a complex of military terms. It has other forms: գործառնել (to function), գործառնում (functioning), գործառնությունաբանություն (functional), գործառնություն (functional). This word should not be mixed with գործառ-

նույնություն which refers to a financial or trade operation. Furthermore *գործառնություն* should not be confused with *գործառնություն* which refers to the incomplete end of a general act. It has no value as a term.

2. *Խնդրի պարզորոշում* (clarifying the problem/task): this is a newly-coined term. It should not be confused with *պարզում* (clarification) and *պարզաբանում* (explanation). The former's principal meaning is to bring out in the open, shed light on. The latter refers to giving an explanation so as to make understandable. It refers to the fact that the field officer and his men must clearly and concretely understand the questions put to them by the commanding officer concerning their tasks. This new word may more easily become the expression of that meaning because there are no other possible meanings to confuse the issue. (In Russian: *уяснение задачи*)

3. *Նշանակիտ* (target): The object which is sighted for destruction is called *цель* in Russian and, in Armenian, *նշանակիտ* or *նպատակակիտ*. The Armenian *նպատակակիտ*, however, means goal. Thus, *նշանակիտ* is the preferred term. The use of *նպատակակիտ* to mean *նշանակիտ* is a Russification to be rejected. In Russian, the word *цель* is used primarily to mean goal. Its second use is to mean target. All the other words in this family are based on the *цель* root: *целиться* (to take any aim), *прицелиться* (to aim a particular target), *прицел* (sight), *прицеливание* (the aiming of a particular target), *прицельный* (sighting), etc. In Armenian, the *նշան* root consecutively: *նշանատեղ*, *նշանատություն*, *նշանատ*, *նշանոց*, etc. (and not *նպատակատեղ*, *նպատակատություն*, etc.) Thus *նշանակիտ* is to be used rather than *նպատակակիտ* — the former to be used in the word family of goal.

4. *Տեղեկություն* (information): The Russian *информация* likewise appears in the complex of military terms: for instance, as in military information. That term is presently translated as *տեղեկատվություն*. This is wrong. *Տեղեկատվություն* literally means to pass or to give information. The actual meaning of *информация* is the actual information itself. Only as a secondary meaning, under certain usage, it means the announcement of information. *Տեղեկատվություն* cannot render the principal meaning of *информация*. Thus, it must be rejected as its equivalent — otherwise there will be confusion. For example, *ինֆորմացիայի հարրդում* would actually mean the announcement of the announcement of information. The proposed term *տեղեկություն* can quite adequately convey the notion of *информация*. Its derived forms are: *տեղեկությունաբանություն* (informatics / *информатика* in Russian), *տեղեկությամբ* (informational / *информационный* in Russian), *ապատեղեկություն* (disinformation / *дезинформация* in Russian), *ապատեղեկացում* (disinforming / *дезинформирование* in Russian), *ապատեղեկությամբ* (disinformational / *дезинформационный* in Russian) and so on.

Ի գիտությունն հեղինակների

Հոդվածները պետք է ներկայացվեն հայերեն կամ ռուսերեն, երկու օրինակով, մեքենագրված երկու ինտերվալով, մինչև 15 էջ ծավալով, հոդվածին կից պետք է լինի նրա ռուսերեն ամփոփումը 1,5 էջ ծավալով:

Հեղինակները պետք է վկայակոչեն օգտագործված առավել կարևոր աղբյուրները:

Հեղինակները պատասխանատու են հոդվածներում բերվող փաստերի հավաստիության համար:

Ներկայացվող նյութերը չպետք է գերազանցեն «Ծառայողական օգտագործման համար» գրիֆի պահանջները:

Գիագրամները, սխեմաները, գծագրերը, նկարները, լուսանկարները պետք է լինեն հստակ, տպագրության համար պիտանի:

Ձեռագրերը հետ չեն վերադարձվում:

Խնդրվում է վերծանել օգտագործվող ռազմամասնագիտական հասպավումները:

К сведению авторов

Статьи следует представлять на армянском или русском языках, в двух экземплярах, в пределах 15 страниц, напечатанных в два интервала, с приложением резюме на русском языке объемом в 1,5 страницы.

Авторы должны давать сноски на использованные наиболее важные источники.

Авторы ответственны за достоверность фактов, приводимых в статьях.

Представляемые материалы не должны превышать требования грифа "Для служебного пользования".

Диаграммы, схемы, чертежи, рисунки, фотоснимки должны быть исполнены в четком изображении, пригодными для печати.

Рукописи не возвращаются.

Просьба раскрывать употребляемые военно-специальные аббревиатуры.

Գիտական խորհրդատվությունը և խմբագրությունը՝
գեներալ-մայոր *Մ. Հ. Աբրահամյանի*, փոխգնդապետ, պատ. գ. դ., պրոֆ. *Բ. Պ. Բալայանի*,
փիլ. գ. թ., դոց. *Վ. Ն. Բաղդասարյանի*, փոխգնդապետ, բժշկ. գ. դ., պրոֆ. *Բ. Ն. Հարությունյանի*,
գեներալ-մայոր *Ս. Ս. Մարտիրոսյանի*, պատ. գ. դ., պրոֆ. *Ռ. Գ. Սահակյանի*,
մայոր, տեխ. գ. դ. *Ա. Ե. Սարգսյանի*, գեներալ-լեյտենանտ *Ն. Գ. Տեր-Գրիգորյանցի*,
գնդապետ, քսոլ. գ. դ., պրոֆ. *Հ. Ս. Բոթանջյանի*

Հայերեն տեքստի խմբագիր՝ *Վ. Ն. Բաղդասարյան*
Ռուսերեն տեքստի խմբագիր՝ *Բ. Պ. Բալայան*
Ձևավորող նկարիչ՝ *Ս. Հ. Նարայան*
Տեխնիկական և գեղարվեստական խմբագիր՝ *Ռ. Ն. Գևորգյան*
Համակարգչային ապահովումը՝ *Մ. Հ. Թադևոսյանի*, *Ս. Հ. Աթոյանի*,
Լ. Ա. Նուկոյանի, *Լ. Հ. Կիրակոսյանի*, *Ս. Ա. Կյուրեղյանի*
Տեքստերի թարգմանությունը՝ *Ա. Ս. Աբրահամյանի*,
Ս. Ս. Միրզոյանի, *Գ. Ս. Զիլինգարյանի*

Շապիկի առաջին էջում. Սարդարապատի հուշահամալիրի մի հատված
ճարտարապետ՝ *Ռ. Բարսեղյան*, քանդակագործ՝ *Ա. Հարությունյան*
Շապիկի երկրորդ էջում լուսանկարը՝ *Մ. Շահբաղյանի*, երրորդ էջում՝ Մուսա լեռան հերոսների
հուշարձանը ՀՀ Մուսալեռ գյուղում, ճարտարապետ՝ *Ռ. Բարսեղյան*, քանդակագործ՝ *Ա. Հարությունյան*
Հոդվածում և ներդիրներում գնտեղված լուսանկարները պատճենահանված են *Ս. Վրայանի*
«Հայաստանի Հանրապետությունը» գրքից (Փարիզ, 1928 թ.) և ՀՀ ՊԿՊԱ-ի նյութերից

Հանձնվել է շարվածքի 09.11.1995 թ.: Ստորագրվել է տպագրության 25.12.1995 թ.: Թուղթը՝ օֆսեթային:
Ֆորմատը՝ 70 × 108 ¹/₁₆: Հրատարակչական 8,5 մամուլ: Պայմանական տպագրական 10,5 մամուլ:
Տառատեսակը՝ «Թայմս» և «Բալթիկա»: Տպագրությունը՝ օֆսեթ:

Շարվածքը կատարվել է ՀՀ ՋՈՒ-ի ԳՇ հաշվողական կենտրոնում:
Տպագրվել է Մխիթար Սեբաստանցու անվան կրթական համալիրի տպարանում:

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԱՎԱԳԱՆԻՆ**

*Թովմաս Նազարբեկյան,
գեներալ-լեյտենանտ, հայկական բանակի
գլխավոր հրամանատար
(1919–1920 թթ.)*

*Չորավարներ Հակոբ Բագրատունին
և Անդրանիկը (Փարիզ, 1921 թ.)*

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԻ ԶՈՐԱՊԵՏՆԵՐ (1918—1920 թթ.)

Հայկական բանակի բարձրագույն հրամանատարական կազմը: Առաջին շարք՝ Լ. Սարգսյան, Ա. Շահմազյան, երկրորդ շարք՝ Դ. Կանայան (Դրո), պորավար Մ. Սիրիկյան, փոխգնդապետ Տեր Օհանյան, պորավար Թ. Նազարբեկյան, Դ. Բեկ Փիրումյան, գնդապետ Զալինյան, երրորդ շարք՝ գնդապետ Ա. Շահխաթունի, գլխապետ Եղիզարյան, գնդապետ Ա. Վեքիլյան, գնդապետ Աբաջյան, Ավետյան, տեղակալ Ստեփանյան, գնդապետ Լազարյան (լուսանկարը՝ 1918 թ.)

*Մովսես Սիլիկյան, գեներալ-մայոր,
հայկական դիվիզիայի հրամանատար*

*Դանիել Բեկ Փիրույան, գեներալ-մայոր,
բրիգադի հրամանատար*

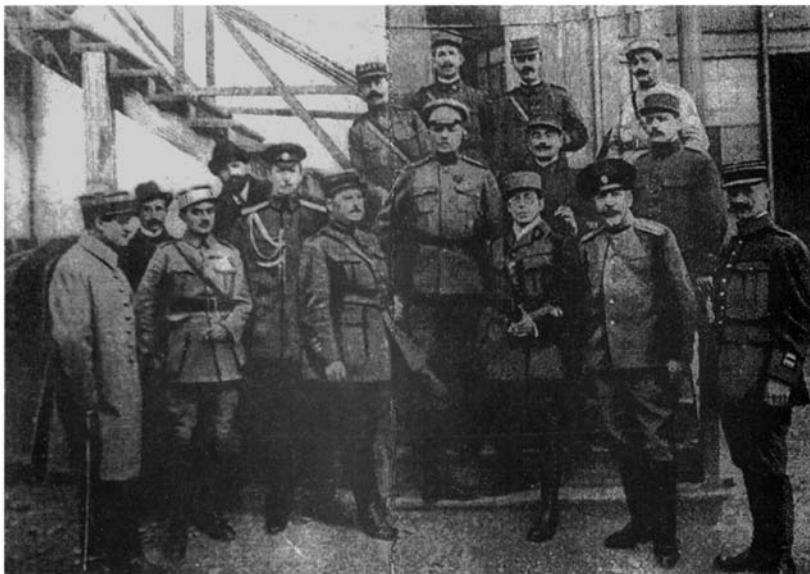
*Պողոս Բեկ Փիրույան, գեներալ-մայոր,
չորաջոկատի հրամանատար*

*Լ. Մազմանյան, գեղապետ,
հետևակային գնդի հրամանատար*

*Կոստանդին Ղամազյան, գեներալ-մայոր,
հրետանային վարչության պետ*

Հայկական բանակի գլխավոր հրամանատարության ընդունելու փյունը Կովկասում ֆրանսիական միսիայի կողմից: Կենտրոնում՝ գեներալ-լեյտենանտ Ռ. Նազարբեկյան, առաջին շարքում աջից երկրորդը՝ գեներալ-մայոր Կ. Ղամազյան, ձախից երրորդը՝ Ն. Ղորղանյան

ՇԱՋՈՐԴ ԸՆՍԱՐՈՒՄ

հողված ֆրանսիական բանակի կազմում ստեղծված Արևելյան (հայկական) շեգեռնի մասին, որը մասնակցել է Կիլիկիայում և Միջագետքում 1916 — 1920 թթ. տեղի ունեցած ռազմական գործողություններին